

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2019

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2019

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2019

REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Exakta, Malmö 2019

INNEHÅLL

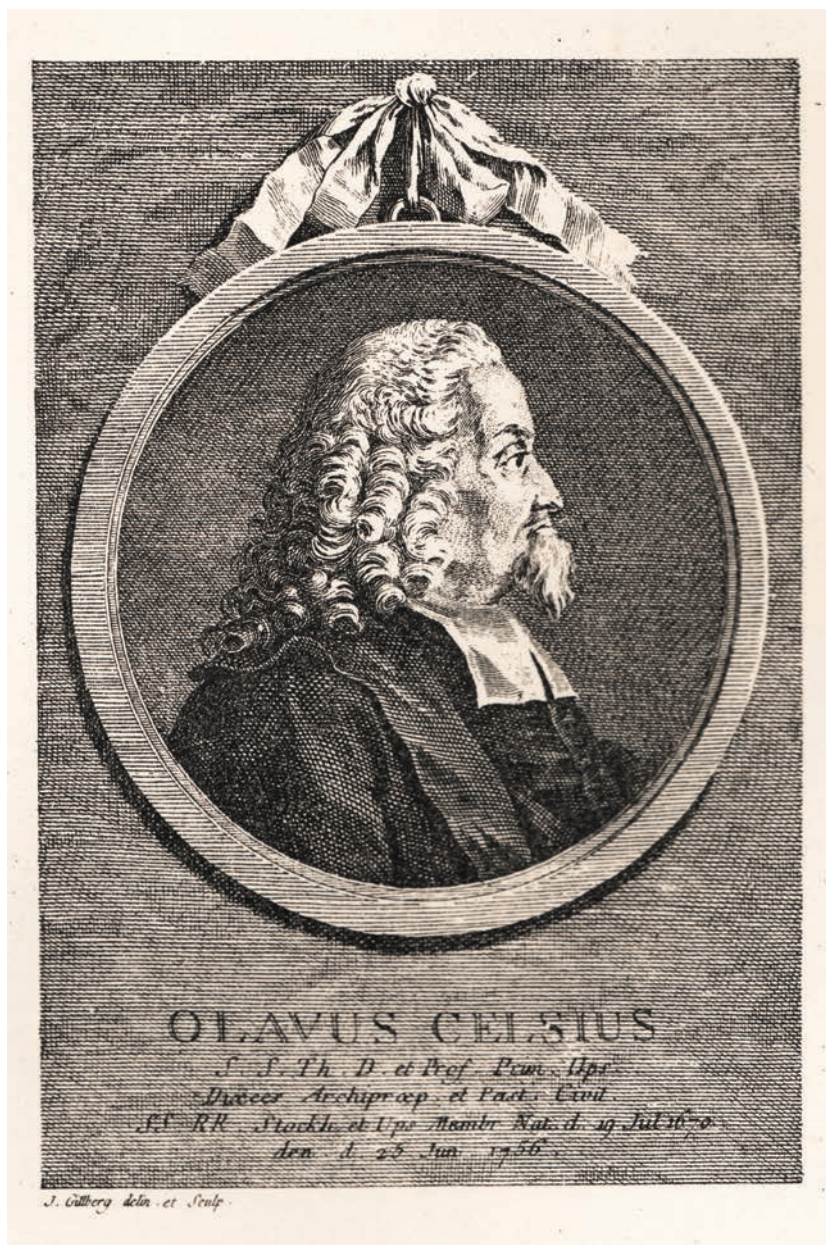
ANDERS CELSIUS, Om fåglarnas natur	7
ERIK HAMBERG, Carl von Linnés ”stjärngossar” och hans undervisning hösten 1747	47
HELENA BACKMAN, Men jag ska säga Mamsell en hemlighet... Adam Afzelius kärleksbrev till Anna Sophia Dassau	69
DANIELLA NILSSON, Naturen och människan. August Quennerstedts naturskyddstänkande	115

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar	139
Förlinneanskt • Franckeniusfeber (Gunnar Broberg)	139
Linneana • Mötet, minnet, meningen (Gunnar Broberg); Exemplar auctoris; Insekternas mirakel; En levande biografi (David Dunér)	139
Linneaner • Linnés fotspår (David Dunér)	147
Varia • Sjäfullt; Studier utomlands; Engelsmän på besök (Gunnar Broberg); Sampanerna från Kanton; Livets träd; Herbariet på vin- den (David Dunér); Vetenskaps-Societeten i Uppsala (Erik Ham- berg); Färöiska lavar; Vägglössens kulturhistoria; Sällskapsdjur från urtid till samtid; Hundar i norr; Boskapspest och mjältbrand; In- sjöfiskens social- och kulturhistoria (Ingvar Svanberg)	149
Notiser och meddelanden • Resereklam (Gunnar Broberg); Linnés vänner (Ann-Mari Jönsson); Svindersvik (Eva Nyström); Vårex- kursion i sparrisens tecken (Christer Hjort)	166

Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2018	173
Svenska Linnésällskapets styrelse 2019	175

Olof Celsius d.ä. Gravyr av Jakob Billberg, ur Svenskt pantheon (1832–1836).

OLOF CELSIUS

Om fåglarnas natur

*Översättning av Johnny Strand, med inledning
av Ingvar Svanberg*

Inledning

Olof Celsius den äldre (1670–1756) har bland Linnékännare kanske mest gått till hävderna för det viktiga möte som ägde rum när den unge småländske studenten Carl Linnaeus besökte den då förfallna akademiträdgården på Svartbäcksgatan i april 1729. Historien återberättas i nästan alla biografiska sammanställningar rörande Linné. En äldre man hade uppmärksammat ynglingen, som nyfiket studerade växter i trädgården. Mannen frågade vad studenten gjorde där. Carl berättade förstås om sitt växtintresse, och den äldre mannen ställde följdfrågor och kunde snart förvissa sig om att studenten hade botaniska kunskaper utöver de vanliga.¹ Den äldre mannen, som var ingen mindre än Olof Celsius, då teologiprofessor i Uppsala, blev djupt imponerad och erbjöd den fattige studenten från Småland både kost och logi i sitt hem. Han gav dessutom Carl fritt tillträde till sin ansevärda samling av naturvetenskaplig litteratur. Domprosten var en brinnande amatörbotanist, intresserad av bibelväxter, men också av den inhemska floran och hade länge utforskat Upplands växtvärld. Botanisten Erik Almquist skriver i inledningen till sin *Flora upsaliensis* (1965) att, i Uppsalaflorans hävder står Celsius som första namn. Celsius samlade bland annat ett stort herbarium och planerade en aldrig fullföljd *Flora uplandica*.² Originalmanuskriptet finns bevarat i Lund, avskrifter i Stockholm och Uppsala.³

Den unge studenten Carl kom under sin tid i det celsiska hemmet att vara välgöraren behjälplig i detta projekt. Bland annat företog de exkursioner i Uppland, exempelvis till Jumkilskärren och norra Börje (där de studerade den ståtliga kungsspiran). Linné fick genom detta samarbete också möjlighet att botanisera i Roslagen, inte minst på Gräsö. ”Båda besjälades de av lidelsefull

kärlek till örtekunskapen, och denna blev dem emellan ett föreningsband, som ledde till samarbete, utmynnande i tillkomsten av ett för tidens epokgörande verk, *Flora Uplandica*”, skriver Otto Gertz, den som bäst uppmärksammat denna relation.⁴ I det bevarade manuskriptet finns många intressanta uppgifter. Linné nämner vid flera tillfällen detta samarbete, och i *Flora svecica* (1745) attribueras olika fynd till Celsius. Sitt ungdomsarbete *Praeludia spon-saliorum plantarum* (1729) inleder han med att intyga sin tacksamhetsskuld till sin gynnare och vän. Celsius ägnade en stor del av sitt vuxna liv åt att studera bibelväxterna, något som resulterade i den epokgörande *Hierobotanicon* (1745–1747). Det räknades som Celsius mest framstående verk. Som polyglott var han intresserad av att fördjupa sig i de orientaliska språken och hade tänkt sig en expedition till Arabien, men österrikisk-osmanska kriget omintetgjorde hans planer. Celsius hade dock många strängar på sin lyra, förutom orientaliska språk, runor, latin och grekiska, dogmatik, historia med mera. Som runforskarer, specialiserad på hälsingerunor, framstår han som en viktig pionjär.

Celsius presiderade för inte mindre än 136 dissertationer, hann vara inspektör för både Upplands och Värmlands nationer, sköta sina prebenden och dessutom vara själavårdare. När ohälsa infann sig kurerade han sig vid Sättra hälsobrunn, där han förströdde tiden med att skriva latinska verser. Han hade kommit tidigt till universitetet, inskriven vid Uppsala universitet redan 1679, ännu ej fyllda tio år. Han fick vad man skulle kunna kalla en tvärvetenskaplig utbildning, som innefattade filologi, kulturhistoria och naturvetenskap. Kunskapsörsten visade inga gränser. På biblioteken i Uppsala och Stockholm bildade han sig vitt och brett. Han var en mycket flitig biblioteksbesökare vars bildningsiver till och med uppmärksammades av kungen. Tack vare ett kungligt stipendium kunde Celsius sammanställa sin obligatoriska exercitie-disputation 1690. Här kom hans breda, språkliga bildning till sin rätt. Avhandlingen *De natura avium* är skriven av honom själv, och vittnar om hans stora beläsenhet.

Det var få vid den här tiden som ägnade fåglar ett närmare akademiskt intresse. Som Gunnar Broberg framhållit i en kort inledning till ett annat arbete av ornitologihistoriskt intresse från 1600-talets förra hälft, dröjde det innan några mer betydande arbeten utkom.⁵ Haquin Spegel nämner förvisso en rad fågelarter i sitt fantastiska skapelseepos *Gudz werk och hwila* (1685), som tyder på en förtrogenhet med dåtidens kända arter. Några avhandlingar från Åbo kan nämnas, närkingen Eric Humblas *De halcyone* (1682) om kungsfiskaren (där författaren intygar att den märkliga fågeln verkligen finns, men att han själv aldrig har sett den!); vidare Johannes Petri Helinus, *De columbis* (1694) med en

avbildad tamduva, Mathias Weckelman, *De cygno ejusque cantatione* (1697) om sångsvan, samt Carl N. Höök, *De avibus* (1687), de flesta under Petrus Hahns presidium. Ingen av dessa lämnar uppgifter som ger några närmare insikter i dåtidens fågelfauna i Sverige. Olof Rudbecks fågelbok kom aldrig ut i tryck, men bilderna användes i den akademiska undervisningen (Celsius anlitas för övrigt till att rita växter åt Rudbeck). Ornitologin, eller ens zoologin, blev inte något som Celsius byggde sin fortsatta karriär på. Botaniken låg honom emellertid varmt om hjärtat hela livet, även om han förblev en amatör på området.

Celsius avhandling från 1690 ger inte heller några handfasta kunskaper om tidens fågelfauna, utan vittnar mer om författarens vida beläsenhet i den klassiska och ornitologiska litteraturen som stod honom till förfogande. Bibeln utgör också en viktig källa för den blivande teologen. Johannes Schwede (1657–1697) presiderade, men texten står Celsius helt och hållet själv för. Disputationen ägde rum i Gustavianums stora sal den 12 november 1690 (gamla stilen). I avhandlingen omnämns ett stort antal fåglar: domesticerade (tupp, tamhöna, kalkon), mytiska (trädfåglar) och vilda arter (korpar, duvor, gamar, svalor, finkar, stare, trast, trana, svan, lom med mera), därtill några utländska (paradisfågel, purpurhöna, struts, turturduva). Det bör påpekas att med ”fågelskådare” syftar Celsius inte på vår tids fågelskådare (eller rentav skådare som numera dominerar, vilket närmast är en sport). I stället handlar det om ett slags auspicer, som förekom hos romarna och bestod av observation och tydning av fåglars flykt och läten. Den moderna betydelsen av ordet fågelskådare är sent påkommet i svenska språket och hade länge närmast en skämtsam innebörd.⁶

Celsius återger antik folktro, som han dock avvisar, exempelvis att raphönsen lägger befruktade ägg om vinden blåser från hanarnas håll, eller att ibisfåglar (här avser han den heliga ibisen) befruktas i eller föder med munnen, föreställningar som Claudius Aelianus (i *De natura animalium*) och Gaius Julius Solanus förmedlar efter äldre, nu försvunna förlagor. Den märkliga historien om trädfåglarna i Skottland bygger på medeltida föreställningar om vildgäss, där man menade att de inte alls lade ägg, utan föddes ur långhalsar (*Pedunculata*), ett slags havsdjur, och som på engelska kallas *goose barnacle*. Enligt detta medeltida tankegods växte dessa på träd och ur dem alstrades gässen. Intressant nog ledde denna föreställning till att vildgäsen inte kategoriserades som en fågel av katolska kyrkan, utan kunde accepteras som livsmedel under fastan. Celsius förkastar denna vanföreställning och som han mycket riktigt framhåller strider det mot naturen att gäss skulle kunna födas på detta sätt. Dessutom förelåg empiriska bevis för att vildgäss verkligen lade ägg. Rörande isfågeln avser

Trädfåglar. Träsnitt ur Sebastian Münster, Cosmographia universalis (Basel, 1552).

Celsius den fågel vi sedan 1800-talet på svenska kallar kungsfiskare. Förleden i fågelbeteckningen isfågel syftar inte på *is* utan på "Eisen", som betyder *järn* och alluderar på fågelns stålblåa färg. De antika författarna avser med halkyon (isfågel) närmast en mytisk fågel, som ansågs bygga sitt bo under vintern i haven och där utkläcka sina ungar.⁷ Celsius avvisar också föreställningen om att paradysfågeln, det vill säga den större paradysfågeln, hade obegränsad uthållighet och därmed aldrig behövde landa. Uppgiften spreds under renässansen och syftar på att skinnen som kom till Europa från Sydostasien saknade fötter. Linné benämner den därför *Paradisaea apoda*, där artepitetet betyder "fotlös". Skinn med fötter kom dock tidigt till Europa, bland annat medförde Nils Mattson Kiöping ett sådant, som hamnade i Uppsala universitets samlingar.⁸

Det finns bara en enda uppgift som konkret vittnar om att Celsius har kunskaper om fåglar i Uppland. Förutom att han själv sett hönsfåglar (höns?) som simmat, har han också fått sig berättat att någon observerat en kalkon ta sig över Fyrisån!⁹ Han nämner dessutom att lommar fångades i stort antal i Hälsingland, där de var eftersökta för skinnens skull. De starka, vattentäta lomskinnen användes för att göra huvudbonader, tobakspungar, säckar och andra föremål. Uppgiften bekräftas av etnografiska källor.¹⁰ När han beskriver papegojan, avser han halsbandsparakiten (*Psittacula krameri*), som kommer just från Indien, och som redan under antiken nådde Europa, och på nytt igen från 1200-talet framöver. Den kan helt riktigt lära sig härma människoröster. Anekdoten om Henrik VIII, berättad efter Conrad Gessner, som i sin tur förmodligen fått historien från William Turner, handlar om just en

tam halsbandsparakit. Han är noga med att framhålla att papegojor inte lär sig ”tala”, de förstår inte vad människor säger, utan de förmår bara att härma människorösten. Helt riktigt kan man också lära kråkfåglar och starar att härma människoröster, däremot är det väl tveksamt om hackspettar gör det. Celsius diskuterar också burhållna fåglars beteenden. Steglitsen var länge en populär burfågel i Sverige. Bland annat den unge Carl Michael Bellman avbildade skickligt sin systers steglits.¹¹

Avhandlingen ger kanske inte några närmare inblickar i 1600-talets ornitologiska kunskaper, mer än att det som återberättas är efter tidigare författare, såväl antika som senare. Bortsett från ett par närmast futtiga uppgifter om svenska förhållanden rörande simmande kalkoner i Uppland och jakt på lomfåglar i Hälsingland, innehåller den heller inget av större värde för kunskapen om svenska förhållanden. Översättningen ger dock en charmerande inblick i en blott 20-årig students omfattande beläsenhet och förmåga att sovra i ämnet.

Ingvar Svanberg

Noter

¹ Se exempelvis Wilfrid Blunt, *Linnaeus. The Complete Naturalist* (London, 2001), 31. För ingående biografi, se Bertil Boëthius, ”Olof d.ä. Celsius”, *Svenskt biografiskt lexikon* 8 (Stockholm, 1929), 249.

² Celsius herbarium kan studeras på Evolutionsmuseet i Uppsala, www.evolutionsmuseet.uu.se/samling/celsiusbot/katalog.html

³ Erik Almquist, *Flora upsaliensis/Upplastrakten växter. Förteckning över fanerogamer och kärlleryptogamer* (Stockholm, 1965), 11–12. För detaljer om Celsius utforskande av floran, se Otto Gertz, ”Olof Celsius d.ä. och Flora Upplandica. Ett blad till Uppsalabotanikens historia”, *SLÅ* 1920, 36–56; och densammes, ”Olof Celsius d.ä. och hans fynduppgifter i Flora Upplandica”, *Botaniska notiser* 1925, 113–149; resp. ”Celsiska herbarieväxter i Lund”, *SLÅ* 1933, 133–136.

⁴ Gertz 1920, 37.

⁵ Gunnar Brobergs inledning till Johan Stiernhöök, ”En ny wijsa om foglars art, ...”, *SLÅ*

2009, 7. I övrigt se Björn Dal, *Sveriges zoologiska litteratur* (Kjuge, 1996).

⁶ Om stormaktstidens fågelkunskaper, se John Bernström, ”Svensk fågelkunskap i äldre tid”, i Gunnar Svärdson & Sigfrid Durango (red.), *Svenska djur* (Stockholm, 1950), 601–630; Gunnar Broberg, ”Människor och djur”, i Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden* (Lund, 2005), 407–442.

⁷ Edward A. Armstrong, *The Life and Lore of the Bird. In Nature, Art, Myth, and Literature* (New York, 1975), 81–84. De märkliga historierna återfinns också i Sigrd Aronius Forsius år 1611 sammanställda *Physica*, ett manuskript som utgavs i Uppsala först 1952. Här finns berättelserna om de skotska gässen som växer på träd, isfågeln som häckar i havet på klippor bland is och snö, samt att strutsen kunde svälja hela hästskor av järn.

⁸ Tim Birkhead, *The Wisdom of Birds* (London, 2008), 42; Yngve Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige* (Lund, 1952), 59.

⁹ Kalkonen infördes från Mellanamerika till Europa under tidigt 1500-tal då den uppges från bl.a. Spanien, England och Tyskland. Se Kinzelbachs och Hölzingers kommentarer till Marcus zum Lamm, *Die Vogelbilder aus dem Thesaurus Picturarum* (Stuttgart, 2000), 153–156. Den tycks även ha nått Norden i slutet av 1500-talet. Order kalkon omnämns första gången på svenska av Petrus Pauli Gothus 1590. I Sverige tycks den ha funnits spridd på 1600-talet, nämnd 1611 av Forsius och bekräftat genom skelettfynd. Dessutom omnämns den som maträtt flera gånger i 1600-talets hushållsböcker och receptsamlingar, se Tommy Tyrberg, "The archaeological record of domesticated and tamed birds in Sweden", *Acta zoologica cracoviensia* 45 (2002), 227.

¹⁰ Om användning av lomskind i äldre tid, se John Granlund, "Birdskin caps", *Ethnos* 1953, 125–148.

¹¹ Katharina B. Springer & Ragnar K. Kinzelbach, *Das Vogelbuch von Conrad Gessner (1516–1565). Ein Archiv für avifaunistische Daten* (Berlin, 2013), 246. Kunskaper om papegojor i äldre tid avhandlas i Ingvar Svanberg, "Kunna lära att hwisla och tala". Linnés och andras papegojor i 1700-talets Sverige", *Årsboken Uppland* 2007, 115–150. Om att lära fåglar imitera människoröster, se Pedro Fernandes & Ingvar Svanberg, "Talking birds. The ancient tradition of teaching Corvids to imitate human voices", i Ingvar Svanberg & Daniel Möller (red.), *Aviculture – a History* (Surrey B.C, 2018), 136–139.

Översättarens förord

En biografisk artikel om Olof Celsius' liv och gärning upptog en avhandling, som väckte min nyfikenhet: *De natura avium* (1690). Jag beställde en kopia och fann detta ungdomsverk intressant och underhållande och beslöt att försöka översätta det. Resultatet redovisas härmed, och det är min förhoppning att också nutida läsare ska finna denna avhandling läsvärd. Det är ett imponerande arbete som den 20-årige Olof Celsius åstadkom. Det vittnar om en otrolig beläsenhet med mängder av citat inte bara från grekiska och romerska vetenskapsmän och författare utan även senare och samtida lärda män. Bifogad index talar sitt tydliga språk. Vid översättningen fick jag svårigheter vid tolkningen av den grekiska skriften och dess ligaturer och förkortningar. Uppsalaexperten Johan Heldt har elegant löst alla dessa problem för mig. Vidare har jag haft förmånen att diskutera tolkningen av vissa grekiska textställen med docent Sven-Tage Teodorsson, Göteborg. Inför de hebreiska citaten har jag stått handfallen, men Uppsalaforskaren Josef Eskhult har varit vänlig att avlägsna dessa för mig oöverstigliga hinder. Ingela Pehrson Berger har granskat mitt manus och därvid påvisat åtskilliga brister samt föreslagit förbättringar. Ett varmt tack till alla dessa för värdefull hjälp.

Johnny Strand

Till lycka och framgång

FILOSOFISK DISSERTATION

OM

FÅGLARNAS NATUR,

vilken

med tillstånd av den vittberömda filosofiska fakulteten

vid Uppsala universitet

under presidium av

den högfrejdade mannen

HERR JOHANNES SCHWEDE,

Kunglig ordinarie Professor politices,

underdånigt framläggs

till lärdas offentliga granskning av

OLAUS CELSIUS M. FIL.

från Uppsala

i Gustavianums stora sal den 12 november

år 1690.

UPPSALA.

.....

Tryckt av HENRIK KEYSER

Kunglig och akademisk typograf.

Till min i Kristus
 högärevördige Fader och Herre
 HERR OLOF SVEBILIUS,
 högt lysande doktor i den heliga Teologien,
 synnerligen framstående ärkebiskop i konungariket Sverige,
 högt ansedd prokansler för Uppsala universitet
 och preses i Kyrkans konsistorium,
 min högste mecenat och beskyddare.

Min i Kristus högärevördige
 FADER OCH HERRE

De välgärningar, o högt vördade Fader, som Du städse velat erbjuda vårt faderlösa hem, är så stora, att bevis motsvarande min tacksamhet här övergår min förmåga att visa. Jag skall även här hellre vårda dem i kärleksfull tystnad än att låta dem fördunklas av ett ofullständigt och ej tillräckligt värdigt uttalande. Emellertid erbjuder jag Dig, högärevördige Ärkebiskop, i all underdånighet, dessa enkla fåglar, dock i hög grad trohjärtade och harmlösa, och beder med vederbörlig högaktning, att Du skall värdigas att med glädje vilja mottaga dem såsom ett bevis på min stora tillgivenhet och även fortsättningsvis med Din vanliga välvilja omfatta mig, som aldrig skall upphöra att rikta mina innerliga böner till vår odödlige Gud för Ditt ständiga välbefinnande.

Ditt högärevördiga namns
 synnerligen tillgivne vårdare och skyddsling
 Olaus M. Celsius

Med anledning av min gode vän
HERR OLOF CELSIUS' lärda avhandling
OM FÅGLARNAS NATUR

- 1 När vår Allsmäktige Gud i sin godhet skapade världen,
Gjorde Han av ingenting kaos, ödsligt och tomt.
Då Han fogat därtill också hav, jord, elden och luften
Fick snart var enskilda del då sin fastställda plats.
- 5 Solen lyser så klar, och Phoebe hans syster tillika,
och på himmelens valv gnistrar stjärnornas ljus.
Jorden är skapelsens slav, och det frö som sås i dess mylla
Ger den med ränta tillbaks mångfalt efter dess sådd.
Träget en odalman bearbetar jorden med hackan
- 10 för att den sedan skall ge honom en avkastning god.
Fiskar simmar omkring i havsdjupets mörkblåa vidder,
Banar framåt sin väg, där även fartygen går.
Varför skulle jag här försöka att uppräknat alla
Som i vår skapelse finns tack vare Herren vår Gud?
- 15 Dunklädda fåglarnas flock, som flyger fram genom luften
skänker på olika vis nytta till människobarn.
Himlen av jubel ju fylls av deras härliga röster,
När deras drillars konsert strömmar ur struparna fram.
Såsom ett glädjebud kommer till oss den dauliska fågeln,
- 20 Som med sin ljuvliga sång ända till stjärnorna når.
Nog sagt om detta, ty det som CELSIUS här har beskrivit
Långt mer lysande är. Äran härför skall bli hans!
Sträva nu mot dina mål, ty förebuden är goda!
Då skall du ock inom kort bära en lagerträdskrans!

Lyckönskningar skrivna av
ANDREAS SPOLE

Till den framstående och högt bildade ynglingen
Herr OLOF CELSIUS
vid utgivningen av hans lärda avhandling
OM FÅGLAR

- 1 Den som jagar med list i luften vingsnabba släktet
och med lyckosam list fångar småfåglar så
och spänner ut naturtrogna nät, där detta är möjligt,
gör till en ädlare konst fågelfångarens värv.
- 5 Småningom tankarna går i hans jagande sinne mot himlen:
han är nu redo att nå högst i hela vårt land.

Ett vänskapsfullt bifall från
P. Lagerlöf

VÄLVILLIGE LÄSARE!

Då jag, efter berömda förebilder från sådana, som framgångsrikt ägnar sig åt god vetenskap på musernas frejdade arenor, av egen drift och övertygelse började planera något lärdomsprov, inte på egen hand utan under ledning av sådana, som var engagerade av intresse, blev jag lockad av detta ämne om FÅGLARNA. Genom sin upphöjdhet och elegans är detta ju lätt att tycka om. Det var angenämt, innan jag insåg vilka svårigheter och hinder detta ämne var förbundet med. Ty när jag öppnat dörren till det och bara helt kort sett mig omkring, då först förstod jag lätt att mina resurser och min ålder – jag var ju fortfarande bara en yngling – knappast räckte till för detta mål. Jag såg nämligen inte en enda författare, som kunde ge mig en fullständig och noggrann kunskap, utan vartän jag vände blicken, fann jag mängder med sådant som var uppblandat med amsagor och skrönor och djupaste töcken. Jag skulle alltså ha haft all anledning att ändra mig, men någon böjelse hos mig för detta ämne spjärnade emot, och den ville hellre ge sig i kast med denna stormiga ocean av allehanda ting än att helt ge upp det. Men om seglatsen ägt rum med mindre förliga vindar i det väldiga vågsvallet, utber jag mig, välvillige läsare, Din förståelse och gunst, vilka för mig skall bli som en säker och högst efterlängtd hamn.

I GUDS NAMN

I.

Varför det heter "fåglar" (*aves*) råder det ingen samstämmighet om bland forskarna. Det finns de som tror att det heter så för att de far omkring i vildmarken (*avia*) och trivs där, såsom i Vergilius' berömda rader: *Då hörs fåglars melodiska sång i vildmarkens busksnår.* (*Georgica* 2, 328) Isidor försvarar denna åsikt.¹ Andra anser att de fått namnet av *adventus* (ankomst), eftersom de anländer varifrån man minst anar, som Festus tror,² eller för att de anländer varje år, vilket är Perottis åsikt.³ Det finns även de som försöker härleda det från *at-ein*, "andas", nämligen Aeolus med ett tokigt inskjutet digamma, en åsikt som föredras av Scaliger⁴. Andra åter föredrar här *atse-in*, "komma anstormande", (ty snabba fåglar kommer från en plats till en annan i snabb fart eller med ett anlopp), eller också från det hebreiska *'ayit*, vilket betecknar just en *rovfågel*. Bland dessa är Johan Alstedius⁵, vilken förutom de två nämnda därtill har gissat på ett par andra, nämligen *a*, "från" och *venio*, "komma" eller det hebreiska *'of*, vilket på latin betyder "fåglar". Inte utan skäl skulle man föredraga den senare förklaringen framför de övriga. Om man ser på bokstäverna, är det ju en enkel föräxling, och vad är väl mer passande för fåglar än att flyga. Den Heliga skrift bekräftar ju att de är födda till detta.⁶ Önskar du slutligen ytterligare åsikter? Var så god! Här anmäler sig, förutom den berömde Alstedius⁷, Gerhard Vossius⁸, Samuel Bochartus⁹, Johann Avenarius¹⁰, Johann Hofmannus¹¹, Christian Becmannus¹², Matthias Martinius¹³, och lika många till. Jag anser det vara överflödigt att göra denna katalog längre.

II.

Ornis, "fågel", ett ord som annars betecknar en fågel i allmänhet, användes en gång i äldre tider om de fåglar, som förekom i samband med teckentydning. Därefter spred sig användningen, så att inte bara fåglarna utan även alla saker med anknytning till fågelskådningsverksamheten fick detta namn. Just detta påvisar Suidas¹⁴ klart. Han säger: *Varje varnande eller uppmunt-rande tecken kallade de för fågel.* Därför återges bland greker ibland rykte och

även nysning med benämningen "ornis", ty i gamla tider trodde man att det fanns något varslande i dessa. Genom en religiös metafor (som Martinius kallar den¹⁵) kallas själva *spådomskonsten*, som sker med hjälp av fåglarna och själva *spådomen* och *förebudet* för "ornis" och "oionós", liksom man inte sällan hos romarna möter *avis* i betydelsen *auspicium*, "spådom". Aldrovandus¹⁶ visar att *örnen* kallas för *den främste av fåglar* av Plutarchos och Athenaeus. Vårt inhemska "örn" kommer otvivelaktigt från grekiska *ornis* och tycks tyda på något liknande. Framför allt kallas *Gallus gallinaceus*, tamtuppen, och *Gallina*, tamhönset, så, om vilket Athenaeus säger: *Nu är det brukligt att även kalla höns för fåglar*.¹⁷ Vanligtvis är det dock bara hönorna som kallas så. Jfr Math 23:37 och Luk 13:34. Och även dagens greker kallar en höna för *ornis*, om än felaktigt.¹⁸ Av samma skäl ges detta ord som släktnamn även åt vissa andra fåglar. Vi ser dock ordet fågel ofta nämnas i samband med himlakroppar. Så Ausonius: *Lyra, Avis, Cepheus et Cassiopeia*.¹⁹ Här förstås med "Fågeln" *Svanen*, en framträdande stjärnbild i galaxen, påminnande om ett kors och, som moderna astronomer kommit fram till, bestående av 26 stjärnor. Hyginus säger om denna: *Denna kallar grekerna för Svanen, vilken många på grund av okunnighet om historien med ett allmänt artnamn har kallat för Fågeln*.²⁰ Enligt den senaste beteckningen omfattar *avis* hela den djurart, för vilken det är säreget och betecknar att den *Svävar i den klara luften med vingar*. Och detta är min planerade redogörelse i detta ämne.

III.

Vad gäller synonymer, brukar fåglar ha andra benämningar: snabbflygare, sångare, bevingad varelse; det sistnämnda (*alites*) används mest om större fåglar. Vergilius²¹ kallar dem med ett absolut uttryck för *volantes*, "de flygande": *Inga fåglar kunde ostraffat flyga däröver*. Grekiskans *órnithes*, *oionoí*, vilka ungefär motsvarar det latinska *alites*, benämner grekerna *órnea*, *plená*, *pleiná* med mera. På hebreiska har de likaså olika namn: antingen *'ayit*, "rovfågel" av *flyga*, eller av *'of*, "fåglar", eller av *tsipparin*, "fåglar", av *skynda* eller av *störta fram*. Det sistnämnda passar dock bara för rovfåglar, som man bland annat kan se i 1 Mos 15:11, Jer 12:8. Med en elegant omskrivning kallas de Ords 1:17 och Pred 10:20 *baale ha-kenafayim* ("vingarnas herrar", "de bevingade"). På svenska säger vi *fåglar*, på tyska *Vögel*, ett ord som man säkert lånat från oss.

IV.

Med förhoppningen att osäkerheten i viss mån skingrats vad gäller själva benämningen vill jag nu helt kort undersöka fåglarnas *ursprung*. För att det skall ske i rätt ordningsföljd skall vi först betänka, vem fåglarnas *skapare* var, därefter skall vi teckna *tiden för deras tillkomst*, och därefter skall vi begrunda av vilket *ämne* fåglarna skapades. Vad alltså beträffar det förstnämnda, *Iohim*, ("Gud"), har jag den fasta tron, upplyst av Guds Heliga ord som jag är, att hela den Heliga Treenigheten har varit verksam för denna skapelse. Och därför hyser jag djup avsky för muhammedanernas hädelser, då de en-vist kan förneka att Kristus, Guds son, skapat något förutom fladdermusen. Detta har den månglärde Samuel Bochartus visat med många citat från deras Koran.²²

V.

Om tiden för fåglarnas skapelse har jag funnit lika stora missuppfattningar. Egyptierna djärvdes hävda (enligt vad den store Salmasius²³ uppger i anslutning till Solinus), att fåglarnas släkte var äldre än hela världen. Av komedieförfattaren Aristofanes kan man sluta sig till att denna åsikt inte heller var främmande för grekerna. I *Fåglarna* berättar han bevars, att föräldern till lärkan, den första fågeln av alla, hade dött, och att det inte fanns någon jord för begravningen. Hon beslöt då att sätta fädernegriften på sitt huvud och medföra den varthän hon ställde sin kosa. Och för att inte detta skall synas vara ett lättsinnigt påstående, hör själva vad han säger: *Du var ju okunnig och oföretagsam och har inte studerat Aisopos, som säger att lärkan var den första av alla fåglar, äldre än världen; sedan hennes fader dött i en sjukdom och det inte fanns någon jord, begravde hon honom i sin nöd och hjälplöshet på sitt huvud.* Om så önskas, kan här tilläggas Gorapius Becanus²⁴, en lika framstående sagoberättare. Jag åter tager min tillflykt till Guds förkunnelse, där vi skall få veta att både lärkan och övriga fåglar skapades efter himmel och jord först på den femte dagen.

VI.

Jag tror fullt och fast att Gud, hela världens Skapare, skapade fåglarna på den femte dagen av skapelsens sex dagar och det av jord. De mest uppenbara orden är följande, vilka i salig Terserus översättning lyder: *Gud sade också: Vattnet skall frambringa levande kräldjur, och fåglar skall flyga över jorden under himlavalvet.*²⁵ Likaså: *Och då HERREN GUD hade av jord skapat varje djur och alla himlens fåglar.*²⁶ Så långt Moses. De som tror att fåglarna skapades omedelbart av ingenting har alltså helt fel liksom även de som förstår sig, att de skapades av tjockare luft. Och inte mycket bättre är deras åsikt som hävdar att de skapades av havsgyttja, något som många judar tror. De tillkom inte av vatten och jord, som författaren till Chiskuni tolkar det. Än mindre skedde det av bara vatten, vilket är en vanlig åsikt. Då detta hävdas av ganska många, kan jag inte förtiga den. 1. Den omfattas först och främst av de flesta judar som till exempel Rabbi Eliezer, Onkelos i *Targum* till detta ställe, Rabbi Moses Nachmanides från Girona med flera. 2. Nästan hela skaran av kyrkofäder hävdar också denna åsikt. Så säger Gregorius i Aftonhydden om den femte skapelsedagen:

*Gud, Du som med Din stora makt
Sänder tillbaka i havsdjupet
Det släkte som fötts av vatten
Men också lyfter dem upp i luften.*

I samma hjulspår går Ambrosius²⁷, Hieronymus²⁸, Cyrillus²⁹, Chrysostomos³⁰, Basilius³¹, Damascenus³², Theodoretus³³ med flera. 3. För samma åsikt kämpar många av vår tids mest framstående *teologer* och åtskilliga *uttolkare* av vår Heliga skrift, hos oss till exempel salig Luther, Conrad Dietericus³⁴, Johann Adam Osiander³⁵, Caspar Brochmand³⁶, Martin Chemnitius³⁷. 4. Även de viktigaste *översättningarna* stöder denna tolkning såsom Vulgata, Luthers tyska och vår svenska liksom den finska och så vidare. 5. Även de mest framstående filosoferna sällar sig hit. 6. Till och med *skalderna* vågar ansluta sig hit, och varför skulle de inte våga det, då de har så många stora föregångare? Så sjunger Claudius Victor i bok 1 av sin storslagna sång, där han skildrar Skapelsens historia:

*Fåglarna skapades så även de, det fridsamma släktet.
Ty då klart vatten Han skapat och havet börjat att leva,*

*Se, av myllrande liv då sjuder det alstrande havet.
Fiskar av alla de slag ej blott kommer fram utan denna
Fjälliga flock stiger upp ur havet ända till ytan.
När ej i vattnet de är, de börjar snart simma i luften,
Lär sig att himmelens rum är dem givet nu såsom fåglar.
Alltså av samma stoff har fåglar och fiskar sitt ursprung.*

För egen del förkastar jag i all anspråkslöshet dessa åsikter och tvekar inte att hävda att fåglar skapats av jord särskilt som själva bibeltexten stöder mig liksom de allra skickligaste exegeterna: August Pfeiferus³⁸ och hans trosfrände Spanhemius³⁹, Andreas Prücknerus⁴⁰, Franciscus Junius⁴¹, Samuel Bochartus⁴² och hos oss B. D. Jordanus Edenius⁴³, D. Johannes Terserus⁴⁴. Så lärde inte vid privatundervisning högärvörldige professor Schütz, som på ett högst förtjänstfullt sätt tagit omsorg om mig, och som bör nämnas med högaktning och vederbörlig underdånighet.

VII.

Många tycks också ha fastnat i frågorna om *sättet på vilket fåglarna uppstått*, då de ansett att äggen kom först och fåglarna kläcktes sedan ur dem. Men pythagoréerna, och vissa än mer befängda av peripatetikerna, säger att man över huvud taget inte kan veta, om fåglarna eller äggen kom först, då ägg är otänkbart utan en fågel och en fågel är det utan ägg. Därför fastslår de att fåglarna har funnits i all evighet och tror att det inte funnits någon härkomst. Men jag som genom Guds nåd upplysts av den Heliga Skrifs ljus vet att världen en gång uppstod, och att Gud först skapade dem fulländade. Den som vill se detta vetenskapligt behandlat kan gå till Plutarchos⁴⁵, Macrobius⁴⁶ och därefter till Ulysses Aldrovandus⁴⁷, Gassendus⁴⁸ med flera.

VIII.

Härmed skall jag presentera några *uppdelningar* bland fåglar. De brukar emellertid uppdelas på olika sätt: en del anger skillnaden med utgångspunkt från deras föda, andra från deras miljö, somliga efter deras kroppsdelar och storlek, andra efter deras levnadssätt. Jag anser att de med avseende på sin levnads-

miljö enklast kan delas upp i *landlevande fåglar* och *sjöfåglar*. De *landlevande* delar jag upp i *Gampsónychoi* eller *försedda med krökt näbb och krökta klor* samt *rakkloiga* (om man kan kalla dem så). Dessa ”krokkloiga” fåglar eller *Rovfåglar* är i sin tur av två slag. Somliga jagar nämligen på dagen, och dem kan man kalla *dagaktiva*, andra jagar på natten och dem kan man lämpligen kalla *nattaktiva*. De ”rakkloiga” eller *de som använder näbb och mindre krökta klor* kan också på liknande sätt samlas i två klasser: de är nämligen *Större* eller *Mindre*. Med beteckningen *Större* omfattas hela hönssläktet, duvor, korpar och helt enkelt alla som har en trasts storlek eller däröver. *Mindre* betecknar alla som är mindre än en trast såsom svalor, finkar, sparvar och så vidare. *Sjöfågeln* är antingen ”*párydros*” (pará, bredvid; hydro-, vatten-), då de *älskar att vara vid vatten men inte simmar i det*, till exempel storkar, tranor med flera. Eller också är de ”*énydros*” (en, i; hydro-, vatten-). Dessa senare åter är *Fissípedes* (utan simhud mellan tårna) såsom sothönor eller *Palmípedes* (med simhud mellan tårna) såsom svanar, änder, lommar med flera. Och detta är de viktigaste indelningarna av fåglar bland moderna ornitologer. Man kan också se detaljerade beskrivningar av dessa hos Franciscus Willugbejus⁴⁹.

IX.

Efter denna inledande presentation, vilken det syntes motiverat att förutskicka, får vi gå vidare till denna berömda och nog så intrikata fråga om fåglars *fortplantning*. För att detta ska bli framgångsrikt, är det min avsikt att om inte helt vederlägga så dock först påvisa vissa oerhörda misstag som begåtts i detta ämne. Det första alltså (för att gå rakt på sak) och äldsta misstaget ligger hos egyptierna som inte medger någon hane bland gamar enligt Horapollo⁵⁰ i hieroglyferna (om vi får tro Bochartus⁵¹): *Hane finns inte hos detta djurslag*. Och så Plutarchos: *Enligt vad egyptierna påstår finns det bara honkön, och att dessa fåglar blir befruktade genom att utsätta sig för östanvinden*.⁵² De hävdar alltså att alla gamar är honor, och att de blir befruktade genom att vända sig mot sunnanvinden eller östanvinden. Denna åsikt har förts över från egyptierna till grekerna och från dem till kristna, så att många kyrkofäder inte tvivlar på den Heliga Jungfruns avlelse på grund av gamarnas fortplantning utan hane. Aelianus⁵³, Isidor⁵⁴ och Ammianus⁵⁵ är samstämmiga och bland kyrkofäderna Tertullianus⁵⁶, Origines⁵⁷, Basilius⁵⁸, Ambrosius⁵⁹. Så även poe-

terna Philes⁶⁰ och Tzetzes⁶¹. Det råder ingen enighet bland dem om frågan huruvida de efter befruktningen får ägg eller föder levande ungar. Likaså råder stor oenighet om hur man skall bestämma tiden för födelsen. Ty en del hävdar att det sker inom 120 dagar, andra att det tar minst tre år. Det är ju inte underligt att åsikterna går isär i en så uppenbar missuppfattning. Ty vad är väl befängdare än att tänka sig helt levande och fulländade varelser utan det andra könet? Vad är mer osannolikt än att alstringsdugliga ägg befruktas av vinden? Mot det förra talar skriftens otvetydliga ord: Mos 6:19 och 7:2, 3, 9 och 16. För det senare talar vår dagliga erfarenhet och synnerligen trovärdiga människors vittnesbörd, som har sett fåglarna bygga bon och para sig.

X.

Bättre är inte de som säger att rapphöns får befruktade ägg, om vinden blåser från hanarnas håll eller om de bara hör en hanes läte. Se Athenaeus⁶², Marcus Varro *Om jordbruk*,⁶³ Aristoteles⁶⁴, Plinius⁶⁵. Jag förnekar detta å det livligaste och påstår att rapphöns visst kan få ägg, även utan hane, ja till och med om han inte ens är inom synhåll, men de äggen är ofructbara. Detta gäller även hönor och andra fågelhonor. Efter att alltså bestämt ha avvisat denna åsikt går jag vidare med att avsluta resten av sagoväven.

XI.

Närmast skall jag alltså undersöka om ibisfåglarna befruktas i eller föder med munnen. Även detta påhitt härrör från Egypten enligt Aelianus⁶⁶, då han säger: *Ibisfåglar parar sig med munnarna och föder på det sättet. Så säger egyptierna*. Solinus⁶⁷ stöder den myten, då han säger: *De föder via munnen*. Likaså Ammianus: *Vi har hört att dessa fåglar föder via munnen*.⁶⁸ Man bör emellertid betänka att Aelianus tillägger till nyss citerade ord: *jag har åtminstone svårt att tro på det*. Han var förstås alltför bekymrad över sanningshalten för att låta sig pådyvlas en så grov lögn. Plinius berättar dock ungefär samma sak om korparna: *de tros föda och para sig med munnen*.⁶⁹ Detta syftar även Martialis på i sin bekanta dikt:

*Varför, o korp, betraktas du som en avsugare?
Ingen lem har ju kommit in i ditt huvud.*⁷⁰

Den höglärde Salmasius kommenterar det anförda stället hos Solinus: *Ty de trodde att det inte blott och bart rörde sig om en munkontakt, och en förening av näbbarna som bland duvorna, utan att också semen genom kontakten fördes in genom munnen, av vilket honorna blev befruktade.* Samma sak säger Aristoteles: *Det finns de som påstår att korpar och ibis parar sig genom munnen.*⁷¹ Han skrev dock följande till Anaxagoras och andra fysiker, som omhuldade denna förryckta åsikt: *Detta säger även Anaxagoras och några andra naturvetare, då de alltför lättsinnigt yttrar sig utan att ordentligt ha undersökt saken. Beträffande fåglarna misstar de sig emellertid i sina slutsatser, då man sällan ser parning mellan korpar, men att de ofta höjer näbbarna mot varandra, något som är vanligt bland alla korpfåglar.*⁷² Det är alltså fullständigt solklart att korp och ibis parar sig och kläcker precis som andra fåglar.

XII.

Ett liknande fall av inbillning föreligger bland vår lantbefolkning när det gäller skogshöns. De säger nämligen att när tiden kommer, då detta fågelsläkte samlas speciellt för parning, springer hanen hit och dit med öppen mun tills han spottar ut ett skum som honan genast slukar och blir så befruktad. Det finns högst seriösa filosofer, som inte drager sig för att hålla detta för sant. Men hur galet detta är vill jag hellre åter visa med filosofens ord än med mina egna. På anført ställe säger han: *Sperman når fram till livmodern genom magen, som smälter den, och där den ständigt utvecklas, precis som föda.*

XIII.

Det återstår att tillägga något om trädfågeln. Den finns i Skottland. Man tror att den föds ur någon trädfrukt som fallit i havet. Många tror att den kommer från murkna skeppsrester eller av trädens löv, andra från vissa havsnäckor. Många tror att den härrör från alger, som växt på havsklippor. Det finns de som bara tillskriver Oceanen denna fågels tillkomst. Den har mer än tjugo benämningar. Förutom i Skottland sägs den även förekomma i Bel-

gien, Irland och på Hebriderna, Orkneyöarna, den engelska floden Themsen och på många andra platser. Jag bestrider inte att denna fågel finns, om den nu är en typ av gås eller and – även det är föremål för livlig debatt – och att den påträffas kring de brittiska öarna. Det som berättas om dess födelse och ursprung kan jag dock inte annat än förkasta. Det strider ju helt mot naturen att djur fullkomliga i sitt släkte, som ankor och änder, alstras på detta sätt. Dessutom: dessa musslor, från vilka många tror att de härrör, innehåller blott djur av sitt eget släkte och kan inte ändras till några andra. Det finns tvärtom sedan länge ögonvittnen, som betygar att dessa fåglar värper ägg, ruvar dem på andra fåglars vis och kläcker ungar. Den som emellertid önskar se olika åsikter i denna fråga kan gå till Gaspar Schottus' *Physica curiosa*,⁷³ Ulysses Aldrovandus⁷⁴ och många andra naturalhistoriker.

XIV.

Men för att nu lägga sagorna åt sidan och äntligen komma till seriösa ting, bör vi först slå fast att alla fåglar lägger ägg, men att alla bildas spontant hos honorna. Om dessa ägg befruktas av en hanfågel, blir de talrika och dugliga till att kläcka kycklingar, men om de värps spontant och utan inblandning av någon hane, är de sterila och kallas "hypoemia" (hypó, under; áemos, vind) eller "zephyra" (västanvind) eftersom fåglarna verkar få dem på våren av vårvädet. Se Aristoteles.⁷⁵ Fåglarnas parning sker på två sätt: antingen med honan sittande på marken, som bland hönsen, eller stående som bland tranor. Senare tiders forskare har skarpsynt noterat att med en enda parning följer fruktsamhet för alla ägg, som hönorna skall kläcka under hela detta år. Men äggen kläcks inte med mjukt skal, som många tidigare och även på senare tid trott utan med ett hårt, vilket tvivlande lätt kan konstatera hos en fruktsam höna.

XV.

När parningssäsongen närmar sig börjar de flesta fåglar att bygga bon. De sammanfogar mossor, agnar, halm, gräs och fjädrar med förunderlig skicklighet, och vrider och vänder på dem tills all ojämnhet är borta. När det gäller svalans beundransvärda konstfärdighet vid bobygget låt oss citera Plinius.⁷⁶

Han säger: *De bygger boet av lera och förstärker det med halm. Om det råkar vara brist på lera, bestänker de jord och stoft med rikligt med vatten med sina vingar. Själva boet bekläder de med fjädrar och ulltappar för att hålla äggen varma och samtidigt för att det inte skall vara hårt för de små ungarna.* Då jag med förundran ofta konstaterat detta faktum, tvivlar jag inte på att även det är sant som samme naturalhistoriker berättar⁷⁷ om Doxius, Caelus' son, att *svalan varit upphovet till uppfinningen av lerhyddan.* Plutarchos⁷⁸ framhåller isfågeln omsorger vid bobyggandet, och vilka författare prisar väl inte fåglarnas fantastiska förmåga härvidlag?

XVI.

Hur förbluffande saker observerar vi inte när det gäller deras ruvande! Hur honan natt och dag ligger i sitt bo och magrar och nästan tar livet av sig av svält! Om någonsin förtjänar poetens kända ord en plats här:

Matta var hennes drag och kroppen eländig och mager.

Bara till nöds hennes mun mottog en gnutta med mat.

Sömnlöshet var hennes lott, och nätterna årslånga kändes.

(Ovidius, *Epistulae* II, 26–28)

Emellertid utvecklas den älskade avkomman, för vars skull hon utstår så stora faror, mer och mer i ägget. Som lite fylligare information om dess bildning skall jag inledningsvis här helt kort, liksom i förbigående, nämna något om vad som kan sägas härom. Som alla vet, består ägget av två vätskor, gula och vita. Dessa hålls åtskilda av ett hölje eller en hinna, bredvid vilken det i vitan finns liksom ett litet ärr av påtaglig klarhet, vilket, som jag har anledning att tro, är det första livsfröet till en unge. Detta ärr är före ruvning så litet att det nästan är osynligt. Efter en kort tid växer det till en ärtas storlek. I dess mitt stiger det upp en prick av ett rödaktigt ämne liknande blod, vilket jag med visst fog tror är hjärtat. Från denna lilla blodröda droppe växer snart ut många röda ådror, från vilka den övriga kroppen så småningom utformas. Med den uppbyggnaden uppfyller snart den lilla varelsen sin lilla trånga boning. När så skalet skall brista, antingen genom ungens olika kroppsrörelser eller moderns hackande, kommer den pipande ut i ljuset. Så byggs ungens kropp upp av vitan, men gulan, som tages upp via naveln, tjänar som nä-

ringstillförsel. Vissa fågelungar föds helt blinda och fjäderlösa, såsom ungar till duvor, kråkor med flera, andra åter lämnar boet genast med full fjäderbeklädnad och följer sina mödrar. Även i fågelfamiljen händer det inte sällan att det föds missfoster, men detta sker oftast bland hönsfåglar. Därför kan man hos Aldrovandus⁷⁹ se ungar med fyra vingar och hela kroppen i förvirring, tvåhövdade, med tre, fyra och fem fötter, med svans som fyrfotadjur och helt vanställda genom att de har kroppsdelar från andra djur. Om de bakomliggande orsakerna härtill kan man läsa hos den nyssnämnde ornitologen⁸⁰, vidare hos Gaspar Schottus⁸¹ med flera.

XVII.

När kläckningen väl är klar, har föräldrarna ingen angelägnare syssla än att ta hand om ungarna och se till att de inte svälter. Vi har verkligen med förundran åsett hur rättvist svalorna fördelar födan mellan sina ungar. De börjar med den äldsta och fortsätter så i tur och ordning till den minste, och de ser noga till att den som redan fått inte får igen innan hans tur kommer. Nästa uppgift för dem, som gärna ägnar sig åt avancerad flygning, är att de redan halvstora ungarna vänjer sig vid att flyga. Därför knuffar de ut dem ur boet och tvingar dem så småningom att fladdra med de egna vingarna, tills de med stigande ålder och tilltagande krafter och mod lär sig att bli flygande herrar i luften. Sjöfåglar för emellertid sina ungar ner till vattnet så fort de kläckts och vänjer dem vid det. Men instinkten hos nästan alla fåglar är att fösa bort ungarna från sig, så snart de blivit vuxna och nått rätt storlek (vilket alla gör inom ett halvår) och kan klara sig själva. Rovfåglarna gör detta faktiskt med sådan häftighet, att de inte ens vill låta dem stanna inom samma revir, eftersom de ju då blir framtida konkurrenter om bytet.

XVIII.

Jag går så snabbt vidare till fåglars övriga egenheter och behandlar först deras rörelser. Även detta moment behandlar jag trefaldigt, alltefter deras naturliga miljö. De flyger nämligen i luften, de simmar i vatten och de går på land. Först skall jag behandla deras *flykt*. Här är det främst fem saker som bör be-

aktas, nämligen dess *sätt, variation, snabbhet, höjd* och *uthållighet*. Vad gäller det förstnämnda, är ingen flykt möjlig, om inte fjädrarna utvecklas och vingarna spänns ut. Genom dessas rörelser piskas luften, och fastän den annars är elastisk så att den lätt viker undan för kropparna, ger den dock stort motstånd och spjärnar mot och utgör ett stöd, som håller uppe fåglarna då de svävar fram. *Variationen* i flygningen har Plinius beskrivit på ett utmärkt sätt (och jag anser hans ord värda att nämnas).⁸² Han säger: *De spänner ut sina vingar och svävande slår de med dem med korta avbrott, somliga snabbare men bara med de främre fjädrarna; andra spänner även ut hela sidorna men vissa flyger med vingarna till stor del sammanpressade och förs genom luften med enkla eller dubbla vingslag. Liksom pressande den innestängda luften kastar de sig uppåt, rakt fram eller dyker. Man skulle kunna tro att vissa kolliderar och krossas, att andra faller ner från himlen, att andra åter dansar.* Så långt Plinius. Hur olika fåglarnas flykt än är, hittar man ingen fågel som kan flyga raka vägen upp i himlen, utan alla vänder uppåt eller nedåt och försöker bilda en skruv- eller cirkelformad bana. Om man därför slänger ner en anka i en brunn, kan hon inte ta sig därifrån. Samma sak med lommen, om den oförsiktigt simmar in i en ryssja ("katsa"), vilket ofta sker, tvingas de under alla omständigheter att stanna där, tills de tas upp tillsammans med den fångade fisken. Vi kan inte med bestämdhet säga hur *högt* fåglar kan flyga. Jag tror dock inte att de kan nå över den nedersta himlaregionen. Mose ord⁸³ bekräftar ju detta, vilket enligt salig Terserus tolkas: *Och fåglar må flyga över jorden och himlavalvet*, det vill säga, som också den höglärde mannen förklarar i noterna till detta ställe: *över himlens nedre område*. Chaldaeus översätter: *över himlens anlete eller över himlarnas utsträckning i höjden*. Vad beträffar flyktens *hastighet* så är den stor, dock inte så stor som hos Bochartus⁸⁴ vissa araber beskriver den, att en örnen på en enda dag kan tillryggälägga hela avståndet från öster till väster. Men det får de gärna tro. Med säkrare rön har dock Kircher fastslagit att en svala, som nästan alla anser vara den yppersta flygaren, behöver 12 dagar och 11 timmar för att flyga runt jorden, om krafterna räcker till för en oavbruten flygning. Se hans *Mundus* nedan.⁸⁵ Alla kan här lätt få en uppfattning om fåglarnas otroliga snabbhet. Vad gäller fåglarnas *uthållighet*, tror jag inte att någon fågel har en obegränsad sådan, även om somliga hävdar att paradiset äger den. Dessa vederläggs dock övertygande av Aristoteles' bekanta ord: *Men ingen är enbart flygande, liksom fisken är enbart simmande*,⁸⁶ och i senare tider av Ulysses Aldrovandus⁸⁷, Franciscus Willugbejus⁸⁸, Gerhardus Vossius⁸⁹, Gasparus Schottus⁹⁰ med flera.

XIX.

Låt oss gå över till en annan av fåglarnas rörelser, nämligen deras sätt att *gå*. Och även här måste vi förundra oss över de oerhört stora olikheterna. Ty vissa promenerar som gåsen och kråkan, vilken, som poeten säger, *ensam går för sig själv i den torra sanden*. (Vergilius, *Georgica* 1, 389)

Vissa hoppar som sparvar, skator och så vidare, somliga springer, till exempel raphhöns, morkullor med flera, andra slänger fötterna framför sig, som tranor, medan andra går på andra vis. Men låt oss komma till den tredje rörelsen bland fåglar, vilken är *simmande*. För att möjliggöra detta har naturen försett dessa sjöfåglar med platta fötter. Det är uppenbart för var och en, att de med dessa kan förflytta sig snabbare genom vattnet än om de skulle ha kloförsedda fötter. Det är som vid rodd att två åror är mer effektiva än två käppar. Vi förnekar dock inte att det även finns sjöfåglar med flikiga fötter, ”*schidanópodes*”. En sådan är sothönan. Men dessa har väldigt tjocka och breda tår, som dock på något sätt är förenade med hinnor. Märkligare är att jag observerat att även hönsfåglar simmat, och det finns någon som kan betyga att han sett en kalkon ta sig över Fyrisån. I inte ringa grad bidrar till simförmågan att deras fjädrar ligger liksom i fjäll tätt intill kroppen, likaså att de har större kropp än övriga fåglar och flatare, och på så sätt flyter de på det hela taget bättre på vattnet. Mera sällan ser man ju en bred eka luta än en som är smal. Det är vidare inte utan skäl som naturen gjort deras fjädrar vattenavvisande. Var och en begriper hur mycket det bidrar till simförmågan. Slutligen har deras förmåga att hålla andan inte ringa betydelse härvidlag. Det finns nämligen många fåglar som uppehåller sig under vattnet som fiskar, vilket förvisso inte skulle kunna äga rum annars. Längst dyker dock lommar, och de saknar motstycke härvidlag och i konsten att dyka snabbt. I vårt Hälsingland, där man varje år fångar ett stort antal av dem (de är nämligen eftersökta, främst för sin fjäderdräkt, som har olika användningsområden) påstår man att de vid åsynen mynningsflamman från ett skjutvapen hinner dyka, innan kulan når fram. Härmed nog om fåglars olika kroppsrörelser.

XX.

Inte mindre skiftande är fåglarnas föda. De äter djurkött, och tidigare har jag kallat dem *gampsónychoi*. Andra jagar insekter, andra äter frön och växter. Det finns de som i jorden finner vad de vill ha och suger ut något oljehaltigt ur den feta leran, som kan passa deras natur; det är särskilt sådana som häckar kring vatten utan att dock simma där. Ornitologer kallar dem för *limófugae*. Dessutom undviks inte sand utan den slukas ivrigt. Varför så sker råder det ingen samsyn om bland de lärde. Somliga tror att den eftersöks för svalkans skull eller för att den skall bilda äggskal. Andra äter för att den skall hjälpa till att dela sönder hårda frön något som den berömde ornitologen Franciscus Willughbejus⁹¹ anser mest sannolikt. Även strutsar sväljer järn, stenar, ben, mynt och allt möjligt annat utan åtskillnad. Allt detta bearbetar de inte utan det kommer ut osmält. Kircherus skriver dock att han genom experiment konstaterat att järn som svalts smälts och i smält form förvandlas till rostfärgad slagg, och det bara på en dag. Se hans *Mundus Subterraneus*.⁹² Härvidlag misstär han sig emellertid utan tvekan. Synnerligen framstående forskare har länge påpekat att dessa saker ingalunda smälts utan de avsöndras bara avputsade och slipade. Se Gideon Harvaeus⁹³, Franciscus Willughbejus⁹⁴, Gerhard Vossius⁹⁵, Ulysses Aldrovandus⁹⁶, Conrad Gesnerus⁹⁷, Vopiscus Plempius⁹⁸, andra att förtiga. Det är dock känt att hönor smälter pärlor om de stannar kvar en längre tid i magen. Men för att återgå till fåglars normala föda, så vet vi att det finns många som gärna äter sådant som är giftigt. Örnar, ibis och storkar äter glupskt huggormar. Ankor jagar grodor och paddor och de drar sig inte för att även ge sig på en orm, om den kommer i vägen. Ugglor jagar möss och ödlor, törnskator sorkar och hasselmöss. Benedikttistelns (*Cnicus*) och Färgtistelns (*Carthamus*) frön är skadliga för människan, men för papegojan är de läckerheter. Vaktlar mår alldeles utmärkt av prustrot och starar likaså av odört, växter annars ytterst giftiga. Vi skall förtiga otaliga andra fåglar, som äter spindlar, flugor, kålmaskar, myror, trämaskar, skalbaggar, sädesmaskar och giftiga växter. Här gäller dock inte det som Plinius säger: *Vissa som annars är ofarliga, blir själva skadliga efter att ha ätit giftig föda*.⁹⁹ Men långt ifrån att dessa fåglar förgiftas eller skadas, renas de snarare härigenom, mättas och lägger på hullet, som poeten säger:

*För oss är nysrot (Veratrum) ett farligt gift,
men getter och vaktlar blir därav feta.*¹⁰⁰

Och Plinius håller med och säger: *av gift blir getter och vaktlar feta, dessa fridfulla varelses*.¹⁰¹ Förvisso, som Lucretius åter säger så sant: *Det som är ljuvligt växlar med sederna och är inte detsamma för alla kroppar*.¹⁰² Ambrosius förklarar orsaken med en hemlig och särskild egenskap hos deras kroppar, som gäcker det skadliga ämnet i födan. Den store Basilius däremot anser att de har så trånga ådror och blodbanor, att de bearbetar de intagna gifterna, innan de kan nå fram till hjärtat. Jag vill gärna anföra Athanasius Kircherus' åsikt att giftets temperatur är mycket lägre än den som fåglarna har i sina inälvor, och att det därför kan tillfoga fåglarna föga eller ingen skada. Se hans *Mundus Subterraneus*.¹⁰³ Men orsaken de främst vill tillskriva denna effekt är i alla fall utforskad, nämligen att dessa fåglar inte bara blir obesmittade av detta gift de äter, utan de är helt giftfria. Det finns enligt både Scaliger¹⁰⁴ och Cardanus¹⁰⁵ på det hela taget ingen fågel som naturen gjort giftig. Vi har sålunda sett skiftande och mångfaldig fågelföda, men nu skall jag helt kort beröra vad de dricker. Fåglar dricker ganska sparsamt. Deras sätt att dricka beskriver Plinius ganska väl.¹⁰⁶ Han säger: *Fåglar dricker genom att suga, de som har långa halsar gör avbrott och håller i sig med huvudet tillbakalutat. Purpurhöns är de enda som tuggar i sig vatten*. Likaså säger han på ett annat ställe: *Utmärkande för detta släkte är att de, då de dricker, inte lutar huvudet tillbaka utan dricker rikligt liksom boskap*.¹⁰⁷

XXI.

Då jag går över till fåglarnas röster, är det främst två saker som bör tas upp, nämligen deras mer välljudande sång och så övriga läten. När det gäller skönsång bland fåglarna finns förvisso näktergalen, *som med sin härliga sång ypperst bland fåglar ju är, även om övriga ock sjunger med efter bästa förmåga*. Ingen når dock upp till näktergalens nivå då det gäller sångvariation. Den har också funnit en värdig beundrare av sin röst, och hans ord är så utomordentliga, att jag inte tvekar att citera dem: *Näktergalen sjunger 15 dygn dag och natt med en oavbruten gällt utdragen sång vid lövsprickningen, en i hög grad beundransvärd fågel. För det första en sådan mäktig röst i en sådan liten kropp och en så uthållig andningsförmåga. Så frambringas ett melodiskt ljud av enastående fulländad musikalisk finess, än långt utdraget och sammanhållet, än med en modulerande växling, än sönderhackas det och binds samman med*

en melodislinga, det utlovas och dras tillbaka, det fördunklas plötsligt. Ibland knotar den för sig själv, fulltonig, djup, skarp, upprepad, utdragen, allt efter dess infall, dallrande hög, mellanläge, låg. Kort sagt: allt i denna lilla strupe, som mänsklig konst uppfunnit för flöjternas utsökta lidelsefulla toner. Plinius.¹⁰⁸ Denna beundransvärda röstvariation beror helt enkelt på den högst ändamålsenliga uppbyggnaden av luftstrupen eller larynx, vilken pressar stämman, vidgar den, tänjer den, avbryter den och modulerar den. Den beror också på tungans natur, med vilken fåglar modulerar sina röster liksom med ett plektron. Lägg därtill förmågan hos näbben med vilken fågeln ”mumlar” och ”exploderar”, en följd av den indragna luften, något som dessutom Kircherus nämner i *Musurgia Universalis*.¹⁰⁹ Närmast efter näktergalen kommer steglits, sedan grönsiska, grönfink samt utan särskild ordning finkar, trastar, hämplingar, lärkor och alla andra fåglar, som fyller skogar och fält med skönsång. Men vad skall jag säga om svansång? Många förnekar den, andra hävdar den, alla betydande män av bägge åsikterna. Till den senare gruppen hör bland annat Ulysses Aldrovandus¹¹⁰, som särskilt pekar på denna fina och beundransvärda uppbyggnad av strupen, vilken han tror sig vara den förste att upptäcka. Den är böjd som en basun och tycks vara av naturen helt byggd för att framkalla sång. Franciscus Willughbejus skriver att hans resonemang är illa underbyggt.¹¹¹ Han säger: *Fastän naturen, Guds vanliga tjänarinna, alltid handlar ändamålsenligt, förstår vi ofta inte vad detta innebär, och inte sällan händer det, att det är något helt annat än det vi tror, och att vi har fel även då vi är helt övertygade om att vi har rätt och tror att det inte kan vara på något annat sätt än det vi fått för oss.* Inte heller Julius Scaliger stöder Aldrovandus,¹¹² då han med följande ord angriper Cardanus, även han en anhängare av jasidan: *Då det gäller svanens ljuvliga sång, vilken du vågar stoltsera med i sällskap med Grekland, lögnens moder, ställer jag dig vid Lucianus' estrad, och hos honom kan du säga något nytt.* Ty inte ens för Lucianus blev svansången sannolik, eftersom vi först och främst från den dialog som heter *Om bärnstenen* får höra: *Men de flesta av oss som nästan sedan barnsben varit verksamma vid Eridanos ser ibland några svanar i flodens våtmarker, och dessa kraxar mycker omusikaliskt och kraftlöst, som korpar och kajor, även om de är sirener i förhållande till dessa. Men vi har inte ens i drömmen, som du säger, hört dem sjunga ljuvligt.* På nejsidan, eller åtminstone bland de osäkra, återfinns även Aelianus¹¹³, Athenaeus¹¹⁴, Plinius¹¹⁵ och bland poeterna Vergilius¹¹⁶. Bland senare märks, förutom Scaliger, Bodinus i sin *Methodus*¹¹⁷, Willughbejus¹¹⁸, andra att förtiga. Även jag ansluter mig

till dessas åsikt och anser att svanens sång bör räknas in bland poetiska sagor och sådana, som vandrat från vår Nord till greker och andra folk. Se den berömde Rudbeck, *Atlantica* 2, s. 248.

XXII.

Låt oss gå vidare till de röster, som fåglarna uppstämmer, inte till människans förnöjelse utan som ett uttryck för sina känslor. De redan nämnda fåglarna kan inte annat än åstundas och älskas av människor på grund av sin ljuvliga sång. Det finns emellertid sådana som med sitt obehagliga pladder och tjattrande är mindre angenäma för våra öron: härfågel, kaja, svalor, skator, sparvar och många andra. Övriga kan man stå ut med, men ingen kan riktigt gilla dem; det gäller nästan alla tamfåglar, likaså skogsfåglar som naturen utrustat med krökta klor. Jag skulle vilja göra undantag för göken. Stackars fattigt folk tror att det är illavarslande att höra den första gången med tom mage. Om detta alltså råkar hända, försöker de avvärja varslets förutsägelse med en annan vidskeplighet, som jag inte vill beröra. Jag vill också passa på och nämna följande: när den första svalan visar sig gör man en markering runt höger fot och gräver ut fotavtrycket; det gäller dem som skall hopsamla kol som skall användas mot februar.

Hur skiftande fåglarnas läten är framgår utmärkt av dikten *Philomela*, som tillskrivs Ovidius:

*Medan trastdrillar hörs då visslar en stare med näbben,
Rapphönans pruttande ock liksom kacklet från elaka gåsen,
Turturduvan så kysk med duvan suckar tillsammans,
Och från en grönskande skog hörs ringduvans hoande läte,
simmande där i en flod snattrar ljudligt en and.*

Av dessa så olika fågelläten namnger och behandlar Marcus Varro åtskilliga.¹¹⁹ Isidor säger: *Det är tydligt att många fågelnamn har uppstått av deras läten*, till exempel *trana*, *corp*, *svan*, *påfågel*, *glada*, *uggla*, *gök*, *kaja* med flera. *Skillnaden i lätet lärde människan, hur de skulle benämnas.*¹²⁰ Detta gäller inte bara inom latinet utan även andra språk. Sålunda tillämpar hebreiskan onomatopoetiska benämningar på fåglar: *tor* (turturduva), *agur* (trana), *sus* (svala), *ayyah* (skrånande rovfågel, gam). Grekiska: *býas* (uv, Strix bubo), *kyn-*

nåbe (skrikuv), *kokkux* (gök), *krex* (kornknarr). Svenska: *uven*, *kajan*, *kråkan*, *göken* etc. Nog härmed om fåglars medfödda läten.

XXIII.

Vi har nu sett variationen i fåglars röster, men vem skulle väl kunna lova att på ett exakt sätt kunna avmåla deras färger. Gyb. Longolius i *Dialogus de avibus* säger: om själve Apelles skulle återuppstå, skulle han inte kunna återge vingars och fjäderdräkts mångfald och glansfullhet. Även om de flesta fåglar äger en sådan, måste alla dock gärna ge priset till påfågeln. Låt oss höra vad den store kyrkofadern Tertullianus säger: *Påfågeln är mer uttrycksfull än varje purpurfärg, av vilken dess hals prunkar och mera guldfärgad än något bräm, av vilken ryggen glänser och ledigare än någon ämbetsdräkt, där stjärtfjädrarna ligger: mångfärgad, olikfärgad, skiftande, aldrig samma, alltid en annan, även om det alltid är själva färgen, när den är en annan; så ofta den ändras, lika ofta förnyas den.*¹²¹ Den fick också bland annat följande tröst av själva Juno, sånggudinnornas drottning, då den som den vackraste fågeln var missnöjd med att inte ha fått näktergalens röst:

*Du vinner i skönhet, du vinner i storlek,
Du har smaragdens glans på din hals,
Du utvecklar stjärtfjädrar liksom prydda med ädelstenar.*¹²²

Till dessa kan läggas Marcus Varro¹²³, Oppianus¹²⁴ med flera. Av samma skäl skimrar duvornas halsar vid rörelse. Men varifrån denna harmoniska variation, denna mäktiga obestämda färg kommer, den som, för att låna Lucretius' ord *är som en krans kring strupe och hals*, det har jag svårt att säga. Jag ser nämligen där en enda färg av alla färger, som ger sken av enhetlighet, och ändå kan inte mitt öga utröna, vilken den dominerande färgen är, om den blå, grön, svart, röd, gul. Ty som nämnde skald så träffande säger:

*Annars det händer att rött blir förvandlat till lysande guldbrons,
Understundom på något sätt det känns som det blåa
Liksom, inför min blick, smälter hop med gröna smaragder.*¹²⁵

Men om man här går till naturforskarna löser de denna knut främst på följande sätt. De råder oss att uppmärksamt betrakta yllevävnader eller bona-

der, som görs med olikfärgade men ganska fina trådar, som löper korsvis upp och ner. Dessa visar olika färger alltefter olika ljusförhållanden. Man hävdar att fjäderdräkten på fåglarnas halsar är uppbyggd av mängder av smådelar, ömsom röda, gröna, blåa och alla möjliga färger, vilka liksom den brokiga vävnaden förmår förmedla olika färger till våra ögon. Sanningen i denna jämförelse bekräftas fullt ut av nyss gjorda mikroskopiska undersökningar. En måhända viktigare sak att förklara skulle kanske vara, hur det kommer sig att tamfåglar varierar färgen på sin fjäderdräkt i det oändliga, som till exempel duvor, hönor, ankor, medan vilda nästan alltid bevarar sin artegna färg. Då jag vinnlägger mig om att vara kortfattad, får det räcka för mig att för Läsaren antyda vad Kircher anser om detta.¹²⁶ Han säger: *Härav framgår varför vilda fåglars färg är så bestämd men tamfåglarnas så skiftande. Det beror nämligen på den väldiga kättja som utmärker hönsfåglars och duvors släkten, varigenom de lättare får i sig olika färger som möter i hemmiljön.* Hur genom samma "fantasimagnetism" fåglar berömda för skiftande färger kommer till har Oppianus¹²⁷ utförligt behandlat i följande verser:

En eldröd slöja gestaltar med denna konst duvornas ungar, och fågelfångaren utsätter ögonen för röda mattor och purpurfärgade kläder. Genom att så fågna ögonen gäcker denna konst älskande sinnen och skapar så rödspräckliga ungar.

XXIV.

Jag skall nu tillfoga något om fåglarnas begåvning och slughet varvid jag då fäster mig särskilt vid deras verkligen häpnadsväckande *läraktighet*. Jag skall inte beröra deras jaktförmåga, en uppgift som även innebär förmedling av brev, om vilket mycket finns skrivet. Jag skall åtminstone helt kort beröra deras förmåga till tal. Man kan nämna ett flertal som lär sig att tala, men papegojan är dock utan jämförelse överlägsen alla i både talförmåga och intelligens. Det är en indisk fågel, som inte gillar kyla, varför den inte klarar våra vintrar, om den inte hålls i en värmekammare. Jag påstår att denna fågel lär sig att härma mänskligt tal så tydligt att om man inte ser den när den talar, skulle man aldrig säga att det var en fågel. Jag skall från Gesnerus låna en enastående historia om en papegoja tillhörig den engelske kungen Henrik VIII.¹²⁸ Då den av någon anledning ramlat ner från palatset ner i den förbiflytande floden, började den ropa med högtidlig röst liksom de som ropar

på flottar till vilket pris som helst från motsatta stranden (som man gör i farans stund eller på skämt): *a boat, a boat for twenty pounds*, det vill säga ”en båt, en båt för tjugo pund”. Papegojan hade givetvis hört dessa ord många gånger och då högst lämpligt erinrat sig dem. Då den emellertid hade tagits omhand av en van färjkarl och med våta fjädrar lämnats till kungen, svarade papegojan färjkarlen, då han krävde utlovad belöning: *give the knave a groat*, det vill säga ”ge den skälmen en slant”! (groat = 4 pence) Jag nämner inga fler exempel på detta slags tal. Det må härmed räcka att påminna om att detta egentligen inte kan kallas för tal, då detta bara är mänskligt och utgår från förnuft, men papegojan förstår inte vad den säger, och därför kan man inte tillskriva det intellekt och förnuft, om den sätter sina namn på något och svarar på frågor. Även Martialis fjäskar för kejsaren, då han säger:

*Jag papegoja skall lära av er hur andra benämnes.
Detta jag lärt mig helt själv: Caesar var hälsad. Hell dig!*¹²⁹

Dessutom är skator förmögna till mänskligt tal och vidare alla som har samma typ av röstorgan som korpar, trastar, starar, kajor, hackspettar med flera. Kircher skriver till och med att han inte tvivlar det minsta på att alla fåglar, som naturen försett med harmonisk sång, också är i stånd att forma mänskligt tal.¹³⁰ Han uppger att han hört en lärka framföra helgonlitaniorna från början till slut på italienska. Om näktergalen berättar Gesnerus liknande förunderliga ting.¹³¹ Scaliger säger: *Alla fåglar talar dock inte på ett och samma sätt. Korpen använder strupe och tunga. Därför uttrycker den mycket väl det svåraste språkljud. Jag menar det som Demostenes sent omsider fick fram, och det händer sällan att jag själv uttalar det så väl. Våra grannar munkarna födde upp en korp som, då han var hungrig, tiggde av kocken vid namn Konrad, så tydligt att vi trodde att det var en människa som talade med honom. Olika trastar talar liksom rytmiskt. Staren närmar sig tal i sitt visslande. Även detta morrande inslag dallrar och skälver utmärkt. Av alla är skatan den talrikaste, den vanligaste och den mest omskrivna. Hackspettar passar mindre väl in i detta sammanhang, då de är relativt fåtaliga och mindre vanliga.*¹³² Somliga räknar även raphhöns till de talande fåglarna. Därför säger Papinius: *Rapphönan svarar med ord som upprepas åter och åter.*¹³³

Med hänsyn till allt detta anser jag mig på goda grunder kunna säga att fåglar vida överträffar fyrfotadjurens med avseende på både begåvning och läraktighet. Inget av dessa har så vitt jag vet förmått få fram eller bilda ett

mäniskt ord, inte en enda bokstav, fastän deras organ tycks kunna vara bättre lämpade för detta och vara ytterst lika de mänskliga. Även andra bevis på fåglarnas flit skulle kunna anföras, om inte lärda böcker vore fulla av dem, och den som föder upp fåglar hemma bevittnar sådana varje dag. Plinius berättar, hur steglits och även andra fåglar *utför inlärda handlingar med näbb och fötter*.¹³⁴ Aldrovandus berättar att *de med näbben drager till sig vatten i en underliggande skål, upphängd i en tråd och ibland håller tråden med foten, tills de når skålen och kan släcka törsten*.¹³⁵ Och vidare näktergalen:

*Näktergalen är van att flyga bland lantliga fåglar.
Den kan vända tillbaks till sitt hem och finna sitt näste.
Grottan i sälgens skygd är den kärare än alla skogar.*¹³⁶

Allt detta är välkända saker, så jag bör därför inte hålla på längre. Kanske borde jag tillägga något om bruket av fåglar och ändamålet med dem och samtidigt det vidriga missbruket av dem vid forna tiders fågelskådningar. Det är ett alltför stort område att behandla i korthet, och det ligger också utanför min målsättning. Det som alltså presenterats, hur torftigt det än är, överlåter jag till Din redliga bedömning, välvillige Läsare, i övertygelsen om att Du i Din välvilja och godhet skall vara mig bevågen i Din tolkning. Om Du är det, skall det förvisso vara något som jag kan hjärtligt glädja mig åt, och jag önskar Dig all lycka och framgång.

Noter

¹ *Origines*, bok 12, kap. 7.

² *De significatione verborum*.

³ *Cornu copiae* till epigram 11.

⁴ I en kommentar till Aristoteles, *Historia animalium*, bok 1, kap. 6.

⁵ I hans *Encyclopedia* gillar jag 205.

⁶ *Job* 5:7.

⁷ *loc. cit.*

⁸ I *Etymologicum linguae Latinae* och *De Theologia gentili*.

⁹ I *Hierozoicon Sacrum*, bok 1, kap. 32.

¹⁰ I *Hebreiskt lexicon*.

¹¹ I *Lexicon Universale*, band 3, s. 226.

¹² *De Origine Latinae Linguae*, s. 1218.

¹³ I *Lexicon philologico-etymologicum*.

¹⁴ I ordet *ornis*.

¹⁵ *Loc. cit.*

¹⁶ *Ornithologia*, bok 1, s. 23.

¹⁷ *Deipnosophistae*, bok 9, kap. 4.

¹⁸ Se Conrad Gessner, *Historia Animalium*, bok 3 *De Gallina. A.*

¹⁹ *Idyllia* 13.

²⁰ *Poëticon Astronomicum*, bok 1, kap. 8.

²¹ *Aeneiden* 6, 238.

²² I *Hierozoicon Sacrum*, del 2, kap. 8.

- ²³ S. 435.
- ²⁴ *Hieroglyphica*, bok 8.
- ²⁵ I *Mos* 1:20.
- ²⁶ I *Mos* 2:19.
- ²⁷ *Hexaëmeron*, bok 5, kap. 14.
- ²⁸ *Epistulae* 83 *ad Oceanum*.
- ²⁹ *In Genesim*.
- ³⁰ *Homilia* 7 *in Genesim*.
- ³¹ I *Hexaëmeron*, *Homilia* 8.
- ³² *De fide orthodoxa*, bok 2, kap. 9.
- ³³ Bok 5 *Div. Deor*.
- ³⁴ *In Antiquitates Biblicas*, s. 60.
- ³⁵ I *Collegium Theologicum* om skapelsen, § 38.
- ³⁶ *Epitome Systematis Theologiae*, jag gillar 193.
- ³⁷ I *Loci theologici*, jag gillar 122.
- ³⁸ *Dubia Vexata Scripturae Sacrae* 20.
- ³⁹ *Disputatio Miscellanea*, del 2, s. 89.
- ⁴⁰ *Vindicatio ad Genesim* 1:20 och 2:19.
- ⁴¹ *In Genesim*, band 1.
- ⁴² *Hierozoicon Sacrum*, bok 1, kap. 9.
- ⁴³ I disputationen *De Ordine Creat. Sextitudo abs*.
- ⁴⁴ I not till I *Mos* 2:20.
- ⁴⁵ *Symposion*, bok 2:3.
- ⁴⁶ *Saturnalia*, bok 7.
- ⁴⁷ *Ornithologia*, bok 14, kap. 1.
- ⁴⁸ I *Vita Epicuri*, bok 2, kap. 6.
- ⁴⁹ *Ornithologia*, bok 1, kap. 1 och 2.
- ⁵⁰ *Hierozoicon*, del 2, bok 2, kap. 26.
- ⁵¹ Bok 2, kap. 11.
- ⁵² *Romare, Qv*. 93.
- ⁵³ *De natura Animalium*, bok 2, kap. 46.
- ⁵⁴ *Origines*, bok 12, kap. 7.
- ⁵⁵ Bok 17.
- ⁵⁶ *Adversus Valentinianum*.
- ⁵⁷ *Contra Celsum*, bok 2.
- ⁵⁸ *Hexaëmeron*, bok 1, *Homilia* 8.
- ⁵⁹ *Hexaëmeron*, bok 5, kap. 20.
- ⁶⁰ På jamber *Om gamen*.
- ⁶¹ *Chiliades* 12:439.
- ⁶² *Deipnosophistae*, bok 9, kap. 10.
- ⁶³ Bok 3, kap. 11.
- ⁶⁴ *De Generatione Animalium*, bok 3, kap. 1.
- ⁶⁵ *Historia Naturalis*, bok 10, kap. 33.
- ⁶⁶ *Historia Animalium*, bok 10, kap. 29.
- ⁶⁷ Kap. 32, påpekad av Salmius.
- ⁶⁸ Bok 22.
- ⁶⁹ *Historia Naturalis*, bok 10, kap. 12.
- ⁷⁰ *Epigram* 14, 47.
- ⁷¹ *De Generatione Animalium*, bok 3, kap. 6.
- ⁷² *loc. cit*.
- ⁷³ s. 961 ff.
- ⁷⁴ *Ornithologia*, bok 19, kap. 23.
- ⁷⁵ *De Generatione Animalium*, bok 3, kap. 1.
- ⁷⁶ *Historia Naturalis*, bok 10, kap. 33.
- ⁷⁷ Bok 7, kap. 56.
- ⁷⁸ *De Sollertia Animalium*.
- ⁷⁹ *Ornithologia*, bok 14, kap. 8.
- ⁸⁰ *Ornithologia*, bok 14, kap. 20.
- ⁸¹ *Physica Curiosa*, s. 629.
- ⁸² *Historia Naturalis*, bok 10, kap. 38.
- ⁸³ I *Mos* 1:20.
- ⁸⁴ *Hierozoicon*, del 2, bok 1, kap. 2.
- ⁸⁵ Bok 12, del 5:2, kap. 3.
- ⁸⁶ *Historia Animalium*, bok 1, kap. 1.
- ⁸⁷ *Ornithologia*, bok 12, kap. 21.
- ⁸⁸ *Ornithologia*, bok 2, kap. 12.
- ⁸⁹ *De Theologia Gentili*, bok 3, kap. 87.
- ⁹⁰ I *Physica Curiosa*, bok 9, kap. 22.
- ⁹¹ *Ornithologia*, bok 1, kap. 2.
- ⁹² Bok 9, del 1, kap. 5 och del 2, kap. 5.
- ⁹³ *Exercitationes de Generatione Animalium* 7.
- ⁹⁴ *Ornithologia*, bok 1, kap. 2.
- ⁹⁵ *De Theologia Gentili* 3, kap. 80.
- ⁹⁶ *Ornithologia*, bok 9, kap. 2.
- ⁹⁷ *Historia Animalium* 3 om strutsen.
- ⁹⁸ *Fundamenta Medica* 2, kap. 7.
- ⁹⁹ *Historia Naturalis*, bok 11, kap. 53.

- ¹⁰⁰ Lucretius 4, 638.
- ¹⁰¹ *Historia Naturalis*, bok 10, kap. 72.
- ¹⁰² Lucretius 5, 855.
- ¹⁰³ Bok 9, kap. 5.
- ¹⁰⁴ *Exercitationes* 188.
- ¹⁰⁵ *De Subtilitate*, bok 9.
- ¹⁰⁶ *Historia Naturalis*, bok 10, kap. 46.
- ¹⁰⁷ *Ibidem*, kap. 34.
- ¹⁰⁸ *Historia Naturalis*, bok 10, kap. 29.
- ¹⁰⁹ *Musurgia Universalis*, bok 1, kap. 14, § 30.
- ¹¹⁰ *Ornithologia*, kap. 19, kap. 1.
- ¹¹¹ *Ornithologia*, s. 173.
- ¹¹² *Exercitationes* 232.
- ¹¹³ *Varia historia loc. cit.*
- ¹¹⁴ Bok 9.
- ¹¹⁵ *Historia Naturalis*, bok 10, kap. 23.
- ¹¹⁶ *Aeneiden* 11, 457.
- ¹¹⁷ Kap. 4.
- ¹¹⁸ *Ornithologia*, s. 272.
- ¹¹⁹ *De Lingua Latina*, bok 4.
- ¹²⁰ *Origines*, bok 12, kap. 7.
- ¹²¹ *De Pallio*, kap. 3.
- ¹²² *Faedrus* 3:19.
- ¹²³ *De re rustica*, bok 3, kap. 6.
- ¹²⁴ *De Venatione*, bok 3.
- ¹²⁵ Lucretius 2, 800.
- ¹²⁶ *Ars Magna Sciendi*, bok 3, s. 7.
- ¹²⁷ *De Venatione loc. cit.*
- ¹²⁸ *Historia Animalium*, bok 3 om papegojan.
- ¹²⁹ *Epigram* 14:73.
- ¹³⁰ *loc. cit.*
- ¹³¹ *Historia Animalium*, bok 3 om näktergalen.
- ¹³² *Exercitationes* 237.
- ¹³³ Statius, *Silvae* 2, 4 vers 20.
- ¹³⁴ Bok 10, kap. 42.
- ¹³⁵ *Ornithologia*, bok 18, kap. 3.
- ¹³⁶ *Eclogae* 2.

Min utomordentlige käre vän
Herr CELSIUS,

- 1 Äntligen skildrar du då, käre bror, idaliska fåglar,
vilka mot knidiska fält, yppiga, nu sig beger.
Här du visar en örn på flykt genom rymden den vida,
Han som själv ju har skänkt Juppiter ensam sitt lov.
- 5 Nu hörs trastarnas sång, så även skriet från gladan.
Hanens galande hörs, glatt snattrar ankorna ock.
Höken söker sitt rov bland nyfödda småfågelungar,
Och från strandkanten hörs sången från underskön svan.
Liksom ett eko av oss papegojan höjer sin stämma,
- 10 det gör skatan jämväl, härmar så människans tal.
Varför bebådar då korparna regn och åskväderssskurar
Med sina gälla rop, då det blir mulet och svalt?
Tranan får ej glömmas bort, som sträcker högt upp i himlen,
Och hela natten lång sången från näktergal hörs.
- 15 Och liksom vingarnas par breddes ut av junoniska fågeln,
lika skönt sidorna nu framstår i din CELSIAD.
Ej blott de fåglar jag nämnt skall din grundliga omsorg behandla
Utan de övriga med får här sin självklara plats.
Väx under lyckans beskärm! Din ära evärdlig skall vara
- 20 så länge fåglar det finns, som med vingslag sig rör.

Din synnerligen tillgivne vän
JOHANNES SEPELIUS

Index nominum

- Aelianus, Claudius (ca 175–235), romersk författare och lärare i retorik. Skrev *De natura animalium*.
- Aldrovandus = Aldrovandi, Ulisse (1522–1605), italiensk läkare och naturforskare.
- Alstedius = Alsted, Johann Heinrich (1588–1638), holländsk encyklopedist.
- Ambrosius (339–397), biskop i Milano, kyrkolärare. Skrev *Hexaëmeron*.
- Ammianus, Marcellinus (ca 330–395), grekisk historiker i romerska riket.
- Anaxagoras (ca 500–428 f.Kr.), grekisk naturfilosof.
- Apelles (356–308 f.Kr.), berömd grekisk konstnär.
- Aristofanes (445–385 f.Kr.), grekisk komedieförfattare.
- Aristoteles (384–322 f.Kr.), grekisk filosof och vetenskapsman.
- Athenaeus (200–talet f.Kr.), grekisk retor och författare. Skrev *Deipnosophistae*.
- Ausonius, Decimus Magnus (ca 310–395), latinsk retor och skald.
- Avenarius = Habermann, Johann (1516–1590), tysk lutheransk teolog.
- Basilius (330–379), biskop av Caesarea, kyrkofader, helgon.
- Becanus, Johannes Gorapius (1519–1572), holländsk läkare, språkforskare och humanist. Skrev *Hieroglyphica*.
- Becmann, Christian (1580–1648), tysk teolog och skolman. Skrev *De origine linguae latinae*.
- Bochartius = Bochart, Samuel (1599–1667), fransk teolog och kyrkohistoriker. Skrev *Hierozaicon*.
- Bodinus = Bodin, Jean (1530–1596), fransk rättslärare. Skrev *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*.
- Brochmand Rasmussen, Jesper (ä. B., Caspar Erasmus) (1585–1682), dansk lutheransk teolog, professor, biskop.
- Cardanus = Cardano, Geronimo (1501–1576), italiensk uppfinnare och matematiker, professor, skrev *De subtilitate* (1550).
- Celsius, Olof (1670–1756), svensk språkforskare, botaniker och präst.
- Chemnitius = Chemnitz, Martin (1522–1580), tysk evangelisk-luthersk teolog. Skrev *Loci theologici*.
- Chrysostomos, Johannes (347–407), grekisk kyrkofader, kyrkolärare, helgon.
- Claudius, Marius Victor (ca 350–445), fransk retor och poet.
- Cyrillus (Kyrillos) (ca 315–386), patriark av Jerusalem, teolog, helgon.
- Damascaenus, Johannes (676–749), grekisk-syrisk munk, presbyter, helgon.
- Dietericus = Dieterich, Conrad (1612–1669), tysk filolog och teolog. Skrev *In antiquitates Biblicas*.
- Edenius, Jordan (1624–1666), svensk teolog, professor i Uppsala.
- Eliezer, ben Hyrcanus (ca 45–117), judisk rabbi.
- Faedrus (ca 15 f.Kr.–50 e.Kr.), romersk frigiven slav, fabeldiktare: *Fabulae*.
- Festus, Sextus Pompeius (2:a årh. e.Kr.), romersk grammatiker.
- Gassendus = Gassendi, Pierre (1592–1655), fransk präst, naturforskare, filosof.
- Gessner, Conrad (1516–1565), schweizisk naturforskare och professor. Skrev *Historiae animalium* (5 band, 1551–1587).
- Harvaeus = Harvey, Gideon (ca 1636–1702), holländsk läkare och vetenskapsman.
- Hieronymus (ca 347–420), kyrkofader, bibelöversättare, helgon.

- Hofmann, Johann (1635–1706), schweizisk författare och professor i grekiska i Basel. Skrev *Lexicon universale* (1677).
- Horapollon, berömd grammatiker i Alexandria. Under hans namn finns ett på grekiska skrivet verk om hieroglyfer.
- Hyginus (ca 64 f.Kr.–17 e.Kr.), romersk författare. Verk: *Fabulae*, *Poeticon Astronomicon*.
- Isidor, I. av Sevilla (ca 560–636), spansk ärkebiskop, författare, kyrkolärare, helgon.
- Iunius, Franciscus (1591–1677), framstående tysk filolog, utgav *Codex Argenteus*.
- Kircher, Athanasius (1601–1680), tysk vetenskapsman, jesuit, polyhistor. Skrev *Mundus subterraneus*.
- Lagerlöf, Petrus (1648–1699), svensk professor, präst, rikshistoriograf.
- Longolius = de Longueil, Christophe (1488–1522) fransk jurist och humanist.
- Lucianus (120–192), syrisk författare och satiriker, som skrev på grekiska.
- Lucretius, Titus Carus (ca 99–55 f.Kr.), romersk poet och filosof.
- Luther, Martin (1483–1546), tysk teolog, reformatiker.
- Macrobius (ca 370–430), latinsk författare, grammatiker och filosof.
- Maro = Vergilius, Publius M. (70–19 f.Kr.), romersk poet, författare till *Aeneiden*.
- Martialis, Marcus Valerius (ca 38–104), romersk poet och epigramdiktare.
- Martinius, Matthias (1572–1630), tysk kalvinistisk teolog.
- Nachmanides, Moses Ramban (1194–1270), rabbi, judisk teolog.
- Nemesianus, Marcus Aurelius Olympius N., romersk skald verksam omkring 280 e.Kr.
- Onkelos (ca 35–120), romersk adelsman, konverterade till judendom, översättare till arameiska av GT.
- Oppianus (100-talet e.Kr.), grekisk författare och skald.
- Origines (ca 185–254), bibeltolkare och kyrkofader.
- Osiander, Adam Andreas (1498–1552), tysk evangelisk-luthersk teolog.
- Ovidius, Publius Naso (43 f.Kr.–17 e.Kr.), romersk skald.
- Papinius = Statius, Publius P. (45–96), romersk skald.
- Perotto = Perotti, Nicolò (1429–1480), italiensk humanist och språkman.
- Phile, Manuel Philes (ca 1275–1345) från Efesos, bysantinsk poet influerad av Aelianus och Oppianus.
- Plempius, Vopiscus Fortunatus (1601–1671), holländsk läkare, medicinprofessor.
- Plinius, Gaius Secundus (23–79), romersk författare och naturfilosof.
- Plutarchos (ca 46–120), hellensk filosof och författare.
- Rudbeck, Olof d.ä. (1630–1702), svensk naturforskare, historiker, universalgeni.
- Salmasius, Claudius (1588–1653), fransk filolog, professor, polyhistor.
- Scaliger, Joseph Justus (1540–1609), fransk filolog och kronolog.
- Schwede, Johannes (1657–1697), svensk professor i Uppsala.
- Solinus, Gaius Julius (300-talet), romersk grammatiker och författare.
- Spole, Andreas (1630–1699), svensk matematiker och astronom.
- Suebilius, Olof (1624–1700), svensk överhovpredikant, ärkebiskop 1681–1700.
- Suidas (900-talet), namn knutet till den viktiga grekisk-bysantinska encyklopedin Suda.
- Terseus, Johannes Elai (1605–1678), svensk teolog och biskop.

Tertullianus (ca 160–225), född i Kartago, berbisk teolog och kyrkofader.	Vergilius, se Maro.
Theodoretus (393–458), teolog, biskop i Cyrus, bibelkommentator.	Vossius, Isaac (1608–1689), nederländsk filolog.
Varro, Marcus Terentius (116–27 f.Kr.), romersk författare och vetenskapsman.	Willughbejus, Franciscus = Wilughby, Francis (1635–1672), engelsk ornitolog.

Av Celsius nämnda fåglar

and	kråka	sparvar
anka	landlevande fåglar	stare
duvor	lom	steglits
finkar	lärka	stork
gamar	morkulla	struts
glada	näktergal	svalor
gås	papegoja	svan
gök	paradisfågel	tamhöns
hackspett	purpurhöna	tamtupp
hämpling	påfågel	trana
ibis	rapphöna	trast
isfågel	ringduva	trädfågel
kaja	rovfåglar	turturduva
kalkon	sjöfåglar	uggla
kornknarr	skata	uv
korp	sothöna	örn

Summary

On the Nature of Birds

By Olof Celsius

Translated by Johnny Strand, with introduction by
Ingvar Svanberg

Olof Celsius (1670–1756), botanist, linguist, runologist, theologian, was no doubt the most erudite person of his time in Sweden. At the age of 20 he produced his dissertation, *De natura avium* (On the Nature of Birds), which qualified him for an academic degree. It is a learned work written in impeccable Latin with numerous references, not only to Greek and Roman sources such as Aristotle and Pliny, but also to scholars and scientists of his own time, e.g. Aldrovandi and Gessner. The *index nominum* of this

translation speaks for itself. The Bible was also an important source for Olof Celsius. Being a true christian, he frequently quotes the Holy Writ in his argumentation. One issue discussed is the origin of birds. Here there existed several more or less fanciful ideas. Celsius dismisses them all and refers to *Genesis* 1:20, where it is said that God created them of clay on the fifth day of the creation. End of discussion. He also gives an answer to the old problem, which was first, the egg or the bird, by referring to the Bible: God created them complete. Celsius shows a sound scepticism and dismisses many groundless traditions, such as the idea that there are no male vultures and that they are fecundated by the wind, and the notion that the ibis and the raven conceive and give birth through their mouths. He firmly states that all birds mate and breed in the same natural way. Celsius dwells on birds' voices and singing and pays a special attention to the nightingale. He analyses the brightly coloured plumage of the peacock. In doing this he adorns his descriptions with quotations from ancient poets and authors, a common and charming feature of this dissertation. Talking birds: e.g. the raven, the starling and, above all, the parrot were also of interest. Celsius illustrates the parrot's talent by telling an entertaining story from London. However, he does not grant the parrot an especially high degree of intelligence for this. The parrot does not understand what it is saying and cannot answer questions, it just repeats. Olof Celsius' work was not epoch-making, but had many qualities which promised a great future for the author.

Utgivarnas adresser:

Johnny Strand, Mellby 212, 454 94 Brastad. E-mail: strand.johnny@telia.com; FL Ingvar Svanberg, Institute for Russian and Eurasian Studies, Uppsala University, Box 514, SE-751 20 Uppsala, Sweden. E-mail: ingvar.svanberg@ires.uu.se.

ERIK HAMBERG

Carl von Linnés ”stjärngossar” och hans undervisning hösten 1747

Året 1747 är ett av de allra första som vi kan följa Carl von Linnés verksamhet som lärare lite mer i detalj. Det är tack vare de rapporter som professorerna vid universitetet i Uppsala skickade in till universitetskanslern i Stockholm. Uppgifter om den akademiska undervisningen i Uppsala har i någorlunda utsträckning bevarats från just 1747 och framåt i tiden, även om stora luckor finns. Dessa handlingar finns i Riksarkivet och är samlade under rubriken ”Föreläsningsdiarier och studentförteckningar” i Kanslersämbetets för Uppsala universitet arkiv.¹ Här kan man vissa år följa enskilda professors undervisning när det gäller föreläsningarnas innehåll och även studentnärvaron i form av närvarolistor. I Linnés fall finns – åtminstone för hösten 1747 – regelrätta timrapporter som visar vad han föreläste om en specifik dag.

Ett händelserikt år

Just 1747 är av många skäl ett intressant år när det gäller Carl von Linné. Året började med att han den 10 januari utsågs till arkiater², den förnämsta titel en läkare kunde få och samtidigt en hedersbetygelse som Linné satte stort värde på. Kort därpå inträffade det famösa kanslersvalet i Uppsala, när en efterträdare skulle väljas efter kanslern Carl Gyllenborg, vilken hade avlidit i december 1746. Frågan om vem som nu skulle bli ny kansler för Uppsala universitet kom att utveckla sig till en hätsk strid mellan hattar och mössor, där även Linné, tillhörig hattpartiet, var inblandad. Det hela resulterade i att tronföljaren Adolf Fredrik utsågs till ny kansler, samtidigt som professorerna och konsistoriet i Uppsala fick en skarp tillrättavisning för sin självsvåldiga hantering av ärendet, när de förordat en annan kandidat.³ Kanslersvalet blev sålunda en händelse som skakade om det akademiska livet i Uppsala detta år.

De äldsta bevarade protokollen som fördes i samband med Linnés herbationer upprättades 1747. Detta år inleddes utflykterna onsdagen den 20 maj vid Håga, där såväl växter som mineral undersöktes och varom protokoll fördes. Tio dagar senare, lördagen den 30 maj, besöktes "Gottsundaängen" för i huvudsak botaniska studier, men där även ett zoologiskt protokoll upprättades. Samma dag hann man även studera mineraler och jordmån kring Gottsunda, Valsätra och Flottsund. En vecka senare, den 6 juni, fortsatte vandringarna i naturen, bland annat kring Ultuna och "Lilljeholmen", numera känd som Liljekonvaljeholmen. Man undersökte även surbrunnsvattnet vid Polacksbacken söder om staden. Vandringarna runt Uppsala återupptogs därpå onsdagarna den 10 och 17 juni, så att platser med skilda växtbetingelser kunde studeras. Deltagarna fick lära sig att känna igen olika växter, samtidigt som Linné framhöll den nytta som man kunde ha av dem. De hushållningsmässiga, "øconomiska" aspekterna anlades med andra ord. Dessa exkursioner avslutades därefter den 23 juni, då man samlades vid Sten Carl Bielkes gård Lövsta utanför Uppsala. Såväl naturen runt gården, som Bielkes egna odlingar och särskilt det sibiriska bovetet, blev då föremål för studier.⁴

Bielke var en varm förespråkare för odling av ängsväxter, något som han propagerade för i Vetenskapsakademien. Särskilt ömmade han för bovetet och drev också upp olika sorter av detta i sina experimentodlingar. I synnerhet det sibiriska bovetet, som skulle vara mer tåligt mot frost, hade han stora förhoppningar om. Bielke hade i januari 1744 fått tretton frön av det sibiriska bovetet från Johann Georg Siegesbeck i Sankt Petersburg, varav han lämnade sex till Linné och behöll de övriga för egen sådd. Odlingen av detta bovete gick bra och efter sommaren 1747, när Linné och hans elever besökte honom, kunde Bielke notera att avkastningen nu uppgick till en och en halv tunna⁵.

Linné var lika entusiastisk som Bielke över det sibiriska bovetet, vilket han prisar i *Vetenskapsakademiens handlingar* redan 1744, samma år som de tretton fröna erhöles från Sankt Petersburg.⁶ Odlingsframgångarna hos Bielke blir en "grande finale" på 1747 års herbationer under Linnés ledning; särskilt det sibiriska bovetet ses som en viktig komponent i den framtida svenska agrara hushållningen. Protokollen från de sex herbationer avslutas med att antalet observerade örter summeras och då befinns uppgå till 408 stycken.⁷

Det första halvåret 1747 presiderade Linné för två akademiska dissertationer, bägge vid terminens slut i juni månad. Den första av dessa var *Nova plantarum genera*, som försvarades av Carl Magnus Dassow onsdagen den 15 juni. Författare till denna dissertation var med all sannolikhet Linné själv, som här

publicerade tillägg till sin *Genera plantarum*. Dassow, som var född 1719, blev promoverad till filosofie magister 1747 och utövade sedan medicinsk praktik i Stockholm, innan han avled redan 1751.⁸ Det andra läroprovet försvarades av Fredrik Hasselquist och hade titeln *Vires plantarum* (Om växternas kraft och egenskaper), en dissertation pro exercitio (för övnings skull), som förelåg tryckt den 20 juni⁹ och därefter ventilerades under Linnés presidium den 29 juni.¹⁰ Hasselquist följde sedan Linnés föreläsningar under såväl hösten 1747 som våren 1748.¹¹

Linnés omdöme om Hasselquist från hösten 1747 var att han hörde till dem som visade "ogemen flit" och under den följande vårterminen bedömdes han ha gjort "ogemen progresse" i sina studier.¹² Hasselquists far var komminister i Törnevala i Östergötland och sonen, som var född 1722, genomgick skola och gymnasium i Linköping, innan han skrevs in som student i Uppsala i oktober 1741. I augusti 1747 utsågs Hasselquist till ämnessven i Vetenskapsakademien och i början av 1751 blev han invald som ordinarie ledamot.¹³ Han disputerade pro gradu under Nils Rosén von Rosenstein i april 1749 och därefter blev han promoverad till medicine doktor i sin frånvaro 1751. Då hade Hasselquist begivit sig ut på sin resa till Orienten, från vilken han inte skulle återkomma. Han dog i byn Budga, i närheten av Smyrna, i februari 1752.¹⁴

Själv kunde Linné glädja sig åt att se ett par egna böcker i tryck under 1747. Västgötaresan trycktes av Lars Salvius under våren, vilket meddelades den intresserade allmänheten den 14 maj i nummer 20 av *Lärda tidningar*.¹⁵ Hos Salvius, som även brukade trycka Linnés dissertationer, trycktes dessutom *Flora Zeylanica*, vilken anmälades i *Lärda tidningar* i slutet av juli.¹⁶ Delar av Dassows dissertation publicerades även i ett appendix till *Flora Zeylanica*.¹⁷

Föreläsningar

I *Lärda tidningar* kungjordes detta år även vad professorerna i Uppsala skulle föreläsa om under kommande höst- och vårtermin. Sådana uppgifter hade inte tidigare meddelats i *Lärda tidningar* och kanske var anledningen nu att kanslersämbetet hade professorernas verksamhet mer under uppsikt. Denna notis meddelades dock inte förrän den 8 oktober och då hade redan flera veckor med undervisning passerat. För Linnés vidkommande meddelades att han skulle behandla "Grundsatserne af botaniquen, samt sjukdomars

Praelectiones Publicae
sub demonstrationibus Plantarum
in Horto Academico
1747 mensibus Augusti & Septembris.

Augusti	18. Didynamiae Classis	1 ½.
	20. Celsi inauguratio publica	0.
	21. Tetradynamiae Classis	1.
	24. Bartholomaei dies Festus	0.
	25. Monadelphiae Classis	1 ½.
	27. Digelphiae Classis	2.
	28. Syngenesiae Classis	2.
	31. Polyadelphia, Gynandria, Monocia	1.
Septemb.	1. Diocia, Polygamia	1.
	3. Monandria, Diandria	1.
	4. Triandria, Tetrandria	1.
	7. Pentandria, Monogynia	1.
	8. Pentandria, Polygynia	1.
	10. Consistorium Academicum	0.
	11. Wönnug.	0.
	14. Hexandriae Classis	1.
	15. Benzeli inauguratio	0.
	17. Amneli inauguratio	0.
	18. Octandriae Classis	1.
	21. Matthaei dies Festus	0.
	22. Decandriae Classis	1.
	24. Tricosandriae Classis	1.
	25. Polyandriae Classis	1.
	Summa	19 timmar.
	W. Linnæus	

Nils Rosén.
Fac. Med. h. t. Decanus.

Linnés botaniska föreläsningar dag för dag under augusti och september 1747.

Prælectiones Publicæ

1747. Mensis Octobris

Fregende Augusti og Septembris tælling 19

octobr: 1	Morbi Evacuatores, Hemorrhagia	1
2	Coryza	1
5	Rhinitis	1
6	Epiphora Stomacale	1
8	Hæmoptoe	1
9	Vomitus	1
12	Stolica	1
13	Cholera	1
15	Diarrhæa, Calicæ	1
16	Dysenteria	1
16	Stranguria	1
19	Diabetes	1
20	Leucorrhœa	1
22	Gonorrhœa	1
23	Dysuria	1
26	Vitæ, Morbi Chirurgici	1
27	Maula, Pruritus	1
29	Lesio præcursoria per Licentiat.	1
30	Promotio Doctoralis	1
	<u>Summa</u>	<u>18</u>

CAN Linnæus 37.

Nils Rosén.
F. M. S. T. Decanus.

Linnés föreläsningar om sjukdomar under oktober 1747. Redogörelsen granskades av Linnés kollega Nils Rosén von Rosenstein, dåvarande dekanus.

åtskillige slag och kännedom. Wår-Terminen de raraste främmande och Indiske växter i Academie Trägården. Priv[atim] Historia Naturalis Patriæ.”¹⁸

Linné hade börjat höstens föreläsningar redan tisdagen den 18 augusti. I en och en halv timme talade han då inledningsvis om ”Didynamiæ classis”. Onsdagar höll han inga offentliga föreläsningar¹⁹ och på torsdagen denna vecka installerades Olof Celsius den yngre som professor i historia,²⁰ varför föreläsningarna då var inställda. Det akademiska livet i Uppsala fokuserades i stället på installationen av Celsius. I veckan därpå var tisdagen den 24 augusti en helgdag (Bartholomeidagen) och då ägde heller ingen undervisning rum. Linnés botaniska föreläsningar, eller snarare demonstrationer, skedde i den botaniska trädgården vid Svartbäcksgatan och de varade oftast i en timme. Just denna vecka samlades man tisdag, torsdag och fredag och föreläsningarna om klasserna Monadelphix, Diadelphix och Syngenesix omfattade för ovanlighets skull så mycket som fem och en halv timme tillsammans.

Den 10 september höll Linné inte någon undervisning på grund av ett konsistoriemöte som han måste bevista. Följande dag var enligt almanackan en allmän bönedag, och därför var den akademiska undervisningen inställd. Ytterligare tre dagar blev föreläsningsfria denna månad. Tisdagen den 15 september skedde installation av den nye ärkebiskopen, Henric Benzelius. Han efterträdde sin äldre bror, Jacob Benzelius, som varit ärkebiskop sedan 1744, men gått bort under sommaren 1747.²¹ Två dagar senare avstannade undervisningen på nytt, när Johan Amnell installerades som professor i grekiska.²²

Till yttermera visso inträffade snart ännu en dag utan undervisning, den 21 september. Då inträffade nämligen Matteusdagen, vilket var en helgdag. Linné kunde dock avsluta höstens pensum med botanik några dagar senare, fredagen den 25 september. Då hade han i sammanlagt 19 timmar undervisat sina elever i den botaniska trädgården under augusti och september. Den avslutande demonstrationen kom att handla om ”Polyandriæ classis” och då hade Linné gått igenom i stort sett samtliga av de 23 klasser som han hade förtecknat i *Genera plantarum*.²³

Under oktober och november 1747 övergick Linné till att hålla medicinska föreläsningar. Dessa hölls klockan tio i Auditorium Gustavianum och varade i en timme vid varje tillfälle. Temat var sjukdomar och sjukdomstillstånd. Föreläsningarna började den 1 oktober. Linné var, i likhet med den franske botanisten och läkaren François Boissier de Sauvages, intresserad av att försöka klassificera sjukdomarna och därför blev sjukdomarnas systematik ett återkommande tema i hans medicinska föreläsningar under årens lopp.²⁴

Höstterminen 1747 föreläste Linné först över "Morbi evacuatorii", det vill säga sådana sjukdomar som kunde hänföras till "uttömningar av kroppens flytande komponenter" och därefter över "Vitia", med vilket menades sår eller skador på kroppens yttre delar.²⁵

Sjukdomarnas systematik blev även föremål för en dissertation, *Genera morborum*, som publicerades i december 1759, med Johan Schröder som respondent.²⁶ Några år senare, 1763, gjorde Linné en ny och bearbetad sammanställning över sjukdomarna i en särskild skrift som fick titeln *Genera morborum in auditorium usum* (Sjukdomsgrupperna framställda till åhörarens tjänst), som kunde komplettera hans föreläsningar. Arbetet var lätt att orientera sig i eftersom sjukdomstillstånden var numrerade, samtidigt som det fanns ett register med termer på såväl latin som svenska.²⁷

Den 1 oktober, vid den inledande föreläsningen, talade Linné om näsblod (hæmorrhagia) och följande dag om snuva (coryza). I veckan därpå berättade han om dräglande (ptyalismus) och snart även om blodspott (hæmoptysis). Kräkningar (vomitus) behandlades den 9 oktober, därpå diarré, dysenteri och gonorré. Indelningen gjordes efter vilken del av kroppen som var drabbad, såsom huvudet, bröstet, buken och genitalierna. I slutet av månaden, den 26 oktober, talade Linné helt kort under rubriken "Vitia" om sår av olika slag, men även om "morbi chirurgici" (sjukdomar som krävde kirurgiska ingrepp).²⁸

Månaden avslutades med doktorspromotion, vid vilken Linné var promotor för Johan Bergstrahl och Barthold Rudolf Hast, vilka bägge endast ett par dagar innan hade disputerat för Rosén von Rosenstein och nu kreerades till medicine doktorer. Vid detta tillfälle höll Linné ett tal, "uti hwilket han bewiste det *Chirurgi* hafwa at tacka *Medicis* för all den wisshet, som är uti deras konst".²⁹ Hast följde även Linnés föreläsningar under hösten 1747. Sammantaget blev det 18 timmars tjänsteutövning denna månad, varav en timme åtgick till promotionen den 30 oktober.³⁰

Under november månad 1747 föreläste Linné en timme varje dag vid tretton undervisningstillfällen. Föreläsningarna handlade om utslag, bölder, tumörer och inflammationer. Sålunda tog han den 3 november upp vårtor (verruca) och liktornar (clavus), två dagar senare struma och bölder (bubo), så småningom håravfall (alopecia) den 10 november och en dryg vecka senare fulslag (paronychia), varmed menades fingerbölder. Kanske borde det ha hetat "fulutslag". Den 24 november, som var en fredag, behandlades sår (vulnus) och rötsår (ulcus). Dagen därpå avslutades terminen med två timmars övningar för de studenter som hade fått kungliga stipendier.³¹ Totalt

LECTIONES PUBLICAE

12

Mense NOVEMBRI 1747

antecedentes 37

2. Impetigo scabie, Alergia, Aphthae. — 1
3. Venerea, Clary, Xatha, Ganglion. — 1
5. Struma, Dubo, Scirrhus. — 1
9. Cancer, Aneurisma Hydatida. — 1
10. Exophtha, Plica, Alopecia. — 1
12. Hernia, Fibrositas Abeta. — 1
13. Chlorismus, Phimosis, Paraphimosis. — 1
16. Inflammatio & Resolutio. — 1
17. Phlegmone, Abscessus, Pusulosa. — 1
19. Paronychia, Perniones, Fectus. — 1
20. Sangrena Splacety, Amblyopia. — 1
23. Rhagades, Fistula, Caries luxatio. — 1
24. Vulnus, Ulcus. — 1
25. Exercit. pro alumnis Regij. — 2

Summa 50 Times

Sur lecture jay de publiques Lectiones.
muniere Systema morborum cum ult,
dat jay per 1/2 ura hujus.
et est un hujusmodi unum cum de-
scribere cum per studerande unum
phidelyt in unum hujus. Per ill
hujusmodi cum jay. In unum hujus
muniere hujus 50 hujusmodi publica.

W. Linnæus

Nicolaus Rosén.
Ac. uppl. & t. Rector
i Fac. Med. Secary.

25 Dec. 1747.

10

Nine Auditorer förleden termin

Güben

Güben
Jare Dengl
Jare Gabriel
Pauli wilh.
Pauli Axel.

Sudemörs

Ertund Eric. *
Berolm Dan.
Mozelius Tndr.
Schultz Ad. Den.

Ogöthi

Hagelquist Tndr. *
Erindall Mad.
Linderantz Eric. May. *
Ekner Johan.
Stöter Mayr.

Stockholms

Duboy Solfr.
Zienvogel Sam.
Kätker Mad. *

Sepprii

Dalk Laur. *
Almer Laur.
Hagström Laur.
Laurin Joh.

Uplandi

Berggren Joh.
Hallenius Joh.
Högar Joh. Ch.
Märtha Roland *
Wallberg Ando.

Norri

Södergren Ol. *

O-bahmens

Haf Reinholdt

Smolandi

Collander Joh. Dorr.
Hoffström Ando.
Ållmar *

Carl Linnaeus

Jemti

Hagström Joh. Th.
Dilberg Jac.
Lofling Pehr. *
Wernelander
Lindbeck Eric. Gust. *
Laurin Ando. *
Åfcker Nils
Tingellholm Abt.
Berghem Olaf *
Gothoburgens

Tora Ol

Mortin Lög. *
Lundström O. Th.
Holt Joh.
Holt Ando.
Sundbeck Joh.

Fierdhundens

Norrling Carl. Mayr.

St ofvarstunda Judevande
som stigit bursitt min
Lathen, Gfne in som
mad * och behållande
enst ogunn st.

omfattade Linnés undervisning 50 timmar denna termin. I den timrapport som skickades in till universitetskanslern avslutar Linné med följande rader:

Här slutade jag de publique lectioner: emedan Systema morborum war alt, det jag för 1½ åhr begynt, och att nu begynna någon ny disciplin woro för studerande mehr skadeligt än nyttigt; hwar till kommer att jag i denna termin redan läsit 50 timmar publice.

Carl Linnæus³²

Studenterna

Antalet studenter som tog del av Linnés demonstrationer och föreläsningar denna termin uppgick till 47 och de tillhörde de flesta studentnationerna som fanns i Uppsala. Bland åhörarna fanns även sex unga adelsmän, tre brödrapar från ätterna Düben, Sparre och Pauli. När det gäller bröderna Düben antecknade Linné dock endast deras efternamn. Flest studenter hörde till Göteborgs nation (sex), Östgöta, Upplands och Värmlands nationer (fem vardera). Intressant att se är att Linné med en * noterade vilka som han ansåg vara de mest framstående,³³ det vill säga vilka man kunde vänta sig mest av i framtiden. Det blir något av en förteckning över "begåvningsreserven" som skulle kunna komma landet till heder och bli goda läkare, präster eller ämbetsmän. Dessa "stjärngossar", som av Linné bedömdes ha visat "ogemen flit" under terminen uppgick till 14 stycken. Låt oss se hur det gick för dem.

Från Södermanlands nation kom Eric Eklund, borgarson från Eskilstuna, sannolikt född 1713. Han skrevs in vid Uppsala universitet 1736 och blev så småningom lektor i logik och fysik i Strängnäs 1761, samt avled 1766. Han verkar inte ha disputerat, men uppvaktade 1743 Vetenskapsakademien i Paris med en uppsats om magneten, publicerade 1744 en fransk språklära³⁴, samt två år senare *Upfostrings-läran, som wisar sätt och medel til ungdomens rätta skiötsel och underwisning*.³⁵ Eklund följde Linnés föreläsningar såväl hösten 1747, som våren 1748 och fick vid bägge terminernas slut en stjärna noterad vid sitt namn.³⁶

Två studerande från Östgöta nation utmärkte sig i Linnés ögon. Den ene var, som ovan nämnts, Fredrik Hasselquist, medan den andre var Eric Magnus Lindecrantz, född 1729 i Hällestads församling, i närheten av Finspång. Fadern, Johan Lindecrantz, var löjtnant. Sonen hade en lång studietid i

Uppsala, med ett mellanspel i Greifswald; totalt rörde det sig om perioden 1744–1757. Lindecrantz följde säkert Linnés föreläsningar under flera år; hösten 1747 hörde han till dem som utmärkte sig för flit. I slutet av 1753 disputerade Lindecrantz pro exercitio under Linné om hundar, *Cynographia*,³⁷ och efter vistelsen i Greifswald, där han promoverades till magister den 28 januari 1755,³⁸ återkom han till Uppsala och disputerade pro gradu den 25 september 1756 under Linnés kollega och tidigare elev Samuel Aurivillius. Ämnet var *Classis primæ remediumorum ophthalmicorum* och handlade således om bote-medel för ögonsjukdomar; detta var för övrigt Aurivillius första disputation som preses.³⁹ Lindecrantz återvände sedan till Svenska Pommern och var där fältläkare åren 1757–1759, det vill säga under det Pommerska kriget. Därefter var han från 1762 provinsialläkare i först Södermanland och senare, från 1783, i Västernorrland. Han avled 1788 i Sundsvall.⁴⁰

Till de lovande eleverna hörde även Mårten Kähler, som kom från Tibble i Simtuna socken. Han räknas, liksom Hasselquist, som en av Linnés apostlar, även om han inte blivit så känd som denne. Kähler var född 1728. Fadern, Casper Fredrik Costbäck, var kvartermästare men dog under sonens första levnadsår. Modern gifte därpå om sig med perukmakaråldermannen Gottfrid Kähler i Uppsala. Efter skolstudier och privat handledning av östgötastudenten Per Torling skrevs Mårten Kähler in som student den 12 december 1743, som upplänning och från 1746 som stockholmare.⁴¹ I Linnés förteckning över åhörare räknas han som stockholmare, såväl hösten 1747 som våren 1748. Vid bägge noteringarna försåg Linné hans namn med en stjärna. I december 1747 försvarade Kähler sin exercitiedissertation under Linné, vilken handlade om kristallers utveckling, *De crystallorum generatione*. Medicine doktor blev han fem år senare efter att ha disputerat under Rosén von Rosenstein; titeln på detta hans lärdomsprov var *Morbi evacuatori sanguinis*. Linnés önskan var att Kähler skulle resa till Godahoppsudden för att kunna göra insamlingar till drottning Lovisa Ulrikas naturaliekabinett, men då detta inte blev möjligt eftersom det holländska ostindiska kompaniet motsatte sig resan, sändes han i stället i väg till Sydeuropa. Där vistades han först i Bordeaux, sedan mest i Neapel och Marseille, innan hemresan även i Rom, där han kunde bo hos Nils Bielke, som var kammarherre hos påven. Utlandsvistelsen under åren 1753–1757 bjöd dessvärre på många motgångar, armod och elände, såsom sjukdomar och en efterhängsen brist på pengar. Det gjorde att han nästan oupphörligt var skuldsatt. Till Sverige kunde han dock sända hem olika naturalier, såsom fiskar, musslor, koraller, växter, insekter, petrifikater och prov på vulkaniska

bergarter; allt verkar dock inte ha kommit fram. Efter hemkomsten blev han amiralitetssläkare i Karlskrona och intresserade sig särskilt för skörbjuggens bekämpande. Han introducerade även vaccinationen i Karlskrona och var verksam där från 1758 till sin bortgång 1773.⁴²

Två år äldre var Lars Balk, som var född i Börstil i Roslagen 1726. Fadern, Lars Balk (senior), var sedan 1721 kyrkoherde i Börstil och blev 1726 riksdagsman. Sonen Lars skrevs in vid universitetet i Uppsala den 1 december 1743 och kom att tillhöra Gestrike nation.⁴³ Han studerade sedan i Uppsala fram till 1752. I maj 1746 försvarade han en dissertation under Linné om kronprinsen Adolph Fredriks naturaliekabinett, *Museum Adolpho-Fridericianum* och fortsatte sedan att följa Linnés föreläsningar, åtminstone under hösten 1747 och våren 1748. Han blev 1751 både medicine kandidat och licentiat samt avslutade sina studier under Rosén von Rosenstein. Han kreerades 1752 till medicine doktor och gjorde därpå en studieresa till Tyskland samt blev medlem av Collegium medicum. År 1767 utnämndes han till assessor och så småningom, 1774, tillträdde han som provinsialläkare i Stockholms läns norra distrikt. Han slutade sina dagar i Norrtälje 1790.⁴⁴ Balks flit noterades av Linné såväl hösten 1747, som terminen därefter.⁴⁵

En av de första studenterna att disputerat för Linné, den sjätte i ordningen, var Roland Martin. Han var född i Uppsala 1726 och skrevs in som student 1743. Den tidigt bortgångne fadern, Pehr Martin, var adjunkt i medicin och hade 1724 publicerat ett index till Joachim Bursers berömda herbarium, vilket fanns i Uppsala sedan Olof Rudbeck den äldres dagar. Detta kunde sonen Roland utnyttja i sin dissertation om herbariet, *Plante Martino-Burseriana*, som ventilerades i december 1745. Han följde flitigt Linnés undervisning såväl under hösten 1747 som våren därpå. Martin disputerade sedan för graden under Rosén von Rosenstein 1751. Han verkade därefter som praktiserande läkare och intendent vid Sättra brunn, innan han under åren 1752–1754 tjänstgjorde som provinsialläkare i Halland. Därefter reste han på nytt utomlands, studerade anatomi och kirurgi i Frankrike, varpå han, återkommen till Sverige, verkade som professor i dessa ämnen vid Medicinska och kirurgiska undervisningsverket i Stockholm under en lång följd av år. Martin blev ledamot av Vetenskapsakademien 1759, ledamot av Kirurgiska societeten två år senare, samt assessor i Collegium medicum 1766. Han avled 1788.⁴⁶

Till de lovande studenterna hörde även Olof Södergren av Närkes nation. Han var bondson från Kumla och född redan 1715. År 1731 blev han gymnast i Strängnäs och åtta år senare, 1739, student i Uppsala. Hans studiegång

verkar ha blivit lite annorlunda. I oktober 1745 disputerade han – som kunglig stipendiat – under Samuel Klingenskiöld, *De ingeniorum per geometriam cultura* (Om begåvningsens utvecklande genom att studera geometri) och ett halvår senare, den 23 maj 1746 pro gradu, *De recentioribus quibusdam in electricitate detectis* (Om några nya upptäckter inom elektriciteten). Därefter skrevs han in vid universitetet i Greifswald den 2 januari 1747 och blev promoverad dagen därpå.⁴⁷ Hösten 1747 är han åter i Uppsala och återfinns sålunda i Linnés lärjungeskara, där hans begåvning noteras av Linné.⁴⁸ Flera år senare, i juni 1752, blev Södergren prästvigd i Strängnäs och tjänstgjorde som kaplan i sin hemförsamling. År 1757 slutade han dock sina dagar ”af ett olyckligt bösseskott död uti sin bokkammare morgonen den 31 julii 1757.” Han var gift med företrädarens änka Brita Christina Hedin, som senare gifte om sig på nytt.⁴⁹

Smälänning var Andreas Ahlmark, torparens och bördig från Vrigstad, där han föddes 1722. År 1744 skrevs han in vid universitetet i Uppsala. Om hans studier är nästan ingenting känt, men under såväl hösten 1747, som våren 1748 följde han Linnés föreläsningar och befanns av denne besitta först ”ogemen flit” och den följande terminen ha ”giort en ogemen progresse” i sina studier.⁵⁰ Någon disputation verkar han emellertid inte ha genomfört, men i december 1753 blev han prästvigd och så småningom komminister i Granhult 1762, i Växjö 1771 och slutligen i Algutsboda 1773. Om honom berättas att han hade ”häftigt lynne, talade fort och med värme i varje ord, var mycket nitisk i ämbetet, predikade okonstlat och dolde aldrig de synder, som voro i svang bland folket. Märkte han från predikstolen något samtal eller någon kryddosa i bänkarna, höll han upp i sin predikan och sade till den skyldige: ’Jag märker, att du har något mera angeläget än jag; uträtta ditt ärende först, så skall jag tåga.’” Ahlmark gick ur tiden på valborgsmässoafton 1790.⁵¹

Linné förtecknar hösten 1747 tre jämtar som hade följt hans föreläsningar under terminen. En av de uppräknade var Pehr Löfling, som utmärkte sig som flitig. Löfling kom från Tolvfors i Gästrikland och var född 1729. Fadern, Erik Löfling, som var bruksbokhållare i Tolvfors och senare i det av Charles De Geer ägda Hillebola, härstammade från byn Löfberg i Ljustorps socken, Medelpad och det är sannolikt anledningen till att Pehr Löfling kom att tillhöra Jämtland-Medelpads nation.⁵² Löfling skrevs in vid Uppsala universitet den 11 februari 1743 och hade då ångermanlänningen Mauritz Lundström som informator.⁵³ Han hade egentligen för avsikt att bli präst, men blev snart mer intresserad av botanik. Sålunda följde han Linnés föreläsningar under

flera år, blev informator för sonen Carl von Linné den yngre, var inkvarterad hos familjen Linné och fungerade tidvis som Linnés sekreterare. Han deltog i Linnés undervisning såväl hösten 1747 som våren 1748, bägge gångerna uppmärksammas för sin flit.⁵⁴ I november 1749 försvarade han under Linnés presidium den egenhändigt skrivna dissertationen *De gemmæ arborum* (Om trädens knoppar).⁵⁵ Våren 1751 antogs Pehr Löfving som ämnessven i Vetenskapsakademien, varpå han snart reste till Spanien där han forskade och samlade i Linnés anda, innan han knöts till en spansk vetenskaplig expedition som reste till Sydamerika. Löfving dukade så småningom under i Venezuela 1756, ett offer för det ansträngande tropiska klimatet.⁵⁶

Bland de lovande studenterna hos Linné under hösten 1747 fanns även Eric Gustaf Lidbeck av Värmlands nation.⁵⁷ Linné kände mycket väl hans kapacitet eftersom han året innan, 1746, deltagit i Linnés Västgötaresa som sekreterare. I uppskattande ordalag skriver sålunda Linné, efter att ha klagat på det dåliga vädret under resan:

Resan hade blifwit odrägeligare, om ej philosophiæ kandidaten Eric Gustaf Liidbeck, Wermlandus, (som i flere år wid Upsala Academie warit min beständige och idoge ämneswän) af kärlek för wetenskapen, ... hade på egen kostnad gjort mig et nöjsamt sällskap, och därtill lättat min möda wid protocols förande och renskrifwande.⁵⁸

Lidbeck var född i Edsleskog 1724, där fadern var kronofogde. Studierna i Uppsala inleddes vintern 1742 och han kom snart att respondera för två dissertationer under Johan Ihre. Den andra av dessa, för graden, ventilerades just hösten 1747. Det var ett lärdomsprov som omfattade hela 52 sidor och hade titeln *De recentioribus regni Sviogothici incrementis* (Om det svenska rikets senaste tillväxt).⁵⁹ Lidbeck var dock samtidigt, som vi ser av Linnés egna ord ovan, en av hans mest uppskattade lärjungar, med en framskjuten plats under herbationer. År 1748 blev Lidbeck docent i ekonomi och naturalhistoria, 1749 magister, varpå han året därpå flyttade till Lund, där han 1752 blev prefekt för den botaniska trädgården och senare, 1756, professor i naturalhistoria och direktör över plantagerna i Skåne. År 1755 invaldes han i Vetenskapsakademien, efter att först ha varit ämnessven. Han avled 1803.⁶⁰

Värmlänning var även Andreas Levin. Han var född 1717 i Långserud, där fadern var rustmästare. Efter att ha genomgått gymnasiet i Karlstad skrevs han in som student i Uppsala i mitten av januari 1746. Den 12 juni 1747 dis-

puterade han pro exercitio under Daniel Herweghr *De genesi lingvæ Svecanæ* (Om det svenska språkets ursprung).⁶¹ Levins namn försågs med en stjärna på Linnés åhörarlistor för såväl hösten 1747, som den följande terminen.⁶² I maj 1750 blev Levin prästvigd och några år senare vistades han i Greifswald. Därefter var han verksam som präst och beklädde olika tjänster i Karlstads stift. År 1788 blev han kontraktsprost i Gillberga kontrakt; han avled i Gillberga i början av 1803. I ett brev till domkapitlet, skrivet 1786, klagade han över tidens seder:

Vidare vore vår innerligaste önskan, att vi måtte bli befriade ifrån krogar nära invid kyrkorna, varigenom öppen väg banas till fylleri, oskick och sabbatens ohelgande samt ungdomens förförande till allehanda laster.⁶³

I Linnés förteckning över elever under hösten 1747 finner vi även namnet Olof Berghem. Det rör sig om värmlänningen Olof Bergenhem, som var bondson och född 1724. Efter skola och gymnasium i Karlstad kom han till Uppsala i början av 1747. Enligt Linnés noteringar utmärkte han sig för flit under hösten 1747,⁶⁴ men disputerade aldrig i Uppsala. Han prästvigdes i maj 1750 och tjänstgjorde därpå i Värmskog, innan han fick tjänstledigt för studier i Lund och Greifswald åren 1753–1755. I Greifswald skrevs han in den 15 oktober 1753 och lite senare samma termin, den 20 december, kunde han promoveras där.⁶⁵ I mars 1755 var han i Lund preses för en dissertation med titeln *De superstitione, eamque eradicandi modo* (Om vidskeplighet och sättet att utrota den).⁶⁶ Under de följande åren tjänstgjorde han under kortare perioder i olika församlingar i Dalsland och Värmland. Efter flera års sjuklighet avled han 1759 i Kila, där han var pastorsadjunkt.⁶⁷

Till Göteborgs nation hörde såväl Olof Torén som Lars Montin, de sista bland 1747 års ”stjärngossar”.⁶⁸ Den förstnämnde, Olof Torén, föddes den 1718 i Sättila, där hans far var kronolänsman. Mellan åren 1734 och 1737 genomgick han Göteborgs gymnasium, varefter han reste till Uppsala, där han skrevs in vid universitetet i augusti 1737. Förmodligen hade han då tänkt sig att bli präst, men han avlade aldrig någon examen och responderade inte heller vid någon disputation. Vi vet för övrigt inte vilka ämnen som han studerade. Hans studietid i Uppsala är sålunda höljd i dunkel. Av allt att döma drog han sig fram som informator; i juni 1747 skrevs bröderna Johan och Anders Holst från Göteborg in vid universitetet i Uppsala under Toréns privata information. Därmed kunde han, nu 29 år gammal, för en kort tid ånyo

studera i Uppsala och således följa Linnés föreläsningar under hösten 1747. Samtidigt hade han ansökt om att få bli prästvigd för att såsom skeppspräst kunna medfölja ett av Ostindiska kompaniets fartyg. Johan Leche, läkare i Göteborg och senare professor i Åbo, skrev till Linné i början av september 1747 att ”karlen är sannerligen oförliknelig qwick ock skulle på en resa [till Ostindien] göra mycket mera gagn, än jag kan förmoda af Ternström ...”. Efter höstterminens slut återvände Torén till Göteborg, där han blev prästvigd den 16 december 1747. I slutet av januari 1748 kom så Torén i väg med skeppet ”Hoppet” och ett och ett halvt år senare, i juli 1749, avslutades resan i Göteborg. Våren 1750 medföljde Torén på en ny resa, denna gång med ”Götha Leijon”, som besökte Indien och Kina. I slutet av juli 1752 kunde man åter ankra upp i Göteborg. Toréns hälsa hade dock försämrats av resan och ett år efter hemkomsten gick han bort.⁶⁹

Lars Montin var född 1723 i Göteborg. Fadern, Jonas Montin, var teologie lektor och präst i Göteborg.⁷⁰ Efter gymnasiestudier i Göteborg, reste Lars Montin till Lund där han skrevs in vid universitetet i september 1743 med avsikten att läsa bergsvetenskap. Två år senare, efter ett års studieuppehåll, begav han sig i september 1745 i stället till Uppsala, där han fortsatte med studier i mineralogi. Linnés undervisning i botanik lockade dock mera och snart inriktade han sig på en medicinsk utbildning. År 1748 reste Montin till Roslagen och Dannemora; såväl växtlighet som järngruvan blev föremål för hans studier. Året därpå, 1749, skickade Linné iväg honom på en Lapplandsresa, som i stora drag följde i Linnés fotspår från 1732. Under resan fann han bland annat den så kallade parasollmossan, vilken blev föremål för närmare beskrivning i den dissertation som han lade fram under Linné i mars 1750, *Dissertatio botanica sistens Splachnum*. Följande år var han tillbaka i Lund och disputerade för graden under Eberhard Rosenblad, denna gång med ett medicinskt ämne om Lulesamernas läkekonst, *Medicina lapponum Lulensium*. I oktober 1751 promoverades han i Lund till medicine doktor. Därefter öppnade Montin läkarpraktik i Göteborg och snart, 1754, blev han Roland Martins efterträdare som provinsialläkare i Halland, vilket han var fram till sin död 1785. År 1771 blev han ledamot av Vetenskapsakademien, 1773 ledamot av Fysiografiska sällskapet i Lund samt 1775 medlem av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg. Ett par år före sin bortgång, 1782, tilldelades han assessors namn.⁷¹ Montins stora botanikintresse ledde till att hans herbarium snart kunde räknas som ett av landets främsta, med omkring 4 500 arter, försett med bidrag från Pehr Löfving, Anders Sparrman och Jonas Dryander.⁷²

Denna termin jag jag varit Promotor vid
 Doctoral-Promotionen
 de Jussit oratione de Præstantia Medicinæ.
 nungång Disputerat pro Alumnis Regiis
 en Disputation utarbetad under mitt
 præsidio de Generatione Crystallorum.
 jag har utarbetat en bok till publique
 föreläsningar de Materia Medica.
 äfven förfärdigat Hortum Upsaliensem,
 som bägge komma nästa termin att
 tryckas till de studerandes tjänst.
 Upsala 1747.
 d: 5 Dec: *Carl Linnaeus*

Linné sammanfattade redogörelsen för höstterminen 1747 med följande ord i det underlag som sändes till universitetskanslern:

Denna termin har jag varit promotor vid doctoral-promotionen, då hållit oratione de Præstantia Medicinæ. Engång disputerat pro alumnis regiis [,] en disputation utarbetats under mitt præsidio de Generatione Crystallorum. Jag har utarbetat en bok till publique föreläsningar de Materia Medica, äfven förfärdigat Hortum Upsaliensem som bägge komma nästa termin att tryckas till de studerandes tjänst.

Upsala 1747, d: 5 Dec: Carl Linnæus⁷³

Förutom den reguljära undervisningen var Linné, som tidigare nämnts, således promotor och höll en oration i samband med promotionen i slutet av oktober. Han var dock bara preses vid en enda disputation denna termin, när Mårten Kähler var respondent i december. De två omnämnda böckerna, till vilka han uppenbarligen utarbetade manuskript under hösten, var dels *Materia Medica, liber I. de plantis*, som trycktes av Lars Salvius i Stockholm först 1749, dels *Hortus Upsaliensis, exhibens plantas exoticas, horto Upsaliensis*

academiæ ..., som kom ut redan under 1748. Den förstnämnda boken var en översikt över de växter som kom till användning vid apoteken,⁷⁴ medan den andra kom att förteckna alla växter som dittills planterats i den botaniska trädgården, till nytta för de studerande vid universitetet.⁷⁵

Avslutning

Av dessa 14 elever, som av Linné betecknades som lovande, kom fem att bli läkare och ganska framstående sådana (Lindecrantz, Kähler, Balk, Martin och Montin). Lika många kom att bli präster (Södergren, Ahlmark, Levin, Bergenhem och Torén), dock med varierande framgångar. Eklund blev lektor i Strängnäs och Lidbeck utsågs till professor i Lund. De sista två, Hasselquist och Löfving, sändes av Linné ut på forskningsuppdrag från vilka de inte återkom. De dukade under för sjukdomar, ännu inte fyllda trettio år. Olof Torén blev heller inte gammal, knappt 35 år, märkt av sjukdom efter två långa och ansträngande resor till Indien och Kina. Lika gammal blev Olof Bergenhem, sjuklig och utan avancemang i prästyrket.

Tre av studenterna var bondsöner och de kom alla att bli präster, ett vanligt avancemang i ståndscirkulationen. Lika många var prästsöner, där två avancerade till läkare, medan den tredje, Hasselquist, avled i förtid. Tre andra studenter hade en far med militär tjänst, men högre i rang än vanliga soldater; två av dessa kom att bli läkare, medan den tredje blev präst. Även dessa avancerade socialt. Tre hade fäder som kan kallas "tjänstemän" av något slag (bruksbokhållare, kronofogde och kronolänsman), där en blev präst, en annan professor och den tredje dog i förtid på forskningsuppdrag. Roland Martins far var medicine adjunkt; själv blev han en framstående läkare – också ett avancemang. Borgarsonen Eric Eklund hade uppenbarligen inte några större framgångar i den akademiska världen, men blev slutligen lektor och efterlämnade ett så pass stort och betydande bibliotek (408 volymer) att det efter hans död såldes på Bokauktionskammaren i Stockholm.⁷⁶

Vi kan bara fantisera om vad dessa Linnélärjungar funderade över och talade om när de träffades i den botaniska trädgården vid Svartbäcksgatan, vid herbationer och i samband med föreläsningar. Flera av dem drömde säkert om naturalhistoriska resor i främmande länder. Intressant är att Hasselquist, Kähler, Lidbeck, Löfving, Martin, Montin och Torén umgicks hösten 1747

och alla på något sätt inom eller utanför landets gränser hade varit eller kom att bli resande ”stjärngossar”.

Noter

- ¹ Kanslersämbetets för Uppsala universitet arkiv. Föreläsningsdiarier och studentförteckningar, F: 1–2 (1747–1748), RA.
- ² Gunnar Eriksson, ”Carl (von) Linné”, *SBL* 23 (Stockholm, 1980–1981), 700.
- ³ Thore M. Fries, *Linné. Levnadsteckning*, 2 (Stockholm, 1903), 203–208.
- ⁴ Åke Berg (red.), ”Herbationes Upsalienses. Protokoll över Linnés exkursioner i Uppsala-trakten, 1: Herbationerna 1747”, *SLÅ* 1950–1951, 95–162.
- ⁵ Sten C. Bielke, ”Beskrifning om åtskillige bohvete slag, besynnerligen det siberiska”, *KVAH* 1750, 115; Se vidare Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia*, 1:1 (Stockholm, 1967), 259, 266.
- ⁶ Carl Linnæus, ”Siberiskt bokhvete”, *KVAH* 1744, 117–122.
- ⁷ Berg 1950–1951, 95–162.
- ⁸ Carina Nynäs & Lars Bergquist, *A Linnæan kaleidoscope. Linnæus and his 186 dissertations* (Stockholm, 2016), I, 50–51; Gösta Thimon, *Stockholms nations studenter i Uppsala 1649–1800*, 2: 1701–1750 (Uppsala, 1996), 354.
- ⁹ Ove Hagelin (red.), *Herr archiatern och rid-daren Linnæus i Lärda tidningar* (Stockholm, 2007), 33.
- ¹⁰ Datum enligt Nynäs & Bergquist 2016, I, 47.
- ¹¹ Kanslersämbetets arkiv, F: 1–2.
- ¹² Kanslersämbetets arkiv, F: 1–2.
- ¹³ Erik Wilhelm Dahlgren (utg.), *Kungl. Svenska Vetenskapsakademien. Personförteckningar 1739–1915* (Stockholm, 1915), 47, 177.
- ¹⁴ Carl-Otto von Sydow, ”Fredric Hasselquist”, *Svenska män och kvinnor* 18 (Stockholm, 1969–1971), 327–330.
- ¹⁵ *Lärda tidningar* 20, 14/5 1747; Hagelin 2007, 31–32; Företalet till Västgötaresan är dagtecknat den 8 april 1747. Carl von Linné, *Wästgöta-Resa, på Riksens högloftige ständers befallning förrättad år 1746* (Stockholm, 1747), företalet.
- ¹⁶ *Lärda tidningar* 31, 30/7 1747; Hagelin 2007, 36–38.
- ¹⁷ Carl von Linné, *Flora Zeylanica sistens plantas indicas Zeylonæ insule* (Holmiæ, 1747).
- ¹⁸ *Lärda tidningar* 41, 8/10 1747; Hagelin 2007, 38.
- ¹⁹ Enligt universitetets konstitutioner var onsdagar och lördagar reserverade för disputationer. Se Krister Östlund, ”Några nedslag i disputationsväsendet under 1700-talet – exemplet Johan Ihre”, *Sjuttonhundratals* 2006/2007, 152.
- ²⁰ Kanslersämbetets arkiv, F: 1; Rurik Holm, ”Olof Celsius d.y.”, *SBL* 8 (Stockholm, 1929), 282–301.
- ²¹ Gustaf Walli, ”Jacob Benzelius”, *SBL* 3 (Stockholm, 1922), 256–264; Gustaf Walli, ”Henric Benzelius”, *SBL* 3 (Stockholm, 1922), 264–274.
- ²² Kanslersämbetets arkiv, F: 1; Gustaf Walli, ”Johan Amnell”, *SBL* 1 (Stockholm, 1918), 595–597.
- ²³ Kanslersämbetets arkiv, F: 1.
- ²⁴ Nils Uddenberg, *Lidande och läkedom*, 1 (Lidingö, 2015), 230; Nils Uddenberg, *Linné och mentalsjukdomarna* (Stockholm, 2012), 12.
- ²⁵ Kanslersämbetets arkiv, F: 1; Uddenberg 2015, 231.
- ²⁶ Nynäs & Bergquist 2016, II, 311–316.
- ²⁷ Carl von Linné, *Genera morborum in auditorium usum* (Stockholm, 1763).
- ²⁸ Kanslersämbetets arkiv, F: 1.
- ²⁹ *Lärda tidningar* 44, 29/10 1747; Se även Hagelin 2007, 38; Johan Hinric Lidén, *Catalogus*

disputationum, [1] (Upsaliæ, 1778), 397–398.

³⁰ Kanslersämbetets arkiv, F: 1.

³¹ Kanslersämbetets arkiv, F: 1.

³² *Lectiones publicæ mense november 1747*. Kanslersämbetets arkiv, F: 1.

³³ Fries har i sin biografi noterat Linnés betygssättning av sina elever med + eller * under årens lopp, men inte gjort någon närmare analys. Fries 1903, 191.

³⁴ Eric Eklund, *Essai, pour apprendre facilement et en peu de tems la langue françoise ...* (Stockholm, 1744).

³⁵ Eric Eklund, *Upfostrings-läran, som wisar sätt och medel til ungdomens rätta skiötsel och underwisning* (Stockholm, 1746); Julius Lagerholm, *Södermanland-Närkes nation* (Stockholm, 1933), 199.

³⁶ Kanslersämbetets arkiv, F: 1–2.

³⁷ Nynäs & Bergquist 2016, I, 173–177.

³⁸ Ivar Seth, *Universitetet i Greifswald och dess ställning i svensk kulturpolitik 1637–1815. Zusammenfassung och bilagor* (Uppsala, 1952), 30.

³⁹ Samuel Aurivillius/Eric Magnus Lindcrantz, *Partem priorem classis primæ remediorum ophtalmicorum* (Upsaliæ, 1756).

⁴⁰ Nynäs & Bergquist 2016, I, 173–177; Klas Gustaf Odén, *Östgötars minne* (Stockholm, 1902), 205.

⁴¹ Alfred Bernhard Carlsson (utg.), *Uppsala universitets matrikel*, 2, 1700–1750 (Uppsala, 1919–1923), 325; Thimon 1996, 398–399.

⁴² Kanslersämbetets arkiv, F: 1–2; Nynäs & Bergquist 2016, I, 52–56; Christian Callmer, ”Mårten Kähler. Naturforskare och läkare ur Linnés skola”, *SLÅ* 1984/1985.

⁴³ Carlsson 1919–1923, 324.

⁴⁴ Nynäs & Bergquist 2016, I, 39–42; Johan Fredrik Sacklén, *Sveriges läkarehistoria ifrån konung Gustaf I:s till närvarande tid*, 1 (Nyköping, 1822), 164–165.

⁴⁵ Kanslersämbetets arkiv, F: 1–2.

⁴⁶ Olle Franzén, ”Roland Martin”, *SBL* 25 (Stockholm, 1985–1987), 186–188; Nynäs & Bergquist 2016, I, 23–25; Dahlgren 1915, 50.

⁴⁷ Samtliga de som skrevs in i Greifswald den

2/1 1747 var absens och hade vänt sig till detta lärosäte eftersom de inte hade fått plats bland promovendi i Uppsala. Seth 1952, 29.

⁴⁸ Kanslersämbetets arkiv, F: 1.

⁴⁹ Nicolaus Aurelius, *Strengnäs stifts herdaminne*, 2 (Strengnäs, 1817), 347–348.

⁵⁰ Kanslersämbetets arkiv, F: 1–2.

⁵¹ Gotthard Virdestam, *Växjö stifts herdaminne*, 4 (Växjö, 1930), 247.

⁵² http://www.ulander.com/ljustorp/Dombocker/Utvaldafall/Lofling/Pehr_B.html. UNT 6/7 2013.

⁵³ Carlsson 1919–1923, 316.

⁵⁴ Kanslersämbetets arkiv, F: 1–2.

⁵⁵ Dissertationen recenserades av Linné i *Lärda tidningar*, 92, 23/II 1749; Se även Hagelin 2007, 77–79.

⁵⁶ Olle Franzén, ”Pehr Löfling”, *SBL* 24 (Stockholm, 1982–1984), 518–520; Dahlgren 1915, 181.

⁵⁷ Kanslersämbetets arkiv, F: 1.

⁵⁸ Linné, *Wästgöta-Resa*, företalet.

⁵⁹ Johan Ihre/Eric Gustaf Lidbeck, *De recentioribus regni Sviogothici incrementis* (Upsaliæ, 1752).

⁶⁰ Krister Gierow, ”Eric Gustaf Lidbeck”, *SBL*, 22 (Stockholm, 1977–1979), 679–681; Dahlgren 1915, 48, 180.

⁶¹ Daniel Herweghr/Andreas Levin, *De genesi lingvæ Svecanæ* (Upsaliæ, 1747).

⁶² Kanslersämbetets arkiv, F: 1–2.

⁶³ Anders Edestam, *Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar*, 4 (Karlstad, 1970), 138.

⁶⁴ Kanslersämbetets arkiv, F: 1.

⁶⁵ Seth 1952, 33.

⁶⁶ Olof Bergenhem/Carl Jacob Lundh, *De superstitione, eamque eradicandi modo* (Londini Gothorum, 1755).

⁶⁷ Anders Edestam, *Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar*, 1 (Karlstad, 1975), 207–208.

⁶⁸ Kanslersämbetets arkiv, F: 1.

⁶⁹ Carl-Axel Torén, ”Om Olof Torén, hans

färder till Kina och Indien som skeppspredikant samt om växtsläktet *Torenia* L.", *SLÅ* 1953, 18–22, 26–27, 44.

⁷⁰ Carl Wilhelm Skarstedt, *Göteborgs stifts herdaminne* (Lund, 1885), 137.

⁷¹ Måns Arborelius, "Lars Montin, läkare och botanist", *Föreningen Gamla Halmstads årsbok* 1987, 74–76, 86; Carl Peter Thunberg, Åminnelse-tal öfver Kongl. Vetenskaps Aca-
demiens framl. Ledamot assessoren och provin-
cial medicus i Halland samt medicinæ doctoren
m.m. högädle herr Lars Montin (Stockholm,
1791), 15–16; Dahlgren 1915, 52; Nynäs &
Bergquist 2016, I, 91–94.

⁷² Nils Eriksson, *Kungl. Vetenskaps- och Vitter-
hetssamhället i Göteborg 1778–1874* (Göteborg,
1978), 112; Thunberg 1791, 14–15.

⁷³ Kanslersämbetets arkiv, F: 1.

⁷⁴ Carl von Linné, *Materia Medica, liber I. de
plantis* (Holmiæ, 1749); Hagelin 2007, 65–67.

⁷⁵ Carl von Linné, *Hortus Upsaliensis, exhibens
plantas exoticas, horto Upsaliensis academiæ*
(Stockholmæ, 1748); Hagelin 2007, 44–48.

⁷⁶ *Följande böcker af framl. lector Eklunds bok-
samling försäljas på Stockholms bok-auctions
kammare år 1767 d.* (Strengnäs, 1767).

Summary

Carl Linnaeus's "Star Boys" and His Teaching of Autumn 1747

By Erik Hamberg

Information about the education at the university in Uppsala during the eighteenth century is to some extent preserved in reports to the university chancellor of Uppsala, at the Swedish National Archives in Stockholm. From the autumn of 1747 Carl Linnaeus's teaching can be followed day by day. From the second half of August and during the whole month of September lectures in botany were held in the botanical garden. The next two months, October and November, different diseases were described by Linnaeus during his talks in the university building. In his report to the university chancellor Linnaeus mentions that 47 students attended his lectures during this particular autumn. He regarded 14 of them as more talent and diligent than the others. Close to their names Linnaeus put a star: * to mark this. In this article the lives of these 14 "star-boys" can be followed in short biographies; some of them became quite successful in their lives, but others were not, or they died in early age. The most famous of Linnaeus's students this autumn were Fredrik Hasselquist, Mårten Kähler, Roland Martin, Pehr Löfling, Eric Gustaf Liedbeck, Olof Torén and Lars Montin – all regarded as diligent "star-boys" by Linnaeus.

Författarens adress:

FD Erik Hamberg, Walleriusvägen 9, 752 36 Uppsala. E-post: erik.n.a.hamberg@gmail.com.

HELENA BACKMAN

Men jag ska säga Mamsell en hemlighet...

*Adam Afzelius kärleksbrev till
Anna Sophia Dassau*

När Linnéaposteln Adam Afzelius återvänt till Sverige efter sina resor och vistelser i Sierra Leone och England, önskade han slå sig till ro och ingå äktenskap med en passande livskamrat. I den unga Anna Sophia Dassau fann han vad han sökte. Genom ett antal brev skrivna av Afzelius till sin tilltänkta under drygt ett par månader kan vi följa tiden fram till bröllopet. Andra brev ger oss ytterligare inblickar i tankar och tyckanden kring giftermålet. Här får vi alltså följa med i förhoppningar och motgångar kring några människors öden under 1800-talets allra första början.

Mitt källmaterial är ett antal efterlämnade brev i Afzelius släktarkiv.¹ Detta arkiv består av ett urval brev och andra handlingar som bevarats inom släkten fram till 1998. Det tycks mig som att de bevarade breven i detta arkiv har sparats till eftervärlden för att skildra speciella, personliga händelser i släktens historia. Därför är de brev som finns sparade från Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau med få undantag sådana som skrevs under deras förlovningstid. Dessa brev har Anna Sophia och efterföljande generationer sparats, brev med just kärleksförklaringar från hennes blivande make. Det måste ha skrivits en mängd andra brev makarna emellan som inte bevarats till eftervärlden, eller som möjligen kan återfinnas i andra brevsamlingar. Det är dock tilldragelserna under denna korta tid, speglade i just detta begränsade brevmaterial, som jag kommer försöka redogöra för i det följande.

Kärleksbrev kan vi se som en alldeles egen genre av korrespondens.² För att kärleksbrev ska vara effektiva, behöver de vara personliga och samtidigt också följa sin tids konventioner.³ Ett syfte med kärleksbrev är att genom det skrivna ordet imitera ett vardagligt samtal, ämnat att skapa en känsla av intimitet och förtrolighet. Eftersom detta samtal inte förs muntligt, kan författaren försöka efterlikna ett sådant och föra in element som närhet, vardaglighet och

spontanitet. När ett kärlekspär är åtskilt är just breven deras gemensamma mötesplats, och det är genom denna som deras relation kan fördjupas och utvecklas.⁴ Vid sidan av uttryck för kärlek och hängivenhet till Anna Sophia, avspeglas Afzelius swedenborgianska övertygelse och livsåskådning tydligt i breven.⁵ Även om andliga ideal och Guds närvaro får ta stor plats, lyser även den mer sinnliga kärleken igenom med full kraft på sina ställen i breven. I ett brev daterat Hubo den 13 augusti 1801 skriver han: ”Jag som flackat världen omkring, längtar att snart få sluta min oroliga vandring i en kär makas lugna famn.”⁶ När han väl träffat den unga dam som fångat hans hjärta, gällde det alltså att bland annat med brevens hjälp vinna hennes förtroende och få ett jakande svar på sitt frieri.

En kort presentation av Anna Sophia Dassau och hennes bakgrund kan vara på sin plats. Hon föddes den 22 oktober 1778 på Munkatorp strax utanför Skara, dotter till superkargören vid Ostindiska kompaniet Johan Dassau, född i Stockholm, Sankt Nicolai församling, 1747.⁷ Exakt när Dassau började på Ostindiska kompaniet vet vi inte, men han finns 1769 upptagen som skeppsskrivare på skeppet Finland, ett skepp som under sin tid i tjänst gör sju resor till Kanton.⁸ Som superkargör gjorde Dassau minst fem resor till Kina under åren 1781 till 1798.⁹ Till Skaratrakten hade han flyttat 1777 då han gifte sig med Anna Beata Lindström, dotter till handlaren i Skara Lars Lindström och Anna Kylin. Den 22 oktober 1785 dog Anna Beata i lungsot på Munkatorp där de bodde, och efterlämnade tre barn, varav Anna Sophia var den äldsta.¹⁰ Anna Sophias mor gick alltså bort på hennes sjuårsdag. Hennes två yngre syskon, Ulrica Charlotta och Christopher, var då drygt fem respektive snart ett och ett halvt år gamla. Ett och ett halvt år senare, på våren 1787, gifter Johan Dassau om sig med Beata Catharina Hierta, och Anna Sophia får några år senare två halvsyskon, Lars Wilhelm och Catharina Beata Sophia. Samtliga barn i syskonskaran är födda på Munkatorp.¹¹

Linnéaposteln Adam Afzelius bakgrund behöver nog i detta sammanhang ingen närmare presentation. Efter sina forskningsresor och sin tid i Sierra Leone och England är han vid denna tid tillbaka i Sverige, verksam som *botanices demonstrator* vid Uppsala universitet. Som sådan hade han hand om omvårdnaden av den botaniska trädgården och de naturvetenskapliga samlingarna.¹² Flera av hans brev är skrivna på Hubo säteri i Larv, i dag i Vara kommun, där hans mor Catharina Afzelius, född Brisman, bor som änka efter prosten i Larv Arvid Afzelius sedan 1789.

Hubo på 1920-talet. Foto: Olof Persson, Västergötlands museum.

Munkatorp. Foto: Ossian Carlbom, Västergötlands museum.

Bästa Mamselle!

Hur Adam och Anna Sophia kom att träffas framgår inte av breven. I ett brev till Anna Sophia framgår det dock att han redan innan de träffades hade hört sig för om henne: "Hvad mig således egentligen angår, så hade jag, innan jag ännu sedt Mamsell, om hänne sökt i alt afseende förskaffa mig så fullständig underrättelse, som om en Flicka möjiligen kan erhållas. Det återstod endast att jämföra beskrifningen med urbilden. Jag kom och fann likheten, och ifrån den stunden var mitt val gjort, efter sundt omdöme och i fullkomlig frihet."¹³ Sannolikt har han fått dessa beskrivningar genom deras gemensamma släktingar. Adams kusin Per Afzelius, komminister i Falköping, är gift med Anna Sophias moster, Inga Magdalena Lindström, i breven kallad moster Malin. Johan Dassau har av brevmaterialet att döma inte varit bekant med Adam Afzelius innan denna brevväxling kring förlovningen tar sin början. Adam är vid tiden 51 år, och Anna Sophia 23. Ålderskillnaden dem emellan är alltså 28 år. Redan i det första bevarade brevet mellan Anna Sophia och Adam, daterat Skara den 3 augusti 1801, framgår att Adam redan friat och nu väntar på hennes svar.¹⁴ Av en kommentar i ett senare brev förstår vi att detta frieri skett i mitten eller slutet av juli.¹⁵ Utan att vilja jakta på ett så viktigt beslut, påpekar han att han från den 1 oktober samma år måste befinna sig i Uppsala, och kan därefter inte återvända förrän ett år senare. Han önskar därför ett beslut före Mikaelis, det vill säga före den 29 september, för att det eventuella bröllopet ska kunna stå innan han åker till Uppsala igen. Om han inte hinner få ett svar innan dess, kommer han att få vänta på giftermålet ytterligare ett år. "Jag skulle då blifva nödsakad att ännu fördrifva ett år i mycken mistning af min sällhet, och i trängtan efter det lugn, som jag vet, att Herren efter mina många utståndna mödor och vedervärdigheter vill skänka mig." Han beger sig nu till säteriet Hubo i Larv.¹⁶

I följande bevarade brev, daterat Hubo den 13 augusti 1801, lägger Adam ut orden om romantisk uppvaktning, med avsikt att övertala henne att svara ja till hans frieri. Vi kan här läsa vad vi kan betrakta som en kort sammanfattning av Swedenborgs syn på kvinnlig och manlig sexualitet och äktenskapets ingående: "Men jag ska säga Mamsell en hemlighet [...] Således behöfva de [kvinnorna] ej för sin egen del så lång betänketid, men den är likväl ofta nödig, och det endast för karlarnas skull, att stadga och fästa dem vid en af könet, emedan de af naturen äro ombytliga och flygtige som fjärlen, hvilken smekar hvar blomma han träffar. I synnerhet äro ynglingar sådana, och där-

Mamsell Ann Sophi Dassau

Skara
och Munkatorp

Mamselle Ann Sophi Dassau

Munkatorp

Kuvert adresserade
till Mamsell Anna
Sophia Dassau från
Adam Afzelius 1801.
Foto: UUB.

före fordrar man ock af dem lång prøfvotid, och den Romaneska kärleken, förtjusningar, knäfall och dyrkan.”¹⁷ Afzelius uttrycker här att han genom att vilja skynda på Anna Sophias beslut egentligen går emot Swedenborgs rekommendation att prøvotiden bör vara lång, men förklarar sig med sin ålder och mognad: ”Detta smickrar oförfarna flickor, men ofta får de sedan betala sin fåfänga med egen olycka. Det händer ej sällan, att den förtjuste friaren blir en tyrannisk man. Vänta därför icke sådant upförande af mig, men tro mig icke därför kall och egensinnig. Gif mig sin hand och Mamsell skall få se, at jag också kan vara en yngling; men alt på sin tid och i sin ordning.”¹⁸ Han fortsätter understryka att beslutet är hennes, så han har tydligen inte fått något definitivt svar i brev som han fått från henne. Detta med frivilligheten för båda parter är också något som Swedenborg lägger vikt vid.¹⁹

Anna Sophia har redan dagen därpå, den 14 augusti, skrivit till honom, vilket framgår av det brev han skriver som svar. Nu har han rest till Sköttning utanför Falköping, där hans kusin Per Afzelius bor. Anna Sophias moster Inga Magdalena Afzelius tycks ha agerat som mellanhand för delar av brevväxlingen, vilket framgår i ett par av breven.²⁰ Adam inser då med bestörtning att Anna Sophia inte har fått det brev som han ”under suckningar och bön till Herren” skrivit till henne tidigare, och att hon inte heller befinner sig i Sköttning som förväntat. Hans brev vittnar denna gång om än mer otålighet. ”Men vad bestörtning! Jag kom hit kl. 7 i måros bittida, sedan jag rest nästan hela natten, och fann hvarken Mamsell här eller att hon fått mitt bref. Jag har aldrig känt kärleken så stark. Jag är förtviflad öfver uteblifvandet [...] Kom då i Herrans namn hit i mårgon och med sitt bifall besegla den trohet, den obrottsliga, den eviga trohet som jag *tre veckor* förut inför Herrens ansikte tillbod!”²¹ Någon gång mellan den 15 och den 21 augusti får så Adam sitt emotsedda jakande svar, och de är nu förlovade i hemlighet.

Det finns ett utkast eller början till ett brev från Anna Sophia till Adam, daterat Munktorp den 21 augusti 1801, i vilket hon ber om ursäkt för att hon dragit ut så på tiden med att ge honom sitt svar: ”jag har uragtlåtit en skyldighet, och gör mig därför de bittraste förebräelser tusende gånger ber jag Dig, om förlåtelse för mitt ovarsamma upförande: innan Du mottog min hand borde jag sagt Dig, jag är en fattig flicka som ej kan gifva Dig annat änn sitt hjerta, och sin tro”. Hon skriver också att hon berättat om deras hemliga förlovning för sin syster, eftersom hon inte längre ville neka henne detta förtroende.²² Om det för omvärlden ser ut som om hon kommer från ett förmöget hem, där fadern superkargörens ekonomiska svårigheter ännu

inte är kända utåt, kan nog en sådan hemlighet ha vilat tungt på den unga Anna Sophia. Hon antyder dock att hon tror att Adam kände till detta redan, men skriver att hon ville vara den som berättade detta för honom. Möbler och föremål i hemmet på Munkatorp inventerades runt år 1803 och dessa förteckningar visar på ett förmöget hem, fullt med föremål – inte minst porslin – med anknytning till Johan Dassaus verksamhet som superkargör på resor till Östasien.²³ 1801 var dock Dassau i en svår ekonomisk situation, vilket ledde till konkurs och bodelning 1803.²⁴

Min Sophi!

Den 22 augusti skriver Adam till henne från Alingsås. Tonen efter förlovningsen är nu helt annorlunda. I stället för Mamsell kallar han henne nu ”Min Sophi!”²⁵ Vi börjar nu tydligt i breven se inledningen på den fördjupning och utveckling av deras relation som är kärleksbrevens främsta syfte, trots att allt sker under en relativt kort tidsperiod. Adam skriver att han pinas över att de inte är tillsammans, att han har skickat brev till hennes föräldrar angående sitt frieri, och hoppas att han formulerat sig rätt. Han beklagar sig över att ha varit tvungen att tillbringa en dag i ”sus och dus” med ”lätsinnigt snack” i dåligt sällskap. Detta att berätta om sitt dagliga liv är ett sätt att skapa intimitet och förtrolighet, och hit hör även skvaller.²⁶ Just från denna dag har han något att berätta med anknytning till deras kärlekshistoria: ”Jag hörde Dig berömmas, och att Hwitfelt²⁷ snart ärnar anmäla sig hos Dig såsom friare. Du kan väl föreställa Dig, huru innerligen bägge dessa saker roade mig, och huru hjärteligen jag inom mig själv tackade Herren för det, att Sophi var nu oföränderligen min”.²⁸ Förutom att berätta för sin fästmö om vad han har haft för sig, framhåller Adam här sina egna företräden genom att kontrastera sig mot detta enligt honom sämre sällskap, vari Hvitfeldt ingår.

Den 27 augusti är förlovningsen fortfarande hemlig. Från den här tiden kommer sannolikt ett odaterat utkast av Anna Sophias hand. I arkivet är det förtecknat som ett brev från henne till Adam Afzelius, men då det inleds med hälsningsfrasen ”Högtärade Herr Professor” och av innehållet att döma är skrivet just under augusti 1801, är det troligen ett utkast till brev till Adam Afzelius yngre bror Pehr von Afzelius, som tidigare samma år hade blivit utnämnd till professor i Uppsala. Utkastets familjära innehåll avslöjar att adres-

saten kände till den fortfarande hemliga förlovningen.²⁹ Adam insisterar på att förlovningen bör göras offentlig så fort som möjligt, för innan en formell trolovning kan de inte med anständighet vistas ensamma i varandras sällskap, och att det då är svårt för dem att närmare lära känna varandra ordentligt, så att kärleken kan få ett större djup, enligt Adam. Han önskar att Anna Sophias föräldrar snart kommer hem, så att de kan göra sin förlovning känd för alla.³⁰

Den 3 september sitter Adam återigen i Hubo och skriver till sin Sophie. Sedan de nu förlovat sig, blir brevens innehåll alltmer personligt. Adam kommenterar innehåll och stil i hennes senaste brev: "De föregående [breven] hafva varit mer utstuderade och försigtigt skrifna. Detta var okonstlat och öpenhjärtigt, sådan Du hädanefter alltid bör visa Dig för din Afzelius. Fortfar Du, att pladdra för mig alt, hvad som faller Dig in, stafva på tok och slarfva åstad utan mycket bekymmer, huru du skrifer. [...] Både din stil och stafning skall nog blifva förbättrad, då vi komma att lefva tillsammans. Jag skall i dessa delar som alt ting annat med nöje undervisa Dig. Imedeltid kunna mina bref tjäna Dig till rättesnöre, om Du läser dem med upmärksamhet, som jag vet Du gör, icke allenast till deras innehåll, utan ock anseende till skrif- och stafningssättet."³¹ Han är dock missnöjd med att hon inte tycker att de kan gifta sig redan under hösten, och i så fall blir de tvungna att vänta ett år till dess han kommer åter från Uppsala igen. Han mottar emellertid mitt under skrivandet ett brev ifrån Anna Sophia, där det framgår att hennes far är missnöjd med parets förlovning. Adam hinner inte kommentera detta i så långa ordalag direkt i brevet, och finner sig nödsagad att i hast avsluta brevet: "Jag kan ej skrifva mer denna gång för kval och tårar".³²

I påföljande brev, daterat Hubo den 6 september framkommer skälet till faderns missnöje. Det visar sig att Anna Sophia inte bitt sin far om lov att tacka ja till Adams frieri. Det tycks till och med som om Adams brev till föräldrarna varit första gången fadern fått höra talas om detta arrangemang, och att Johan Dassau tidigare endast känt honom till namnet. Även om Adam är förtörnad på sin Sophi, är han inte så hård i sina bannor mot henne i brevet. Han är nu i stället orolig att han inte får gifta sig med henne inom det innevarande året, att han inte ska få någon förlängd permission från akademien i Uppsala med anledning av eventuellt giftermål. Han avslutar brevet i något muntrare ton och retas lite grann med sin fästmö: "Jag har alltid haft den lyckan att stå väl till hos Fruentimmer, och tyckt om dem tillbaka." Han skriver vidare: "Men huru skall det gå, om Du släpper mig på fri hand till Upsala ibland så många förföriska Fruentimmer, som där finnas, och hvilka torde försöka att

röfva bort mitt hjärta?” men tillägger avslutningsvis: ”Men ingen fara, jag är alltid och allerstädes, både till kropp och själ, din och endast din Afzelius”.³³

Johan Dassaus missnöje tycks dock ha gått över mycket fort. Den 10 september 1801 skriver Adam från Hubo: ”Lycka till Sötesta Sophi! [...] Nu är Du min, äfven med bägge dina föräldrars fullkomliga samtycke.”³⁴ Han meddelar att fadern i brev ännu var något ond på dem bägge, men att han i slutet av innevarande vecka tänker komma förbi på hemvägen, och ordna med att de kan gifta sig i oktober.³⁵ Något senare har Adam återigen mottagit brev från sin blivande svärfar, och han har då stigit i dennes aktning, allt enligt Adams brev till Anna Sophia skrivet på Hubo den 17 september 1801. Detta brev är översvallande kärleksfullt, nu har ju paret fått sina föräldrars välsignelse och de kan vara än friare både i skrift och vid möten. Adam refererar till ett möte härom måndagen,³⁶ då Anna Sophia och han haft ett förtroligt samtal i gröngräset på promenaden på väg mot Blombacka utanför Skara, och han tackar bland annat för de läckra kyssarna och de ömma famntagen, vidare: ”Där såg jag oskuldens täcka rodnad blygsamt upstiga på dina kinder, och där utgöt Du i mitt bröst en flod av ägtenskapelig kärlek, som gjorde mig helt drucken af vällust och väckte i min rörelser, dem jag förut i ditt sällskap icke känt.” Därefter skriver han en lång högstämd religiös utläggning, som för att förklara dessa känslor med ett andligt sinnestillstånd. Han avslutar med: ”Lycka till [på] Balen i mårgon! Men agta ditt hjärta, det ber jag Dig; ty nu skall Du veta, att jag också är jaloux, och tycker icke om, att Du håller af någon annan så mycket som Din Afzelius”.³⁷ Uppvaktningen har gått snabbt, men allt har fallit på plats. I slutet av september kan nu nyheten om förlovnningen spridas, och i ett brev från en Jeanna Santesson framgår att Anna Sophia skrivit om den stora nyheten till henne.³⁸

Äktenskaplig kärlek

Det sista bevarade brevet till Anna Sophia före giftermålet är skrivet i hast den 8 oktober 1801. Detta brev är till skillnad från tidigare inte lika högstämt, utan vittnar om att Adam saknar henne och att han längtar åter till hennes famn: ”förlorad anser jag hädanefter hvarje dag, då jag ej får se och tala vid Dig, då jag ej får insupa vällust af dina läckra läppar, får indraga ägtenskaplig kärlek från dina öma bröst, taga förenings inflytelse ifrån dina mjuka händer,

linda mig omkring din lena hals och insluta mig i din förtjusande famn.”³⁹ Brevväxlingen har gjort sin verkan. Drygt en vecka senare står bröllopet den 18 oktober 1801 på Munkatorp.⁴⁰ Makarnas äktenskap resulterade i elva barn, varav två dog som barn. Professor Adam Afzelius var 86 år vid sitt frånfalle 20 januari 1837, och var då den siste av de stora Linnélärjungarna. Anna Sophia dog i *pleuresie* (lunginflammation) i Uppsala den 12 april 1839.⁴¹ Trots den betydande ålderskillnaden, överlevde hon sin make endast dryga två år.

Adam Afzelius kärleksbrev till Anna Sophia Dassau följer till innehåll och stil de mönster som tillhör genren. Det religiösa inslaget får ta stor plats, även om det i detta fall speglar en swedenborgiansk filosofi och därför inte kan ses som helt typisk för tiden. Något som också är intressant att uppmärksamma är det sätt som Adam Afzelius kommenterar andra brevskrivare på vad gäller uttryckssätt och stil. Han kommenterar Anna Sophias stil, där han berömmar hennes lediga stil och betonar att han hellre vill ha pladder och felstavningar från henne, än att hon håller inne med vad hon tänker och tycker. Samtidigt är han mycket hård mot Johan Dassaus sätt att skriva och uttrycka sig, där Adam nog tänker att en man i hans egen ålder borde kunna uttrycka sig bättre. Själv framhåller han sig för Anna Sophia som en förebild i brevskrivandets konst, och att hans brev kan användas av henne som mallar för ett gott skrivande. Detta speglar just det faktum att brev är en egen genre, som bör följa konventionella och förväntade modeller även i det allra mest privata sammanhangen, som i dessa kärleksbrev.

Appendix 1:

Brev rörande Adam Afzelius och
Anna Sophia Dassaus förlovning och
giftermål 1801

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Skara den 3 augusti 1801*

Bästa Mamselle!

Det var för mig en aldeles oväntad fågnad att igår få se Mamselle, icke allenast en, utan åtminstone 4 särskilda gånger. Det första mötet var en skickelse af Försynen, och den sista promenaden en godhet af Mamselle, för hvilken jag alltid skall hålla henne räkning. Men jag beklagar, att jag ingen gång fick inlåta mig i något samtal. Detta måste uppskjutas till annat tillfälle, och imedeltid skall jag förljufva tiden med hågkomsten af det nöje jag igår åtnjöt.

Då jag träffade Mamselle, hade jag icke ännu haft den fågnaden att emottaga Mamselles angenäma skrifvelse. Den ankom med påsten ifrån min Cousine⁴² i går aftons, och får jag nu för den samma aflägga min ödmjuka tack-sägelse – Mamselles tankesätt instämma i all ting så fullkomligen med mina egna, att jag redan känner en försmak af den sällhet, som väntar mig, om jag är nog lycklig att vinna Mamselles bifall. Under ärkännande af denna sanning, gör det mig väckeligen ondt, att jag varit nödsakad göra inbrott på en af mina egna principer. Jag har begärt att få snart slut-svar, då jag vet, att försigtighet och eftertanke behöfves och bör användas i alla saker, aldramäst i en af sådan vigt, att därpå beror tvännes timmeliga och eviga lycksalighet. Men denna afvikelse ifrån mig själf täcktes Mamselle benägit ursäckta, av det skälet, att jag nödvändigt måste vara i Upsala till den 1 October nästkommande, och kan sedan ej komma därifrån förrän till Midsommar nästa år. Tänk då själf efter, i hvad för svår belägenhet jag blefve försatt, om jag icke finge svar innan Michaëlis, och om det blir gynnande, som jag hoppas och tror, icke så långt förut, att jag kunde vinna hela min önskan, medan jag nu vore här på orten. Jag skulle då blifva nödsakad att ännu fördrifva ett år i mistning af min sällhet, och i trängtan efter det lugn, som jag vet, att Herren efter mina många utståndna mödor och vedervärdigheter vill skänka mig.

I Fredags reste jag ifrån Falköping och idag efter middagen far jag härifrån till min gamla Mor, där jag i stillhet skall afbida mitt öde, som Försynen hitintills styrt på ett förundransvärdt sätt, och jag visst vet också hädanefter styrer till mitt sanna bästa! Adressen till mig är på Onsiö och Larf.

Med fullkomlig tillgifvenhet
Min Bästa Mamsells
Ödmjuka Tjenare

Ad. Afzelius

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Hubo den 13 augusti 1801*

Bästa Mamsell!

Sedan jag slagit mina tankar ifrån alla andra af Könet, och fästat dem ensamt på Mamsell såsom min kärleks enda föremål, är det för mig alltid en högtid, att få se Mamsell tala vid henne eller ifrån henne ärhålla bref. Med sådana känslor emottog jag förliden Söndags afton det sista brevet hvilket var mig så mycket kärkomnare, som det var oväntadt, som det ådaglägger för mig en agtning, den jag icke ännu hunnit förtjäna, och som det innehåller tankesätt, dem jag så mycket gilla, att jag bekänner dem som mina egna.

Var försäkrad, att promenaden, den må hafva varit företagen för hvad orsak som helst, icke hos mig upväckte minsta tanke om en i något afseende uragtlåten granlagenhet, utan att den fastmer gaf mig ett rent och ädelt nöje. Men har jag därutinnan varit felacktig, att jag ej behållit detta nöje för mig själf, så hoppas jag för detta fel vinna benägen ursäckt, likasom för många andra, dem jag hädanefter af ovarsamhet eller ovetenhet till äfventyrs torde komma att begå.

Omgänge och samtal äro icke allenast bidragande, att en blir mindre främmande för en annan, utan ock att man lärar bättre känna hvarandra till tankesätt, seder, lynne, fallenheter och böjelser. Detta är i synnerhet af största vikt och nödvändighet, då man ärnar ingå ägtenskap; ty om än tvänne äro aldrig så lika i afseende på ändamål och till den inre sinnets författning, så måste ändå dem imellan alltid finnas mycket olikhet, härflytande ifrån arf af

Föräldrar, ifrån olika uppfostran, olika ärfarenhet, mer eller mindre odling, särskilta ifrån barndomen inritade vanor och mera dylikt. Dessa olikheter böra kännas och å ömse sidor jämkas, innan någon rätt ägtenskapelig kärlek kan äga rum. Nog kan man i utvärtes måtto lefva beskedligt tillsammans; men den invärtes och andeliga föreningen, som är ägtenskapets rätta lif och väsende, kan ingalunda vinnas, innan alt stridigt är undanröjdt och alt olikt bragt till likformighet. Icke är meningen den, att alt detta skall värkställas, innan ägtenskapet ingås. Hvarken är det möjligt eller nödvändigt, men grunden därtill skall förut läggas och en början göras.

Det är för detta stora ändamål, som jag gärna och med ärkänsla emot Försynens skickelse emottager det tillfälle som nu gifves, att åter komma till Falköping och få på Viken⁴³ i stillhet och utan förströelser med Mamsell umgås och hålla samtal, till närmare kännedom af hvarandra, såsom en förberedelse till det vigtiga beslut, som där skall tagas. Jag kommer, om Gud vill, i öfvermårgon, och skall då fortsätta, hvad jag förut begynt. Måtte jag finna Mamsell öpen och villig att emottaga de sanningar, som jag ifrån Herren skall bjuda till att framlägga! Och måtte dessa hos Mamsell ingjuta frimodighet att af rättskaffen känsla göra fritt val! Ty tvång är alltid farligt, men i giftermåls saker högst förfärligt, hvarföre jag inför Herren bedyrar, att jag icke ville hafva någon till hustru, som jag ej viste, i lika frihets tillstånd antoge mitt tillbud, som jag gjordt det samma.

Hvad mig således egentligen angår, så hade jag, innan jag ännu sedt Mamsell, om hänne sökt i alt afseende förskaffa mig så fullständig underrättelse, som om en Flicka möjligen kan erhållas. Det återstod endast att jämföra beskrifningen med urbilden. Jag kom och fann likheten, och ifrån den stunden var mitt val gjordt, efter sundt omdöme och i fullkomlig frihet. Det har sedan blifvit stadgadt genom det lilla jag af Mamsell hitintills sedt och hört, i synnerhet genom hannes bref, och det är nu å min sida oåterkallerligt. Nog har jag funnit oss imellan flera olikheter, men ännu inga af annan natur, än som lätt kunna jämkas tillhoppa, om vi därom äro ense. Jag för min del har redan öfverlagt i hvad mål jag kan och bör gifva efter, och detta gör jag gärna. Det öfriga beror på Mamsell själf att ändra efter förnuft och ärfarenhet. Och ingen ting skulle kunna sätta mig i större förbindelse.

Mamsell å sin sida har väl ej haft det tillfälle och den tid att lära känna mig, som jag hänne. Men jag skall säga Mamsell en hemlighet, och det är den, att det quinliga har ifrån Skapelsen sig meddelat gifvor att lättare och fortare utröna charecteren hos det manliga, än tvärtom. Således behöfva de ej för sin

egen del så lång betänke tid, men den är likväl ofta nödig, och det endast för karlarnas skull, att stadga och fästa dem vid en af könet, emedan de af naturen äro ombytliga och flyktige som Fjärilen, hvilken smeker hvar blomma han träffar. I synnerhet äro ynglingar sådana, och därför fordrar man ock af dem lång prøfvotid, och den Romaneska kärleken, förtjusningar, knäfall och dyrkan. Detta smickrar oförfarna flickor; men ofta få de sedan betala sin fåfånga med egen olycka. Det händer ej sällan, att den förtjuste friaren blir en tyrannisk man. Vänta därför icke sådant upförande af mig; men tro icke därför kall och egensinnig. Gif mig sin hand och Mamsell skall få se, att jag också kan vara en yngling; men alt på sin tid och i sin ordning. Under de flera år jag studerat människo naturen både hos karlar och quinnor, männer och hustrur, har jag nog funnit, huru hårde och styfsinte de förre äro emot de senare, och huru nödvändigt det för dem är, att förödmjukas under ägtenskapets tyglar af en ömsint maka. Detta är också ett behof för mig, och Mamsell skall få se, om hon vill blifva min hustru, huru undergifven jag skall blifva i alt, som mitt förnuft säger mig att jag så bör vara. – Med dessa tankesätt, som jag icke äger af mig själf utan ifrån Herren, behöfver Mamsell icke för min skuld lång betänketid. Men laga för all del, att hon är nöjd med sig själf, och tag intet beslut utan full frihet och af ren böjelse. Kännetecknet är detta: Har Mamsell nöje i mitt sällskap, tycker hon om mitt tal och omgänges sätt, vill hon gärna läsa mina bref om igen, och finner hon hvad jag säger icke allenast begripligt för händes förnuft, utan också angenämt och sådant, att hon vill höra mer och gärna ställa sin lefnad däref[t]er, med mera dylikt, så var försäkrad, att hon redan gifvit mig bifall i sitt hjärta, att alla olikheter oss imellan skola efter hand försvinna och vi slutligen smälta ihop till en människa.

Men, min Bästa Mamsell. Kom härvid noga ihog, att det rätta och innersta föreningsbandet ägta makar imellan är Religion, och sambandet i utvärtes måtto är inbördes agtning och förtroende. Utan den sanna och samma Religion är all riktig ägenskapelig kärlek rent af omöjelig, och skiljacktigheternas förlikande, jämte den yttre agtningen, ett fåfångt bemödande. Med Religion menar jag icke ett utvärtes hyckleri, utan den invärtes öfvertygelsen och driften, att älska Herren för Herrens skuld, nästan för nästans skuld, det goda för det godas skuld, det sanna för det sannas skuld, att fly ondskor såsom synd emot Herren och att troget, ärligt och upricktigt förvalta sitt kall, af hvad natur det sedan må vara. Detta är den Religion, som jag, under Herrens styrelse, själf söker dagligen utöfva, och därutinnan vill jag blifva understödd af en älskvärd maka. Den utvärtes agtningen, såsom en följd af andras och eget

inbördes omdöme om en rättskaffens vandel, kan då icke fela. Mera härom och tusende andra saker, då vi, om Gud vill, snart råkas.

Till slut får jag anföra en reflexion, som nu faller mig in. Den trötte vandraren glädes vid åsynen af sin hvilostad, och den skeppsbrutne sjömannen åt den frälsande hamnen. Jag som flackat världen omkring längtar att snart få sluta min oroliga vandring i en kär makas lugna famn. Måtte jag då känna mina pligter som man, och hon sina som hustru! Måtte vi bägge, under Herrens ledande, förenas att i värket upfylla dem ärligt och redligt! Måtte jag nästa gång få tala ett förtroligare språk, och slippa att bruka den kalla och obetydande slutmeningen:

Med beständig tillgifvenhet
Min Mamsells Ödmjuka T:re

Ad. Afzelius!

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Sköttning⁴⁴ den 15 augusti 1801*

I anledning af Mamsells trösterika bref af den 14 innevarande skref jag under suckningar och bön till Herren det, som härhos följer, och skickade det med Thorsdags påsten till Cousine Malin⁴⁵, i förhoppning, att Mamsell skulle få det och i stillhet betrackta dess innehåll, innan jag själf kunde infinna mig idag, och vidare lämna utläggningar däröfver.

Med hvad bestörtning! Jag kom hit kl. 7 i måres bittida, sedan jag rest nästan hela natten, och fann hvarken Mamsell här eller att hon fådt mitt bref. Jag har aldrig känt kärleken så stark. Jag är förtviflad öfver uteblifvandet. Hvad kan väl därtill vara orsaken? Tusende elaka aningar plåga mig. Än gör jag mig själf de bittraste förebråelser. Än gissar jag till stämplingar, som vilja beröfva mig mitt enda kärleksföremål. Kom då i Herrans namn hit i mårgon och med sitt bifall besegla den trohet, den obrottsliga, den eviga trohet, som jag *tre veckor* förut inför Herrens ansikte tillbod Mamsell! Kom åtminstone och med några ord trösta sin älskare! Handen darrar, och kan ej skrifva vidare mer, än mitt tillgifna namn.

Ad. Afzelius

*Utkast till Anna Sophia Dassaus brev till Adam Afzelius,
daterat Munkatorp den 21 augusti 1801*

M

Med sann glädje fick jag vid min hemkomst, emottaga ditt ömma förbindande bref, och mitt hjerta skickar Dig därför tusende upröckta tacksägelser: det skulle vara mig angenämt få gifva Dig förlåtelse, om jag trodde mig äga rätt dertill; men Du har visst intet förolämpat min känsla; utan tvärs-om, alltid med Din förekommande godhet sökt väcka, och fästa den. Den tanken höjer mig öfver mig själf, om det vore åt mig förvarat, bereda en agtningsvärds Mans sällhet: det skall alltid blifva mit ifrigaste bemödande, måtte jag lika säkert uppnå detta stora ändamål hvartill försynen tyckes hafva bestämt mig, och jag vågar då vara fullkomligt försäkrad, om min egen sällhet.

I min förvirring glömde jag ärhindra en sak hvarom, att sluta från Ditt eget yttrande, jag tror Dig vara fullkomligt väl underrättad, men jag äger ingen tillfredställelse förn Du hört det af mig själf: jag har uragtlåtit en skyldighet, och gör mig därför de bittraste förebråelser tusende gånger ber jag dig om förlåtelse för mitt ovarsamma upförande: innan Du mottog min hand borde jag sagt Dig, jag är fattig flicka som ej kan gifva Dig annat ännu sitt hjerta, och sin tro: jag vet, att du känner detta förut; men hädanefter kan jag ej lida den tanken, att Du skall hafva någon annan, att tacka för hvad Du vet om Din Sophie.

Fru assessors ovärdeliga sällskap förkortade vägen till Torp, kl: 6 var vi där, torsdags förmiddag reste vi till Munkatorp, Mamma var så god, och följde mig hem, i dag reser mamma, och ännu är det mig tillåtet ett par dagar prophitera af Dess godhet ty jag följer med till Häringstorp, för att råka Charlotte.

Mamma ber mycke mycke hälsa Dig äfven anhåller min Syster om sin obekanta ödmjuka compliment; jag tyckte det ej var billigt längre neka henne mitt förtroende.

Munkatorp den 21 Aug: 1801

Min

Älskade

Med sann glädje fick jag vid min hem-
komst, emottaga ditt ömna, förbindande brev,
och med hjerta skickar Dig den förre tusende up-
riktiga tack/sigelsen: det skulle vara mig anse-
nämt få gifva Dig förlåtelse, om jag trodde
mig äga rätt dertill; men Du har rätt inlå för
olämpat min känsla: utan tvärs-om, alltid med
den förekommande godhet, sökt väcka, och jäf-
ta den. Den därtill höjer mig öfver mig
själf, om det vore åt mig förvarat, bereda en agt-
ningsvärds Heens Sällhet: det skall alltid blifva mit
ifrågasä beundrande, måtte jag lika säkert upnä
detta stora ännamål hvartill förhopen lyckas haf-
va befämat mig, och jag vågar då vara fullkom-
ligt förfärad, om min egen Sällhet.

Om min förvirring glömde jag ärhindra en sak
hvarom, att sluta från ditt eget yttrande, jag tror
Dig vara fullkomligt väl undermålad; men jag
äger ingen tillfredsställelse förrän Du hört det af

Bevarat utkast till brev från Anna Sophia Dassau till Adam Afzelius, Munkatorp
den 21 augusti 1801. Foto: UUB.

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Alingsås den 22 augusti 1801*

Min Sophi!

Jag skref Dig till några ord ifrån Sköttning i Tisdags eftermiddagen, och utgöt för Dig mitt hjärta, min ledsnad och pina öfver vår skiljsmässa. – I Onsdags om mårgonen skref jag till dina Föräldrar, så godt jag kunde; men om jag råkade säga det rätta för hvar och en af dem, är ganska ovisst, och så mycket mera tvifvelacktigt, som jag icke ännu väl känner deras caractere, åtminstone icke din Moders.

Det öfriga af Onsdagen var jag nödsakad att tillbringa i sus och dus, ibland i6 punningar⁴⁶ och under afhörandet af lättsinnigt snack, för att bruka det lindrigaste uttryck. Ach! tänkte jag då, hade jag Sophi i staden, jag skulle fly i hennes armar, till skygd för detta förföriska och förstörande. Jag hade likväl den hugnaden af detta dåliga sällskap, att jag hörde Dig berömmas, och att Hwitfelt⁴⁷ snart ärnar anmäla sig hos Dig såsom friare. Du kan väl föreställa Dig, huru innerligen bägge dessa saker roade mig, och huru hjärteligen jag innom mig själf tackade Herren för det, att Sophi var nu oföränderligen min, och att äfven de onde måste högackta henne för hennes dygder. Ach! huru lycklig jag är. Måtte jag kunna göra henne lika lycklig!!

I Thursdags tillbrackte jag hela dagen på Sköttning i nedslagenhet och oro, i går kom jag hit i samma sinnesförfattning, och idag har jag varit sådan här, under det jag uträttat några af de ärender, för hvilka jag varit nödsakad att resa hit. – Utan Dig, Bästa Sophi, duger jag nu till ingen ting. Din närvaro är mig nödvändig till tröst och hugsvalelse, till värn emot det onda och upmuntran till arbetsamhet. När skall jag åter få sluta mig i din famn och trycka Dig till mitt bröst? Dröj därmed icke för länge; vi lida däraf bägge.

Jag hoppas, jag skall slippa att fara härifrån till Götheborg, och i den händelsen begifver jag mig om ett par dagar tillbaka till min Mor, och då skall jag där skriva Dig till med nästa påst. Annars skall det ske i Götheborg, om jag måste resa dit. – Lef imedeltid så lycklig, som Du skiljd ifrån din Fästeman kan göra, och låt Dig af Herren styras i alt, i upsåt, tankar, ord och gärningar!! Detta önskar af innersta hjärta

Din Afzelius

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Hubo den 27 augusti 1801*

Min af hjärtat älskade Fästemo!

Jag slapp resa till Götheborg och kom hit till min Mor i förgår om aftonen. Här får jag i stillhet tänka på Dig och utan förströelser bereda mig till den lycka, som mig förestår, då jag dagligen för njuta ditt sällskap och då Du, både till den invärtes och utvärtes människan, blir fullkomligen min. Betänk, min Sophi, denna dubbla förening, och kom ihog, att både den ena och den andra är nödvändig, men att den andeliga föreningen, som är godhetens och vishetens, som härleder sig ifrån Religion och som angår själen, andesinnet och sinnelaget, bör gå förut, och den naturliga föreningen, som är kroppens och sammanlefnadens i anseende till säng, hus och hem med gemensamma egodelar och mera dylikt, bör följa därpå. Den senare är grundvalen till den förre, men den förre bör vara orsaken till den senare, hvilken annan blir ovaraktig och slutligen förvandlar sig till köld och tvedrägt. — Se på ynglingen, som dårad af tycke och skönhet, rusar obetänksamt åstad; se på mannen, som förtjust af penningens glans, tar långsamma och afmätta steg; se på en hvar, och olyckligtvis äro de nu för tiden alt för många, som endast af kärleks brändad och andra orena afsikter söka sig hustrur. Huru går det till slutet? När smek-månaden är förbi, och första kärleks elden afbrunnit, blifva de ägtenskapliga nöjena osmakliga. Man ser ej vidare skönheten eller ock är den försvunnen; man inrymmer åt verlds- och egenkärlek den boning, som borde vara helgad åt makan och oskulden; man betraktar det fordna förtjusande med kallsinnighet och förackt, ock man kastar sig, å ömse sidor, hufvudstupad in i tusendetails galenskaper och ursinnigheter, som förstöra både det borgerliga Samhället och Herrens Församling här på jorden.

Si! detta, Bästa Sophi, är en bedröflig, men sann tafla af vår tids flesta ägtenskaper. Den har ofta gjordt mig modfält och förtvifvlad. Men, jag har i Ordet och Skrifterna sedt en annan, skön som dagen och ljuflig som vårens första värma. Den har intaget både förstånd och hjärta med sitt klara sken och sin lifgifvande kraft. Du har öfvertygat mig, att äfven i våra förbistrade tider kan ett rätt ägtenskap gifvas, då man i alt följer Herrens ordning. Jag har därför nu dagligen i flera år inför Hans thron bönfallit om en för mig passande maka, med hvilken jag kunde ingå en rätt ägtenskapelig förening. Jag har ock i flera år och på flera ställen sökt därefter. Ändtligen är jag bön-

hörd, äntligen har jag funnit hvad jag sökt, jag har funnit Dig. Men, min Sophi, kom väl ihog, att det är en törnig stig up till Kärlekens tempel. Våra egna oarter, våra ärfda onda böjelser och våra genom upfostran, omgäinge och ovarsamhet förvärfvade syndiga vanor, med mera dylikt, lägga svåra hinder i vägen. Men låt oss komma öfverens, att under Herrens styrelse och med kraft endast ifrån Honom, gemensamt röja dem alla undan. Låt oss därför ömsint, ärligt och öpenhjärtigt omgås med hvarandra; utröna hvarandras inre böjelser och yttre characterer samt upptäcka hos hvarandra fel och brister endast för att rätta dem, och såmedelst blifva hvarandras ledare genom denna förföriska verlden till Himmels sälla boningar.

Att vinna detta stora ändamål, är högst nödigt, att den andeliga förening, som tog sin början, då Du gaf mig Ditt frivilliga ja, än vidare fortsättes stadgas och befästes, innan den naturliga förening begynnas. I detta af alla vigtigaste mål, likasom jag alltid gör i andra af någon betydighet, har jag efter moget öfvervägande och under åberopande af Herrens uplysning, förelagt mig en viss ordning, utom hvilken jag icke kan gå. Den har jag hitintills troget följt, och Du är själf mitt vittne, att jag hvarken sagt eller gjort det minsta, som icke kan hafva bestånd inför Förnuftets och samvetets strängaste domstol. Också har Försynen på ett utmärkt och ögonskenligt sätt hitintills styrt hela vår kärleks handel, och denna nåd skall äfven hädanefter oss vederfaras, om vi ej vika från ordningen. Den ålägger oss nu i nästa steget Begåfning och Trolofning, hvilka bägge äro nödvändige att göra vår andeliga förening starkare och innerligare. Den förra skall jag spara att vidare omnämna till nästa gång, och nu endast tala några ord om den senare.

Det heliga löfte, som vi i hemlighet gifvit hvarandra förbinder för det närvarande endast oss själfva. Men det bör också af andra anses för bindande, och därför göras kunnigt, först genom Förlofning för närmaste släkt och vänner, och sedan genom Lysning i kyrkan för hela Församlingen. Före Trolofningen kan man icke med anständighet och opåtalat vistas tillsammans och i hemlighet få talas vid, som likväl är angeläget till befrämjande af närmare andelig förening. Tro- eller Förlofning är således nödvändig för följande orsaker. 1.o Att bägges själar må få en inbördes böjelse till hvarandra. 2.o Att den allmänneliga kärleken till könet må inskränkas till en däraf. 3.o Att de inre affectionerna må å ömse sidor kännas, och under en invärtes kärlekens glättighet genom jämkningen förenas. 4.o Att bägges andar må fortgå i ägtenskap och alt mer och mer sättas tillhopa. 5.o Att således ägtenskapliga kärleken ifrån sin första värma må rätteligen skrida fram till bröllops flammen. Och följacktli-

gen 6.o Att ägtenskapliga kärleken ifrån sitt andeliga ursprung må i rättmätig ordning gå fort och tillväxa. Trolofnings tillståndet kan liknas vid vårens före sommaren, och detta tillståndts invärtes ljufligheter vid trädens blomstring före fruktsättningen. – Mätte dina föräldrar snart komma hem, att vi finge förlofvas och jag sedan ständigt vara hos Dig!! – Farväl Bästa Sophi, till nästa påst. Herren vare med Dig, och bibehålle Dig vid hälsa och munterhet både till kropp och själ! Önskar af hjärtat

Din egen Afzelius

PS. Låt mig ändtligen strax veta, när dina Föräldrar äro i annalkande, att jag må kunna oförtöfvadt infinna mig. Skrif då till mig directe på Onsiö och Larf eller Onsiö och Hubo, ty Larf heter byn och Hubo Säteriet, där min Mor bor.

*Inga Magdalena Afzelius, f. Lindström, brev till Anna
Sophia Dassau, daterat Falköping den 29 augusti 1801*

Min söta Sophi!

Du är för söt som glädjer din Af: mäd bref, där är min Glädie få hafva dän k: comition som är så glädiande för min estimeabla vän! Herren välsigna Eder mina älskade vänner – och jag är dig af h[j]ärtat förbunden för dän godhet, ditt förtroende lämnar mig, och jag försäkrar dig att jag aldrig skall göra mig ovärdig. – Nu får jag afbedia mitt brott hos dig, i dät jag ej kommer att sännda dig Af: bref dänna gång, emedan jag nu är i staden och har varit här sen förleden Tisdags, Ty assessorskan är illa siuk, hon ber h[j]ärtligen hälsa dig mäd ärkänslfullaste tacksägelser för ditt förtroende du lämnade henne män hon gråter och välsignar Eder, och var så förnöjd mäd vad som hänt Eder emellan, assessorskan hälsar och frågar, om du ännu varit så god och sålt hannes trikor ärmer, efvenledes tackar hon mycket för Bönerna, nu är hon något bättre och anhåller att du snart kunde sälja hannes ärmer, ty hon är så nödig om pengar.

Du har visst inte förlorat något värde i hans ögon, i anseende till din snara reflektion, dät kan jag på mitt samvete försäkra dig, emedan just dät förtroende du hade för hans person, dän urskilning du bevisade dig vara ägare utaf, utgiorde hans oryggeliga elldiga kärlek för dig; och ännu mer trodde han, att du i dän delen efven låte dig ledas af Gud till Dit beslut, hälst som han i dätta

viktiga verk, haft Gud, och Religion till föremål och så ifvrigt bedit till Herren, att snart beskära honom en maka, ty jag känner bäst hur mycket han är i behof därom, och där bedyrar jag, att om du och så gör någon svårighet vid att i höst stå Brud, gör du dät du ångrar om du har någon gnista ömhet för honom och *sannerlig* för gud om du bedröfvar honom därmed, om du någonsin försvara dät, och hvartill tjänar dät, att draga ut på tiden, ni har ingen tid att förlora, kom ihog, han är till åhren, och du är ej håller just så späd, tacka Gud som gifvit dig så godt förnuft, och medel därtill, och vet att då försynen gifvit dig en så vis man, du bör så fort som möjligt är, draga förmon och nytta däraf, till bådas eder sällhet, eller kan någon för fort skynda till ärnående af en fullkomlig sällhet – Nej menar jag – förlåt mig Sophi lilla, om jag yttrar mig så ifvrigt, män jag är i min siäl öfvertygad, att Gud sitter vid styret, och att du måste äfven då i dät fallet göra som honom täcks, och där är jag öfvertygad är hans vilja. Var nu söt och snäll, och skrif efter Mad. Segerberg, om du ej redan gjort dät, och låt hänne se dina särka, och skicka och laga dig till så smått efter hand, gack nu och sysslosätt dig så mäd hushåldsärender hemma, så du glömmet dig sjelf. Utom dess sade mig Adam dät, då vi sist skiljdes åt, att han ej dät bittersta frågar efter, vad du får äller har mäd dig, dät är honom af så litet värde, emot dät värde han sätter på dig. Han går så långt uti sitt tycke och kärlek för dig, att jag nödgas, ärhindra honom att du är en människa, och var otröstelig att sakna dig, och dät är inför Gud säkert, att dätta ej är en kärleksyra, utan så begynnar han, som han på guds makt tänker till lifvets slut framhärda. Nu är jag åter slarviger, och vet knapt vad jag skrifver, ty fru Allsing sitter nu här och pladdrar, och från matlagningen är jag ej fri, och assessorskan gnatar. Kl slår 12 men först hvad sade Siberg om Arvid, är han min gode nådige vän, hälsa dän söte Siberg från mig, påmin honom, när Arvid ville ha ditt portrait af honom torde han lösa gåtan nu. Må evigt väl bästa Sophi. Skrifvit i gallop af din trognaste moster Malin, assessorskan hälsar än en gång.

*Ofullständigt brev, Inga Magdalena Afzelius,
f. Lindström, till Anna Sophia Dassau,
odaterat [troligen augusti 1801]*

[...] ⁴⁸ assessorskan är lika dålig [...] ⁴⁹ kämpar mäd lif och död, jag får ej vara från hänne, emedan hon ständigt vill höra, sanningar för sig läsas och blifva ärhindrad, då mörker och af oro öfverfaller. Söta Sophi, hälsa Charlotte hiär-

teligt från mig, nu lär hon vara så förlägen innan hon får se sin lille svåger. Om du är rätt snäll och braf god; mot din gamla moster, så låter du intet Adam veta att jag så dumt bär mig till, och klipper en bit utav hans bref och sänder dig äfven ville jag önska dig hafva dän godhet för mig, och sända dän lappen åter till mig om du är god och skrifver mig till snart män säg mig än en gång rätta adressen till Sara, jag skrifver ständigt, och mina bref kommer ej fram, och hon knotar på mig, som ej skrifver, sist skref jag på Carlstad, och förr på Åmåhl. Hälsa fröken Janette – från mig –

Utkast till Anna Sophia Dassaus brev till "Herr Professor"
Per von Afzelius(?), odaterat [troligen augusti 1801]

Högtärade Herr Professor

Med känsla af tacksamhet hade jag äran emottaga Herr Professorns bref, för hvilket jag får aflägga min ödmjuka tacksägelse, det kan i alla händelser aldrig blifva annat än smickrande, höra en så förtjent Man interesera sig för mig. Min hemresa gick oväntat lyckligt ty af alt det rägn som hitade rundt omkring, fick jag blott en obetydlig skur: kl: 9 var jag hemma utan att hafva blifvit det minst våt.

Herr Professorn kan vara fulkomligt försäkrad, om en obråtslig tystnad å alla sider, Herr Professorns, och min egen önskan är i det fallet lika; jag känner i hela sin vidd med hvad granlagenhet man bör hantera dylika saker, och til en början har jag blott skrifvit till min Mor; men lämnar åt Hennes godtfinnande, att genast säga det, för min Far, eller dröja tils jag vore öfverens med mig själf: ty jag känner hans tänkesätt som är, att aldrig utan högsta nödvändighet lägga hinder för sina barns val, och som jag är säker detta helt, och hållet skulle vinna min Fars bifall tror jag mig vara skyldig bespara Honom den obehagliga känslan (i en motsatt händelse) blifva misnöjd med mitt upförande: ty lika säkert som det är, att jag aldrig mot mina Föräldrars vilja ingår någon förbindelse så kan jag med all den tillgifvenhet, och lydnad, jag hyser för Dem, aldrig i en dylik sak låta obligeras mig.

Förlåt min upriktighet, men jag gjorde mig med upsåt ovärdig Herr Professorns förtroende, om jag lättsinnigt kunde fatta ett beslut utan öfvervägande, att jag nu har ett steg göra hvarpå beror intet alenast min egen utan äfven en annans hela timmeliga, och kanske till en del eviga lycksalighet.

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Hubo den 3 september 1801*

Af alla dina bref, min Sophi, har intet så innerligt förnöjt mig, som det sista af d. 28 Aug., hvilket jag hade den glädjen att emottaga d. 31 bittida om mårgonen. Jag läste det och läste det om igen flera gånger, tills jag kunde det aldeles utan till. De föregående hafva varit mer utstuderade och försigtigt skrifna. Detta var okonstlat och öpenhjärtigt, sådan Du hädanefter alltid bör visa Dig för din Afzelius. Fortfar Du, att pladdra för mig alt, hvad som faller Dig in, stafva på tok och slarfva åstad utan utan mycket bekymmer, huru Du skrifver. Den minsta omständighet, som Dig angår, intresserar mig nu mera, än de största statshvälfningsar. Både din stil och stafning skall nog blifva förbättrad, då vi komma att lefva tillsammans. Jag skall i dessa delar som alt ting annat med nöje undervisa Dig. Imedeltid kunna mina bref tjäna Dig till rättesnöre, om Du läser dem med upmärksamhet, som jag vet Du gör, icke allenast till deras innehåll, utan ock anseende till skrif- och stafningsättet.

Ach! hvad jag är glad, att Du börjar finna fel hos Dig själf, och dem för mig upricktigt bekänner, att det är ditt alfvarliga upsåt begynna en ny lefnad efter Herrens ordning; att Du valt och älskar mig förnämligast för Religions skuld; och att Du redan i ditt flicke-tillstånd gjort reflexioner öfver orsakerna till mindre lyckliga ägtenskaper. Detta alt bebådar mig en säll framtid, och sätter mig hos Dig i största förbindelse. Till en början skall jag ock, då jag här näst råkar Dig, gifva Dig tio kyssar i tacksägelse. Och imedeltid har jag flera gånger kysst ditt kära namn, det ljufva *Sophi*. Du finner häraf, at jag redan är förvandlad till en passionsfull yngling. Jag har låfvat Dig det, och Du ser att jag håller ord. Du skall ock få se, att ju mera vi blifva bekanta, ju mer skall jag roa mig och leka med Dig, men på ett ömt och förståndigt sätt; ty annars vore Du därmed icke belåten och vår förening blefve icke lycklig.

Du kan väl föreställa Dig, att jag, som så mycket tänkt på ägtenskap, och jag vågar säga, mer än många andra ej kunnat undgå att rigta min upmärksamhet förnämligast därhän, att utröna orsakerna till de flera nu för tiden olyckliga ägtenskaper, äfven imellan personer för öfrigt värligen älskvärda. Jag har funnit dessa orsaker vara mångfaldiga, som Du skall få höra, jämte tusende andra underbarheter, då vi blifvit gifta; ty förut hvarken begriper Du dem alla, eller kunna de sägas Dig. Men den första och förnämsta af dem är overdersägeligen brist på Religion, i synnerhet hos manskönet, som vanligen ej anser ägtenskapet annorledes, än som en djurisk förening och ett genom

lagen tillåtet horeri. Quinkönet är väl i denna delen mycket bättre, i synnerhet medan de ännu äro flickor. Men så finnas olyckligtvis nu för tiden äfven ibland dem många, som genom förvänd upfostran, elacka efterdömen och karlars förföriska samt oanständiga omgänges sätt med mera dylikt blifvit så fördärfvade, att de aldrig kunna blifva goda hustrur. Lycklig således jag, ja trefalt lycklig, som då jag själf sätter så högt värde på Religion, genom Försynens nådiga skickelse träffat en maka, som af upricktigt hjärta gör det samma.

Men, Bästa Sophi, med all den fågnad ditt sista bref förorsakat mig, känner jag mig ändå bedröfvad däröfver, att du knapt ser någon möjlighet i höst kunna få bröllop. Hvad kan väl därtill vara egentliga orsaken? Jag kan tänka på flera både naturliga och andeliga. De förre, såsom anstalter till bröllop och utredning till bortresa, m.m. äro i mitt tycke af så liten betydighet, att de med god vilja kunna på kort tid öfvervinnas. Och hvad som ej hinnes med här nedre, kan där uppe lätt värkställas. Det värsta vore, om dina Föräldrar ej komma så tidigt ner, att man hade rådrum uträtta det aldra nödvändigaste. Men de andeliga orsaker, som skulle kunna lägga hinder i vägen, äro efter min tanke af större vikt, och i synnerhet den, att Du genom förhastande i ett så angeläget mål skulle tro Dig begå något fel, eller att jag därigenom skulle fatta mindre fördelacktiga tankar om din granlagenhet. Men, min lilla snälla Sophi, om detta har jag nämt något förut i ett af mina bref till Dig, och sagt, att en låssad kallsinnighet och tröghet i beslut väl är nödig å Fruentimmernas sida i anseende till karlar i allmänhet, men att Du icke behöfver upföra Dig på samma sätt emot mig, som förut så väl känner bägge könens olika natur och deras inbördes relation. Jag skall visst aldrig begära af Dig något annat, än det jag efter moget öfvervägande finner vara det bästa. Och om jag i ditt upförande någon gång skulle märka sådant, som kunde leda till minskning i den agtning jag vill och bör hafva för Dig, så skall jag strax påminna därom och anhålla om ändring; ty hädanefter vill jag ej tillåta någon annan den heder att lära Dig huru Du skall upföra Dig både emot andra och äfven mig själf.

I anseende till alt detta, långt ifrån att vara missnöjd med dina snara beslut, har Du därigenom satt mig i så mycket större förbindelse; och min kärlek till dig har i samma mån tilltagit, som jag funnit Dig villig att göra hvad jag föreslagit. Mätte Du nu kröna din godhet med det beslutet att följa med mig up i höst! Betänk! att vi annars förlora ett helt år af vår sällhet, emedan jag svårligen kan komma ner förrän nästa sommar. Betänk, huru olideligt det för oss bägge blifver att så länge vara åtskiljda, sedan vi så ömt älska hvarandra.

Betänk det nöjet Du får såsom din egen, såsom hustru och mor, då du slipper stå under andras befäl och inför andra vara ansvarig för din hushållning, då du får smeka din man och leka med dina barn. Betänk slutligen, att om Du nu ej följer med mig, lider däraf min heder och den agtning jag bör äga hos Förmän, vänner och släktingar, och denna bör Du vara mån om som ögat. Ty jag har redan begärt permission till October månads slut, och redan skrivit till mina Bröder och min Syster i Upsala, ifrån hvilka jag ock säkert väntar svar i mårgon om 8 dagar.

Så långt hade jag skrivit och höll på att sluta, då jag genom extra påst fick ditt bref af den 1 innevarande. Men hvilket bref! och hvilka underrättelser medförde det! Missförstånd imellan Dig och din Far! Han missnöjd med mig, såsom sin tillkommande måg! Det sårar mig in i hjärtat. Är jag härtill på något sätt skuld, så ber jag Dig tusende sinom tusende gånger om förlåtelse, och låfvar Dig all den reparation Du någonsin kan ålägga mig. – Än bröllopet då i höst? Skall jag äfven gå miste om det? Och ännu tillbringa, släpa fram ett år utom Dig, min älskade Sophi, min tröst och enda hugsvalelse? Jag kan ej skrifva mer denna gången för [k]val^{so} och tårar, utan besparar det öfriga till nästa påst, förblifvand[e im]edeltidst Din bedröfvade

Afzelius.

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Hubo den 6 september 1801 kl. 7 f.m.*

God mårgon, min Sophi! Idag är jag bättre till mods, än jag var i Thorsdags, då jag slutade mit sista bref till Dig. Alt sedan jag skiljdes vid Dig på Viken och i synnerhet sedan jag kom hit till min Mor, har jag varit orolig till sinnet och sjuklig till kroppen. Detta händer mig ofta före någon olycka eller motgång, som skall komma att drabba mig. Men sedan den är för handen eller blifvit mig bekant, ger Herren mig alltid styrka att bära den med tålmod och ståndaktighet. Imedeltid har jag nu blifvit mager och dålig till utseendet; men härutinnan tror jag kärleken också har stor del; ty mina tankar äro dag och natt så mycket sysselsatta med Dig, att jag kan hvarken sofva, äta eller dricka, som jag vederbör. Hade jag Dig närvarande, skulle din närvaro upmuntra mig både till det ena och andra. Huru det skall gå med mig, om Du icke får eller vill denna gången följa med mig till Upsala, vet jag

sannerligen icke. Jag frucktar, att jag blir full af mjältsjuka och lik ett spöke, så att Du blir rädd för mig, nästa gång efteråt Du får se mig.

Nog kan Du tänka, att jag är braf ledsen öfver den olyckliga händelsen, att din Far skulle vara missnöjd med ditt upförande och snara beslut att gifva mig ett oryggeligt ja. Och detta rörer mig så mycket mer, som jag själf däruti har så stor del. Jag frucktar likväl, att både Du och din Mor missbrukat och misskänt hans godhet, och att jag var den förste som underrättade honom både om frieriet och att saken redan var fullkomligen afgjord, i anledning, hvaraf jag tackade honom för det förtroende han hänför mig, och den frihet han lämnat Dig att välja efter eget godtycke; ty då Du gaf mig din hand och din tro, visste jag sannerligen icke annat, än att det skedde med bägge dina Föräldrars fulla bifall. Annars hade jag säkert, ehuru ogärna i anseende till utdräkten på tiden, bedt Dig vänta, tills Du ärhållit det samma, emedan jag anser det stridande mot ordningen, att en flicka tar ett så betänkeligt steg af sig själf, utan att förut inhämta sina Föräldrars råd och få deras samtycke därtill. Hvarföre Du ock vet, att jag uttryckeligen bad Dig, då jag friade, att Du skulle rådgöra dem och äfven andra, innan Du själf tog något beslut. – När nu din Far fick veta altsammans på en gång, och det af en man, som han knapt kände till namnet, och att Du gifvit denna mannen ditt hjärta, honom oåtsporadt, så hade han alt skäl att på Dig blifva förtörnad och äfven att misstänka mig för konstmakeri och hemliga stämplingar.

Men då⁵² Du upricktigt ber honom om förlåtelse, då jag uplyser honom om sakens rätta sammanhang, och i synnerhet då din Mor är på vår sida och sorgfälligt biträder oss med den inflytelse, som en hustru alltid kan och bör hafva, om hon är försiktig öfver sin man, så hoppas jag, att han snart skall blifva försont, och omfatta oss bägge med sin faderliga ömhet. För min del skall jag göra alt hvad jag förmår, att ställa saken åter till rätta, och i denna afsickt skrifver jag honom till i dag ett så fullständigt och rörande bref, som jag någonsin kan. Var försäkrad, att jag är lika mån om att stå väl hos din Far, som Du är det själf, och att Du aldrig skall få den sorgen att se mig ligga i osämja och tvedrägt med dina Föräldrar, som man ofta beklagligen ser, att mågar göra med sina Svärföräldrar. Nej, min Sophi, utom det att det är oanständigt och ochristeligt, så skall jag sorgfälligt undanröja alt som på minsta sätt kan såra din känsla och bjuda till att så vidt jag förmår göra Dig i alt afseende lycklig. – Hade jag dem nu endast här nedre, skulle Du få se, att jag snart skulle så ställa mig in hos dem, att jag finge alt, hvad jag ville, äfven bröllop i höst. Men deras bortovarelse lägga oss många hinder och svårigheter i vägen.

Ach! hvad Du är söt, min lilla Sophi, som så ädelmodigt förlåter alla mina fel, och så öpenhjärtigt ger mig förtroende af dina hemligaste angelägenheter, de må vara angenäma eller obehagliga. I synnerhet då Du för mig upptäcker saker, dem Du kunnat hålla dolda, och således icke gör det af nödvändighet, utan af kärlek och fri vilja, så kallar jag det ett förtroende i sin fullhet, och mig felas ord att därför uttrycka min ärkänsla. Men min kärlek och mitt förtroende tillbaka skall vara Dig ett ojäfagtigtigt [sic!]³ bevis, att jag förstår därpå sätta rätt värde, och blifva en säker borgen för mitt bemödande, att alt framgent göra mig än vidare däraf förtjänt. – Tro mig ej så illa, att jag för några upptäcker dina hemligheter. Det intresserar mig nu lika att förtiga dem, som mina egna. Vi hafva ju begynt att blifva ett till själ och hjärta, huru kunna vi då vara delade i interessen?

Jag vill ändtligen se Dig, min Sophi, i denna veckan. Nästa Fredags mårgon har jag säkert bref ifrån mina Bröder, och får då veta, huru det går med min ansökning om permission till October månads slut; i anledning hvaraf det blir min angeläget att tala vid Dig om flera saker, som jag icke kan afgöra Dig förutan. Men hvar skall jag råka Dig? Kan jag utan upmärksamhet besöka Dig på Munkatorp? Kan jag ligga där öfver natten? Eller skall jag komma en föremiddag och blifva där till eftermiddagen? Eller kunna vi träffas på något annat ställe? Svara mig ändtligen på dessa frågor med nästa påst, så att jag har ditt bref om Fredagen, så skall jag antingen då komma till Dig, eller om Lördagen, som Dig själv faller lägligast.

Min Mor har fådt bägge dina öma hälsningar, och besvarar dem med tillönskan af tusende välsignelser. Hon längtar högeligen, att snart få se Dig.

Jag har alltid haft den lyckan att stå väl hos Fruentimmer, och tyckt om dem tillbaka. Således kommer jag väl också att blifva god vän med din Syster, som mycket hälsas; men hålla utaf hänne så mycket som Dig, se det blir icke utaf. Du har ensam rättighet till min hela kärlek, och den skall Du alltid få äga odelt. Litet jaloux skall Du likväl få vara, och öfver min kärlek hålla ett vaksamt öga. Detta kan Du ock göra, så länge jag vistas på samma ställe, där Du är. Men huru skall det gå, om Du släpper mig på fri hand till Upsala ibland så många förföriska Fruentimmer, som där finnas, och hvilka torde försöka att röfva bort mitt hjärta? Men ingen fara, jag är alltid och allerstädes, både till kropp och själ, din och endast din

Afzelius.

*Johan Dassaus brev till Adam Afzelius, daterat Stockholm
och Täckä Udden den 10 september 1801*

Högädle Herr Doctor och Demonstrator!

Med mer än mycket missnöje finner jag af Herr Doctors bref datterat Skara Onsjö & Hubo d 6 Sept., at mitt bref af d. 31 Aug. ej riktigt framkommit, orsaken at jag ej kunde besvara detsamma d. 26 samma månad, var det at Mh:res⁵⁴ bref af sig kommit at ligga en postdag öfver på Posthuset i Stockholm och som H.r Doctors bref var datterat från Fallkiöping trodde jag denna adress vara den rätta för mitt svar. Emedlertid får härmed ähran åberopa samma min skrifvelse, så väl å egne som å min kära Hustrus sida, wilcken äfwen samma Postdag besvarade Herr Doctors bref, hwars innehåll ej bestod i annat än bifall till den förening som äskades, jemte tillönskade välsignelser för ert gemensamma wäl, äfwen nämde jag däruti, at det i fall Herr Doctorn kunde få permission och uteblifva från Upsala till October månads slut, skulle ingenting vara mig kärare än, at få upfylla MH:res önskan, som igenom sina bref och min swäger Carl Hjertas fördelaktiga låford, giord sig förtjent, till den fullkomliga acktning, som kan försöttma min ålderdom genom motsvarig kärlek af älskade barn; underrättelsen om Herr Doctors fördelacktiga omständigheter at kunna soutinera min dotter, solagerade mig mycke, emedan jag ej är uti lag at kunna bidra därtill, utomhwar Hennes lilla Moderne arf är, som jag dock ännu ej på ett års tid ser mig i stånd kunna utbetala.

Nästkommande söndag d 13 Sept. reser jag ifrån Stockholm, och hoppas at i slutet af samma wecka kunna vara hemma, så jag utber mig den ähran få se Herr Doctorn hos oss på Munkatorp veckan därpå.

Min lilla Hustru anhåller om sin ödmiuka compliment och jag utber mig at med fullkomligaste agtning få framlefwä

Högädle Herr Doctorn och Demonstratorns
Ödmiuke Tjenare

Joh. Dassau

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Hubo den 10⁵⁵ september 1801*

Lycka till, Sötesta Sophi! Nåd och välsignelse ifrån nådens och välsignelsens enda ursprung, vår Herre och Frälsare, Jesus Christus!! Nu är Du min, äfven med bägge dina Föräldrars fullkomliga samtycke. Jag hade bref ifrån dem sistlidne Måndags mårgon. De vore skrifne ifrån Stockholm den 31 Aug., men adresserade till Falköping, och kunde således icke förr komma mig tillhanda. Din Moster hade besvär med deras öfverskickande. Du skall få läsa dem, härnäst vi råkas, men i förhand kan jag säga Dig, att din Mors är så väl skrifvet och visar, att hon både förstår och kan riktigt öma för din välfärd; hvaremot din Fars är något svagvulit, Du förlåter mig denna upricktighet; ty hädanefter böra vi ju icke å ömse sidor tala annat än hjärtats språk, och hvad vi säga eller skriva till hvarande i förtroende, komma ju ej längre än till vår egen inbördes kunskap?

Han är i början ond på oss bägge två för det vi så mycket skyndat oss, men önskar oss sedan lycka och välsignelse, och säger äntligen, att han i slutet af innevarande vecka ärnar begifva sig på hemvägen, och att vi i October månad skola få bröllop.

Således, min Bästa Sophi, är en av de värsta omständigheter, som kunnat, på någon tid åtminstone, hindra fullbordan af vår närmare förening, snart och lyckligt öfvervunnen. Vörda härutinnan Försynens skickelse, som så nådigt styrt hela vår giftermåls handel, och lita därpå, att de hinder, som ännu kunna ligga oss i vägen, blifva genom samma skickelse lika lyckligt undanröjda. Ibland de betydligaste räknar jag nu till en början tiden, då jag åter bör infinna mig i Upsala, och dina egna betänkligheter att följa med mig up i höst. Hvad den förra saken angår så väntar jag med påsten i mårgon bittida underrättelse ifrån mina Bröder angående den åstundade permission, och skall i anledning däraf taga i samråd med Dig de mått och steg, som jag finner nödvändiga. Hvad åter den senare vidkommer, så har jag redan sökt vederlägga de inkast, som Du skulle kunna göra emot bröllop i höst, och anført många orsaker, hvarföre jag önskar det. Flera har jag ännu in petto⁵⁶, och af dem skall jag säga Dig några, då vi råkas; men andra äro af den natur, att de ej kunna omtalas, förrän vi blifvit gifta. Imedeltid om Du härnäst vi se hvarandra vill upricktigt säga mig alla dina betänkligheter, så skall jag lika upricktigt och utan afseende på mig själf säga Dig tillbaka, om de äro grundade i skäl och förnuft, eller om de äro sådane, att de kunna häfvas; hvil-

ket jag så mycket mer hoppas, som Du redan låfvat mig, att äfven i denna del göra mig till viljes. För detta goda löfte är jag Dig på det högsta förbunden. Men jag vill ingalunda, att Du för min skull skall göra någon ting af tvång, utan af fri vilja, grundad på kärlek och öfvertygelse att det är rätt; ty likasom kärleken icke kan tvingas, så bör ock alt, som hör till ett ägtenskap, vara idel frihet, styrd och ledsagad af naturliga och andeliga sanningar. På detta sätt vill jag alltid lefva i en fri förening med Dig, och på detta sätt skall Du få se, att jag, med Guds hjälp, skall alltid uppföra mig emot Dig. Du skall få se, att du förut icke visste eller kände, hvad rätt frihet var, och att Du skall finna Dig långt nöjdare, om Du nu följer med mig, än om Du icke gör det.

Du gjorde alt för väl, som i förhand underrättade mig om din Fars tanke-sätt i afseende på den trohet vi svurit hvarandra; ty om jag icke vetat däraf, förrän jag fick hans bref, hade jag icke allenast blifvit helt förvånad däröfver, utan ock kanske stött och bedröfvad. Du har således, Bästa Sophi, genom din försiktighet förekommit ett ondt, som annars lätt kunnat hända; och genom denna omtanke, jämte många andra prof jag ärfarit af din granlaga ömhet, har jag blifvit öfvertygad, att Du redan som Flicka är den klokaste quinna jag känner. Hvad skall Du då icke blifva som Hustru? Fortfar, att alltid lika sorg-fälligt vaka öfver mitt väl, och undanröj alla de törnen, som kunna stickas och sära. Jag skall därigenom finna Dig dageligen skönare, se Dig med vällust och omfamna Dig med förtjusning. Du skall hafva i belöning mina välsignelser och mitt ifrigaste bemödande att å min sida bereda Dig en varacktig sällhet; hvartill Herren förläne mig sin nåd och Gudomliga bistånd!!

Af din Fars bref, hans stil och concepter, tror jag mig redan tämligen väl känna hans caractere. Och således, ehuru jag är helt öfvertygad, att han af hjärtat älskar Dig, och äfven kanske har någon orsak att nu vara missnöjd med ditt upförande, så gissar jag likväl, att detta icke är den egentliga och innersta orsaken till hans missnöje, utan snarare en pretent att skyla det sår som hans lifs-kärlek eller lifs-nöje vid detta tillfälle fådt. Detta kan lätt ske, utan att han själf vet därom. Jag skall vidare förklara, hvad jag menar, då vi träffas, likasom jag vid lägligt tillfälle skall underrätta Dig om, hvad denna lifs- eller dominerande kärlek, som finnes hos hvar och en människa, egentligen betyder, och huru nödigt det är för oss bägge att utröna den hos oss sjäfva och å ömse sidor hos hvarandra, och såmedelst undanröja de svåraste hinder, som ligga i vägen för vår närmare andeliga förening. – Imedeltid ser jag äfven af din Fars bref, huru god, ömsint och välmenande han är, och att vi lätt skola blifva de bästa vänner. Jag skall alltid upricktigt vörda honom

såsom din Far, och jag hoppas, att han lika uprickigt skall hålla af mig, som sin älskade Dotters man.

Jag hade gärna velat skrifva till dina Föräldrar idag men jag frucktar, att det blir försent, i synnerhet som Skara Påstmästare aldrig brukar bortskicka de bref, som komma härifrån, förrän påstdagen efteråt. Och således komma de lika fort, om jag själf aflämnar dem i Skara nästa Söndag.

Min Mor ber mycket hälsa. Hon säger, att hon vill nödvändigt se Dig i höst, antingen vi blifva gifta eller icke. Hon årkar ej själf ur gården för ålder och svaghet.

Hälsa Svägerska Charlotte, jag menar hon heter så. Detta är också ett vackert namn, men ingalunda går det up emot Sophi. Du är både till namn och person den skönaste jag känner, och därför älskar jag ock Dig öfver allting. Måtte Du så högt älska

Din Afzelius!

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Hubo den 17 september 1801*

Tusende sinom tusende tacksägelser, min Bästa, min söttesta Sophi, för sista oförgängeliga nöje, men i synnerhet för den oförgätliga Måndagen, det ljufva mötet på landsvägen, det förtroliga samtalet på grästorfvän, det uplifvande sällskapet ända till Blombacka, de läckra kyssarne och de öma famntagen. Ach! huru god Du är, och huru lycklig jag mig känner i ägandet af en så dyrbar skatt. Måtte jag kunna göra mig den samma rätt värdig! Måtte jag med en motsvarande ömhet lika säkert kunna försötma dina dagar, och bereda Dig en så varacktig sällhet, som jag det af hjärtat önskar! Med Herrens hjälp skall jag bjuda till, och jag vet, att Han välsignar mitt företagande!

Men aldrig förgäter jag den vackra gräsvallen, där vi suto och för hvarandra öppnade våra hjärtan, förtroligare än vi någonsin tillförene gjordt, där den sagda östanvinden pustade en angenäm svalka och där de välgörande solens strålar smögo sig oförmärkt fram genom de lumiga trädens grenar, som svigtade öfver våra hufvuden. Där såg jag oskuldens täcka rodnad blygsamt upstiga på dina kinder, och där utgöt Du i mitt bröst en flod af ägtenskapelig kärlek, som gjorde mig helt drucken af vällust och väckte hos mig rörelser, dem jag förut i ditt sällskap icke känt.

Hubo den 17 Sept. 1801.

Tusende ännu tusende tackbäglor, min älska, min älska Sophi, för alla oförgångliga nöje, men i synnerhet för den oförgångliga hälsningen, det lifliga mötet på landsvägen, det för, troliga samtalet på gräslorran, det upplifvande sällskapet ända till Blombäck, de läckra kyssarne och de ömra famtagen. Och huru god Du är, och huru lycklig jag mig känner i ägandet af en så dyrbär skatt. Mätte jag kunna göra mig den samma rätt värdig! Mätte jag med en motsvarande ömhet lika säkert kunna försetta dina dagar, och bereda Dig en så varaktig sällhet, som jag det af hjärtat önskar! Med Herrens hjälp skall jag bjuda till, och jag vet, att Han välvignar mitt förelagande!

Men aldrig förgäter jag den vackra gräsvallen, där vi sats och för hvarandra öppade våra hjärtan, fortvofrigare än vi någonsin tillförene gjorde, där den sagta och närvarande gästade en angenäm svalka och där de välgörande solens strålar smigo sig oförmärskat fram igenom de lumiga trädens grenar, som svängade öfver våra hufvuden. Där såg jag oskuldens läcka, rednad bliggsamt upstiga på dina kinder, och där utgöt Du i mitt bröst en flod af ägtenskapelig kärlek, som gjorde mig helt drucken af vallust och väckte hos mig rörelser, som jag föint i ditt sällskap icke känt.

Således har jag redan ärförut sauningen af hvad jag mera gifningsvis, i anledning af ditt första brev, skref till din Moster, nämligen att Du har ett starkt anlag till ägtenskapelig kärlek. När detta händt mig, innan vi blifvit helt och hållet förenade, hvad skall jag då icke ärfara, sedan vårt ägtenskap kommit till sin fullhet? Du har en stark affection, och det i den grad, att Du lätt kunde förslöra en svag man, men mig är jag säker, att den skall förädla och ~~göra~~ till en rätt ~~väl~~

Kärleksbrev från Adam till sin Sophi, Hubo den 17 september 1801. Foto: UUB

Således har jag redan ärfarit sanningen af hvad jag mera gissningsvis, i anledning af ditt första bref, skref till din Moster, nämligen att Du har ett starkt anlag til ägtenskapelig kärlek. När detta händt mig, innan vi blifvit helt och hållit förenade, hvad skall jag då icke ärfara, sedan vårt ägtenskap kommit till sin fullhet? Du har en stark affection, och det i den grad, att Du lätt kunde förstöra en svag man, men mig är jag säker, att den skall förädla och omskapa till en rätt människa. Laga endast, att alla dina böjelser, äfven den ädlaste af dem alla, den ägtenskapliga, blifva styrda af förnuft och Religion. Kom ihog, att af födelsen äro vi alla böjda för det som ondt är, och ehuru vi i utvärtens måtto må synas goda, så är det blott en skenfager yta, och till det högsta en naturlig godhet, som alltid är vacklande och hvarken kan grundlägga ett rätt innerligt ägtenskap eller båter det minsta för evigheten, innan den blifvit helgad genom den andeliga godheten, innan vi begynt pröfva vårt inre tillstånd, fattat afsky för alla ondskor i gärningar, ord, tankar, begär och upsåt, såsom synd emot Herren, och såmedelst låtit oss af Honom ledas steg för steg på omvändelsens och Nya Födelsens väg.

En oskyldig Flicka har alltid långt mera kärlek, och således bättre affectioner eller böjelser, än en ogift karl, men där emot mycket mindre förstånd, och således svagare förmåga att kunna förskaffa sig vishet. Hos gifta personer är det ofta olika, men därom skall jag tala en annan gång, emedan det nu icke hörer till mitt ämne. – Kärleken är väsendet, det inre eller själfva lifvet av Visheten, och Visheten är formen, den yttre modelleringen eller själfva beståndet av Kärleken. Kärleken är utan vishet en blott förmögenhet, onyttig och ovärksam, eller om den värkar något, är det genom elacka exempel endast svagheter och ondskor. Visheten likaledes utan inneboende motsvarig Kärlek är blott en tom yta, ett blänkvärk och urartar till falskhet, hvaraf de medfödda vilda begären betjäna sig att bygga luftslott och framalstra idel galenskaper.

Således böra Vishet och Kärlek alltid vara förenade. I förening utgå de ursprungligen ifrån Herren, men emottagas icke allenast olika af människorna; Visheten i Förståndet och Kärleken i Viljan, efter deras olika medfödda och förvärfvade förmögenheter, utan ock som värst är, under emottagelsen skiljas de åt genom det olyckliga tillstånd i hvilket människorna försatt sig genom affall ifrån sin Skapare och Återlösare. I Förståndet inflyta väl alltid sanningar och stadgas där genom en förnuftig undervisning; men i Viljan emottages litet eller intet av godheter, och de bästa exempel, som skulle böja Viljan, tjäna knapt till annat, än att formera en vacker yta, så vida man ej med fullt alfvar

använder de gudomliga sanningar man har eller får i sitt Förstånd, till den onda Viljans och lefvernets förbättring.

Detta är Salighetens ordning, ty Vishet och Kärlek, Förstånd och Vilja, Sanning och Godhet, som hos människan förut varit åtskiljda, måste hos hänne förenas, om hon skall blifva frälst. Eller de ondskor och falskheter, som emottagit ifrån Helfvetet, hyllat af sina varnartiga begär och stadgat genom en elack lefnad, måste undanröjas, och i deras ställe af Herren hos hänne inplantas Godheter och Sanningar, som i mån de blifva innerligen förenade, försätta hänne i Nya Födelsens tillstånd. Detta bör föregå hos hvar och en människa, som vill och skall kunna blifva saliggjord. Men hos ogifta personer kan det icke värkställas så fullkomligen som hos de gifta; ty då mannen är egentligen Förstånd och quinnan egentligen Vilja, och denna senare ehuru ond, ändå hos hänne är mycket bättre än hos mannen, i synnerhet i afseende på ägtenskap, så följer häraf tydeligen, att mannens förstånd med hustruns vilja alltid skall utgöra en starkare och närmare förening, än förstånd och vilja hos en ensam person.

Häraf ser Du, min Sophi, ägtenskapets höga värde, och huru angeläget det för oss bägge är att särskilt och gemensamt arbeta på uppfyllandet af vår stora bestämmelse. Genom Herrens nåd skall jag alltid beflita om, att icke allenast troget varna Dig för alla dårskapens afvägar, utan och både med exempel och lärdom ömsint visa Dig den rätta dygdens och sanningens väg, Med ögonen vända up till Herren och med din kärleks affection fästad endast vid mig, tag Du med begärlighet emot de sanningar, som jag får nåd att Dig meddela, gör dem till dina egna och införlifva dem i din lifskärlek, så skall jag sedan af Dig återtaga dem således förädlade och med dem fördrifva min egen ondskas villor, likasom jag med mitt förstånds ljus förut bortjagat ditt okunnighets mörker. – Se detta, Bästa Sophi, är högden och djupet och rätta hemligheten af all ägtenskapelig förening makar imellan. Och detta är ordningen som därvid bör iagttagas. Följom den, och vi skola blifva lyckliga i tid och evighet, så sant Herren lefver! Han och ingen annan!

Din Fars sista bref till mig är mycket artigt och vänskapsfullt, Han säger ibland annat följande: *"Ingen ting skall vara mig kärare än att få uppfylla Hr Doctorns önskan, som igenom sina bref och min sväger Carl Hjertas fördelacktiga låford, gjort sig förtjent till den fullkomliga agtning, som skall försötma min ålderdom genom motsvarig kärlek af älskade Barn. Underrättelsen om Herr Doctorns fördelacktiga omständigheter att kunna soutinera min dotter, soulagerade mig mycket."* Häraf tyckes som din Far tagit mig för någon af de fribytare, som

flacka landet omkring att bedraga flickor. Hvarföre skulle han tänka så illa om din Afzelius, och så illa om min Sophi, att hon icke hade bättre urskillning än att falla med sitt tycke på en skojare? Till slutet bjuder han mig till Munkatorp i nästa vecka och därmed får jag väl låta mig nöja. Men jag vill nödvändigt komma den första dagen jag får, och säg mig ändtligen det med nästa påst.

Min Mor tyckte mycket om ditt brev. Hon läste det med särdeles rörelse och mig därför sända Dig mångfaldiga tacksägelser.

Anmäl min ödmjukaste respect för dina föräldrar, om de ännu hemkommit, eller så snart de anlända.

Lycka till Balen i mårgon! Men agta ditt hjärta, det ber jag Dig; ty nu skall Du veta, att jag också är jaloux, och tycker icke om, att Du håller af något annan så mycket som

Din Afzelius

*Johan Dassaus brev till Adam Afzelius,
daterat Munkatorp den 20 september 1801*

Högädle Herr Doctor!

För at så fort som möijeligt är tillskynda oss det nöijet at göra Herr Doctors bekantskap skickar jag hästar och vagn med brefbäraren; anhängande jag och min lilla Hustru det Herr Doctorn hädanefter tacktes anse vårt Hus som sin egit där alt hvad vi kunna åstadkomma till MH:res nöije skall vara oss kärt och hvad däri brista får min lilla Sophia ärsätta.

Näst min wördnadsfulla respekts förmälande till Herr Doctors Fru Mor har ähran framlefwa med all estime

Högädle Herr Doctors
Ödmïuke Tjenare

Joh. Dassau

*Jeanna Santessons brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Göteborg den 23 september 1801*

Min lilla söta Sophia!

Huru stor min glädje blef i förgårs då jag hade det stora nöjet at emottaga Ditt kära ock vänskapsfulla bref kan jag ej uttrycka – för hvilket jag hjerteligen tackar Dig. Jag blef rätt surprinerad vid dess genomläsande – då jag deruti såg Dig sötaste Sophia wara förlåfvad. Så jag får då af alt hjerta upricketigt önska Dig all lycka ock välsignelse till den viktiga saken. Ack! Måtte Du min vän blifva så lycklig som jag upricketigt önskar ock unnar Dig, så hoppas jag ej at något skall felas i att Du är fullkomligt lyckelig. Som jag af min sväger Carl hört så är Din Fästeman en mycket beskedelig och stadgad mann – jag önskar nu at jag snart finge se Dig såsom Fästemo – äfven Din Fästeman, men ännu mer at jag måtte få se Dig som fru många gånger – men jag dömmar tyvärr at jag mindre får se Dig då Du blir så långt skiljd härifrån – min mamma är här äfven Pappa ock Systrarna, de bedja alla oändeligen hälsa ock gratulerar Dig. Men jag ber både först och sist hälsa min allra käraste moster. Jag hade aldeles ämnat at skrifva hänne till, men påsten skyndar ock jag har begynt försent. Jag skall dock med första göra det. Hjerteligen önskar jag at dessa rader måtte träffa Dig ock moster & morbror vid fullkomlig välmåga – jag mår alldeles bra ehuru jag varit sjuk i frässan men den är aldeles öfver – nu mår jag så godt med min snälle gubbe – innan kort gör [...] med Sophia lilla – Ack! Måtte Du få så beskedelig ock ömm gubbe som jag har. Du må tro då är det roligt.

Påsten skyndar, ock paperet räcker ej längre, således får jag sluta med rooode hjerteliga hälsningar til min sötaste moster & morbror samt Carlott ifrån oss alla, ock är jag med upricketigaste vänskap till mitt sista Din Upricketiga vän

Jeanna Santesson

*Adam Afzelius brev till Anna Sophia Dassau,
daterat Hubo den 8 oktober 1801*

Min Sötesta, min endesta Sophi! Alt ting tyckes hafva sammansvurit sig att hindra mig ifrån det nöjet och den kära skyldigheten att skrifva till Dig

idag. – Jag glömde att taga med mig mina skrif-materialier, och min Mors äro icke i särdeles god ordning. Ifrån Kl. 1 i går, då jag kom hit, ända till aftonen var jag syslosatt med arbetsfolk, som grafde och planterade, höggs gärsel och stängsel - Och i skymningen kom främmande, som hindrade mig hela quäl-len, som legat här i natt och ännu är quar. – Således har jag måst stjäla mig till några få ögnablick att rafs ihop dessa osammanhängande rader. Men jag är öfvertygad, att kärleken öfverskylar felen och häldre vill hafva ett dåligt än intet bref. – Jag kan icke heller själf vara utan den tillfredsställelsen att äfven frånvarande betjäna mig af alla möjliga tillfällen att underhålla och stärka det band, hvarmed jag känner min själ vara med din förenad.

Midt ibland en mängd af människor, mina vänner och släktingar, går jag nu här som i en vild öken. Hvad som förr roat mig på ett ställe, där jag är född och upfostrad, har nu förlorat all sin kraft att förnöja, då Du är frånvarande. Ditt sällskap är det endaste som hädanefter kan göra mig lycklig, och hvar Du vill lefva tillhoppa med mig, blir ifrån denna dagen det käraste ställe för mig i hela världen. – Jag har nu samma känslor, som jag tycker en änkmän skall hafva nyss han förlorat en älskad maka, likväl med den stora skillnad, att jag i mårgon får åter omfamna min kära hälft, men han aldrig mer här i lifvet.

Imedeltid förlorar jag ändå en dag i min lefnad, ty för förlorad anser jag hädanefter hvarje dag, då jag ej får se och tala vid Dig, då jag ej får insupa vällust af dina läckra läppar, får indraga ägtenskaplig kärlek från^s dina öma bröst, taga förenings inflytelse ifrån dina mjuka händer, linda mig omkring din lena hals och insluta mig i din förtjusande famn. – Men jag skall i mårgon taga tillbaka min idag förlorade rätt, och Du får då vara beredd på att gifva mig en dubbel portion af godhet, kärlek och vällust!!

I anseende till flera göromål jag här har att uträtta, kan jag ej komma hem till middagen i mårgon; men jag skall bjuda till att infinna mig omkring kl. 3 elr 4, så att jag kan vara närvarande och bocka mig för dem, som i mårgon eftermiddag skulle vilja komma och lyckönska. – Anmäl imedeltid min vörd-samma respect för Svär-föräldrarna och andra.

Min Mor mår tämligen väl och ber hjärteligen hälsa Dig. Jag frucktar att hon ej vågar sig ut till bröllopet.

The Lord bless you, my dearest Love!! I am with all my heart for ever your faithful

Afzelius

Appendix 2:

En Säll Moders besök på Brölloppet
Då
Dess älskade Dotter
Mademoiselle Anna Sophia Dassau
Förenades med
Demonstratorn wid Kongl. Akademien i Upsala
Medicinae och Philosophiae Doctorn och Ledam: af Kongl. Wet: Akademien
Herr Adam Afzelius
på Munkatorp
d: 18 October 1801.⁵⁹

Att Andar jorden få besöka
Så uti menskogräkt⁶⁰ /a/ som uti blix och sken, /b/
Kan Själens höga värde öka;
Fast hon på jorden ej kan bli fullkomligt ren. /c/
Än andar i Ert Bröst nedstiga
Med facklor utaf Himlar ljus
Att emot mörkrets Änglar kriga
Och bygga up et Pröfwadt Hus.

När Bloden omkring hjertat blandas
Med Edens söta gift, som lämnar slagget qwar,
En Sjal kan endast ondskor andas,
Och sina Änglar blott från mörkrets Rike har;
De söka sig i dimmor dölja,
Att menskan ej skall bli förskräckt;
Men Henne i sin wandring följa,
Liksom Naturens egen släkt.

Men jag från Himlens rymder farit,
Att göra ett besök uppå Din Bröllops fest,
I ägtenskap jag lycklig warit,
En liten tid --- min wann, den delen som är bäst.
Är ägtenskapet blott en yta,
Så kan Det ingen Himmel bli,

De som af yttre Känslor skryta,
Gå hoglöst Andans drift förbi.

Men uti famnen på en Maka,
Din dygd blir mera röjd, och mera älskansvärd;
Gack då och se Dig ej tillbaka,
I ägtenskap en Sjal blir högre wis och lärd;
Man är Förstånd, och Qvinnan Vilja,
Då begge äga odladt wett.
Ej Tiden kan de Hjertan skilja,
Som Högste Prästen gjort til Ett.

Då Herren i Sitt Ord afmålar,
Sig såsom Äkta Man --- Församlingen som Brud ---
Så gå utaf Hans Anda Strålar
Som gifwa glans och ljus åt Zions Bröllops skrud.
Här bildas Sjalarnas förening,
I äktenskapet på Er jord,
Sen de ha undergått den rening,
Som fordras uti Herrans ord.

Jag derföre Mitt besök will göra,
Att se Ert Stjerne-Hwalf och Förste Himmel klar;
Af Tjenste Andar jag fått höra, /d/
Att Jorden denna dag får se ett Lyckligt Par.
Jag Edra Namn i dag upteknar,
Wid Altaret på Sarons Berg,
Med gyldne Stil, som aldrig bleknar,
Men får med åren högre färg.

Din värde far och andra Moder
Som odlatt Ditt förstånd och ömmat för Ditt wäl,
Och bygt de rätta Ärestoder,
För Herren och Hans Suite uti Din unga Sjal
Dem bör Du nu och ewigt wörda;
Din Man af lika tänkesätt

En Säll Moders besök på Brölloppet
 Den
 Drottningens Drott
 Mademoiselle Anna Sophia Passau
 Törebarns
 Drottningens barn vid Kongl. Akademien i Upsala
 Medicin och Philosophi Doctorn och Sedan af Kongl. Med. Akademien
 Herr Adam Afzelius
 på Nuanbarns
 d. 18 October 1801.

Ät Andas jorden för befrukt
 Så uti mynnegräst (s) som uti blott uti sten, (s)
 Han Spärens högar väder öka,
 Satt hen på jorden i han bli fullkomligt ren, (s)
 Ät Andas i Ett Bröllof nedfluga
 Med facklor utaf Himmelens fura
 All emot märkligt Anglar, friga
 Och bygga up af storsprakt Hus.

När Bloden ombringa hjertat blanda
 Med Edens lösa gift, som lönnars flugget quar,
 En Späl han endast onskor andas
 Och sina Anglar blott från märkligt Riket har,
 De söka sig i Summer lösta,
 Allt mensthan ej skall bli förkräckt;
 Men Hvann i sin vandring, lösta,
 Liksom Naturens egen stadt.

Men jag från Himlens rymden farit
 Ät jem ett besök uppå Den Bröllofs fest;
 I äktenskap jag tyckit varit
 En likn. tid min varm, den delens som är fast.
 Ät äktenskapet blott en yta,
 Så han Det ingen Himmel bli,
 De som af yttre hänsars styrka,
 Gå högst Andas döft förbi.

1801 d. 18 Okt.

En Säll Moders besök på Brölloppet den 18 oktober 1801. Foto: UUB.

Dem skiljer wid Sin Fostrings börda
Jag tror det blir för Honom lätt.

Jag skall i Edert Sällskap wara,
Och följd med flere Ljus af denna kretsens Folk,
Jag skall i mörkret Er förklara
Med Andans Offer-Eld --- Samt wara Eder Tolk ---
Och som en Ängel för Er strida,
På mitt Banér står A: och O:
Den kan all ting med glädje lida,
Som uppå Kärlek bygt sin tro.

Er sällhet frögdar Edra wänner,
Så wäl i denna werld --- Som på Er lilla Plats;
Och den som Edra hjertan känner
Vill den förwandling se, att Hyddan blir Pallats.
Ej någon mörk och nedrig Anda
Får intrång uti Edra Hus
Att gift i Kärleks winet blanda
Nej Herren säger --- Varde Ljus!!!

Mitt hjerta utaf längtan brinner
Att snart få famna Er i denna Sarons Bygd;
Ty Herren säger: Den som winner,
Får i Seraphers Tält; belöning för sin Dygd.
Här skola wi med glädje äta,
Af Lifsens träd --- Den bästa Frukt,
Och Kransar åt Hwarannan fläta,
Af Blommor, som ge Himmelsk lukt.

/a/ Judic: 13.3; – Dan. 9.3 – Tob: 12.15. – Act: 8:26.

/b/ Ef: 6:6 – Act: 9 etc.

/c/ Job. 15:15 – Prom. 20.9.

/d/ Ebr: 1.14.

/e/ Ef: 35.2.⁶¹

Noter

- ¹ Detta arkiv inkom till Uppsala universitetsbibliotek som gåva av Adam Afzelius dotterdotters dotter Kjerstin Halden Berwald år 1998 och har signum Afzelius i handskriftssamlingarna.
- ² Brita Planck har i delar av sin avhandling *Kärlekens språk. Adel, kärlek och äktenskap 1750–1900* (Göteborg, 2014) behandlat brev som relationsarena och kärleksmedium.
- ³ Planck 2014, 115.
- ⁴ Planck 2014, 93.
- ⁵ Att Adam Afzelius och andra framstående naturvetare under sent 1700-tal hade en swedenborgiansk livsåskådning har nyligen behandlats i Mattias Forshage, "Varför var de gamla entomologerna swedenborgare?", *Entomologisk tidskrift* 138:2 (2017), 109–130. Sverker Sieversen har i avhandlingen *Sexualitet och äktenskap i Emanuel Swedenborgs religionsfilosofi* (Helsingfors, 1993) beskrivit Swedenborgs ideal kring uppvaktning, förlovningstid och giftermål.
- ⁶ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 13/8 1801.
- ⁷ Bengt O.T. Sjögren, "Johan Dassau. Superkargör och sällskapsdirektör", *Ett och annat från den gamla staden Skara* 1998–1999 (Skara, 1999), 35–39.
- ⁸ Rulla öfver hela besättningen uppå Skieppet Finland wid frimönstringen åhr 1769. Göteborgs universitetsbibliotek: Svenska ostindiska kompaniets arkiv, H22:2, 2.
- ⁹ Sjögren 1999, 35.
- ¹⁰ Död- och begravningsbok 1757–1835, Marum (R) C:2, 183; Sjögren 1999, 37.
- ¹¹ Sjögren 1999, 37.
- ¹² Hans Oscar Juel, *Adam Afzelius. Minnes-teckning* (Stockholm, 1930), 10.
- ¹³ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 13/8 1801.
- ¹⁴ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 3/8 1801.
- ¹⁵ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 15/8 1801.
- ¹⁶ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 3/8 1801.
- ¹⁷ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 13/8 1801. Friandet bör enligt Swedenborg ske hövligt och med smicker menar Sieversen 1993, 63; Sieversen lyfter fram de ideal som präglar hans lära. Ur summary: "Male and female sexuality is, according to Swedenborg, different in its essence. The sexuality of men, [...] is an 'amor sexus', a general love of the sex. The hereditary sexuality of women is characterized by 'amor unius e sexu', love of one of the other sex. As these two types cannot immediately be reconciled into a happy marriage, Swedenborg emphasizes the importance of a period engagement during which the man's love is directed towards one woman only, and the woman's unius love is reinforced." Sieversen 1993, 75.
- ¹⁸ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 13/8 1801.
- ¹⁹ Sieversen 1993, 64 f.
- ²⁰ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 15/8 1801 samt Inga Magdalena Afzelius till Anna Sophia Dassau 29/8 1801.
- ²¹ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 15/8 1801.
- ²² Utkast, Anna Sophia Dassau till Adam Afzelius 21/8 1801.
- ²³ Sjögren 1999, 36.
- ²⁴ På sin resa år 1798 hade det skepp som Johan Dassau varit ute på blivit uppbringat av engelsmännen och förts till England, där lasten såldes till förlust. Efter att ha blivit bestulen på ytterligare varor led han stora ekonomiska förluster. Efter att ha fortsatt resa i Ostindiska kompaniets tjänst fick han 1803 inse att han inte skulle kunna få in dessa förluster igen och begärde sig i konkurs efter nyår 1803. Hans hustru begärde därpå bodelning i februari. Han flyttade efter detta in till Skara och fortsatte där verka som affärsman, och han skapade där både ett läsesällskap och ett musiksällskap, båda uppskattade på orten. Johan Dassau dör i Skara 1808. Sjögren 1999, 37 f.

- ²⁵ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 22/8 1801.
- ²⁶ Planck 2015, 99.
- ²⁷ Troligen Jonas Adolf Hvitfeldt (1768–1807).
- ²⁸ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 22/8 1801.
- ²⁹ Utkast, Anna Sophia Dassau till ”Herr Professor”, odaterat, troligen augusti 1801.
- ³⁰ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 27/8 1801.
- ³¹ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 3/9 1801.
- ³² Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 3/9 1801.
- ³³ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 6/9 1801.
- ³⁴ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 10/9 1801.
- ³⁵ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 10/9 1801.
- ³⁶ Genom att återberätta gemensamma minnen i kärleksbrev kan känslan av att två individer blir ett ”vi” fördjupas. Planck 2015, 101.
- ³⁷ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 17/9 1801.
- ³⁸ Jeanna Santesson till Anna Sophia Dassau 23/9 1801.
- ³⁹ Adam Afzelius till Anna Sophia Dassau 8/10 1801.
- ⁴⁰ I släktarkivet finns en handskriven bröllopsvers bevarad, se appendix.
- ⁴¹ Död- och begravningsbok 1818–1846, Uppsala domkyrkoförsamling (C) F:4.
- ⁴² Troligen har stora delar av denna brevväxling skett genom Inga Magdalena Afzelius, f. Lindström, gift med Adam Afzelius kusin komminister Per Afzelius.
- ⁴³ Säteriet Viken utanför Falköping. Här bor vid tiden häradshövdingen Georg Arsenius.
- ⁴⁴ Sköttning utanför Falköping. Där bor Adam Afzelius kusin Per Afzelius, komminister i Falköping, med familj.
- ⁴⁵ Inga Magdalena Afzelius, f. Lindström, gift med Adam Afzelius kusin komminister Per Afzelius och moster till Anna Sophia Dassau.
- ⁴⁶ Osäker betydelse, möjligen är *punning* (-ar) ett försvenskat engelskt uttryck för skämtare eller skojare.
- ⁴⁷ Troligen avses Jonas Adolf Hvitfeldt.
- ⁴⁸ Början av brevet saknas.
- ⁴⁹ Textbortfall.
- ⁵⁰ Textbortfall på grund av skada i pappret.
- ⁵¹ Textbortfall på grund av skada i pappret.
- ⁵² *då* står överskrivet *om*.
- ⁵³ Felstavning, ska vara: *ojämfäktigt*.
- ⁵⁴ Min Herres.
- ⁵⁵ Troligen feldaterat, eftersom det refererar till Johan Dassaus brev till Adam Afzelius, daterat Stockholm och Täckä Udden den 10 september 1801.
- ⁵⁶ Latin: *i bröstet*.
- ⁵⁷ Textbortfall på grund av skada i pappret.
- ⁵⁸ *från* står överskrivet *af*.
- ⁵⁹ Anonym bröllopsvers, daterat Munkatorp den 18 oktober 1801, ur Afzelius släktarkiv, Afzelius 3 Fol., troligen av Adam Afzelius egen hand.
- ⁶⁰ Felstavat, ska vara: *menskodrägt*.
- ⁶¹ Markering /e/ saknas i versen, inte heller finns någon sådan vers i Efesierbrevet.

Summary

But I Will Tell Mamsell a Secret...

Adam Afzelius' Love Letters to Anna Sophia Dassau

By Helena Backman

In the archives of the Afzelius' family, donated to Uppsala University Library in 1998, there are some letters and concepts from the time of Adam Afzelius courtship and engagement to Anna Sophia Dassau. Through Afzelius' love letters we can see their relationship develop during the time from the proposal to the wedding, a period of about three months. In the letters, Adam Afzelius also explains his Christian opinions on courtship, engagement and a happy marriage, based on his Swedenborgian belief and worldview. This correspondence as well as other letters from Anna Sophia Dassau's father Johan Dassau and other relatives, also show how others looked upon the engagement. Afzelius' correspondence with Anna Sophia Dassau reflects the ideals of love letters at the time, and fits into the form of love letters as a genre, something Afzelius himself was aware of. In two appendices there are the referred letters in transcription, as well as a wedding poem, only preserved in manuscript in the Afzelius' family archives.

Författarens adress: FK Helena Backman, Avdelningen för specialsamlingar, Uppsala universitetsbibliotek, Box 510, 751 20 Uppsala. E-post: helena.backman@ub.uu.se.

DANIELLA NILSSON

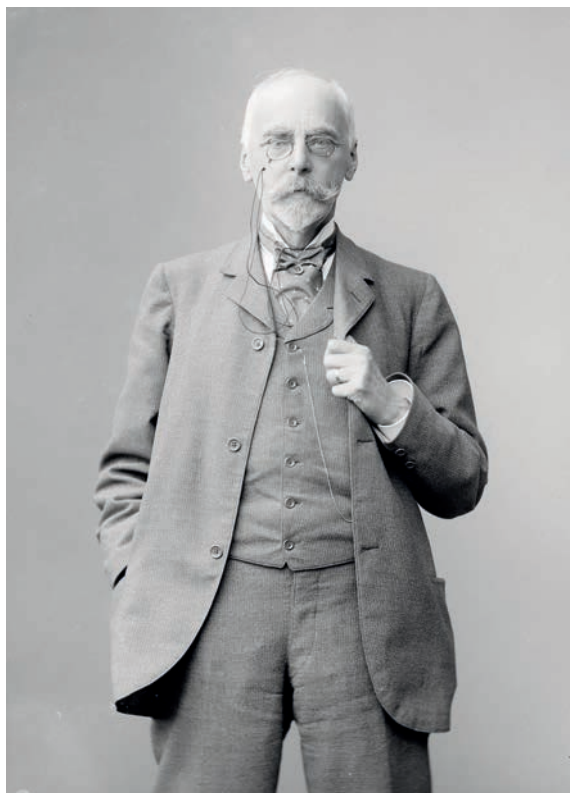
Naturen och människan

August Quennerstedts naturskyddstänkande

Under det svenska industrisamhällets framväxt trädde landets linneanskt skolade naturhistoriker i nationens tjänst genom att systematiskt kartlägga växtligheten i naturen, bland annat i syfte att belysa förutsättningarna för expanderande odlingar och skogsindustri.¹ Den religiösa, fysikoteologiska sidan av Carl von Linnés natursyn bortsåg man ofta från, det vill säga den förundran inför de stora sammanhangen och de komplexa relationerna mellan alla beståndsdelar i skapelsen. I den mån linneanska bevekelsegrunder kom till uttryck i den naturskyddsdebatt som följde av den intensivt framryckande industrialiseringen, bestod även dessa väsentligen av argument för att bevara särskilda naturformationer eller begränsade områden av växtlighet för naturhistorisk forskning.² Argumenten för att värna naturen i sin helhet var sällan förekommande i dessa sammanhang. Ett undantag från denna hållning finner vi i zoologen August Quennerstedts naturskyddstänkande. Hos Quennerstedt framträder i stället en allomfattande och religiöst präglad natursyn, där allt som existerar betraktas som delar av samma helhet, med en balans som måste upprätthållas för att inte skapa oreda i detta sammanhängande och gudomligt inrättade system. I denna artikel behandlas Quennerstedts natursyn och naturskyddstänkande, bland annat påvisas hur de delvis sammanfaller med Linnés fysikoteologiska natursyn. Tidigare redogörelser för Quennerstedts naturskyddstänkar har gjorts av Desirée Haraldsson i avhandlingen *Skydda vår natur!* (1987) och ett senare bidrag står att finna i Lars J. Lundgrens bok *Staten och naturen* (2009).³ Föreliggande framställning kan därför betraktas som en fördjupning och ett komplement till denna tidigare forskning.⁴

Från småländsk skog till skånska slätter

August Wilhelm Quennerstedt föddes 1837 i Rydaholm i Småland. Fadern Nils Johan Quennerstedt, tidigare regementspastor vid Kronobergs rege-

August Quennerstedt, porträttfotografi av Per Bagge. Per Bagges bildsamling, Lunds universitetsbibliotek.

mente, var kyrkoherde i Rydaholm. I yngre dagar hade han varit officer och parallellt med detta bedrivit högre studier vid Lunds universitet, där han 1820 erhöll magistergraden i botanik.⁵ Barndomshemmets religiösa miljö, liksom faderns engagemang för både naturforskningen och landets försvar skulle absorberas av sonen, som vid sidan av sin akademiska bana gjorde sig känd som en djupt troende man med ett passionerat intresse för Sveriges historia, särskilt för Karl XII och dennes karolinska armé.⁶ Därtill skulle även kärleken till sin barndoms landskap, i synnerhet de djupa, småländska skogarna, ge sig tillkänna i Quennerstedts skriftliga produktion. I en skildring av sin uppväxt beskriver August Quennerstedt hur han redan i tidig ålder kom att uppleva skogen som en både gäckande och familjär närvaro som skulle stanna kvar i hans sinne livet ut.⁷ I en annan uppväxtskildring skriver han:

Skog och vatten voro för mig de nödvändiga elementen i ett landskap. [...] Jag kom ju från den provins, där folket ej säger, att solen gått ner, utan att hon gått ”i skog”. Och till mina tidigaste medvetna minnen hörde en aftonvandring vid en äldre frändes hand genom en furskog till en kolmila. Suset i de mörka kronorna följde mig som en ny lifserfarenhet, gåtfull förstås, ännu när på kvällen täcket stoppades kring mig i bädden.⁸

År 1856 styrde August Quennerstedt färden söderut för att liksom sin äldre bror uppta akademiska studier vid Lunds universitet. Om den främmande känslan av att inte längre befinna sig omsluten av skogens trygga famn, utan i stället vara exponerad inför allas åsyn i Skånes vidsträckta slättlandskap, skriver han: ”[M]an behöfver just ej vara sinnad att taga sig för något ont för att tycka, att man ute i fria naturen helst vill vara fri från människors ständiga öfvervakande och ej som här kunna bli beglodd på en half fjärdingsvägs afstånd utan en större sten att kunna krypa bakom.”⁹ För att sedan konstatera: ”Ja – det tar sin tid att bli skåning.”¹⁰ Men den unge smålänningen fann sig snart tillrätta i lärdomsstaden och särskilt förtjust blev han i att besöka universitetets zoologiska museum, där han kunde spendera timmar med att studera och teckna av föremålen i de märkvärdiga samlingarna.¹¹

Resor till polartrakterna

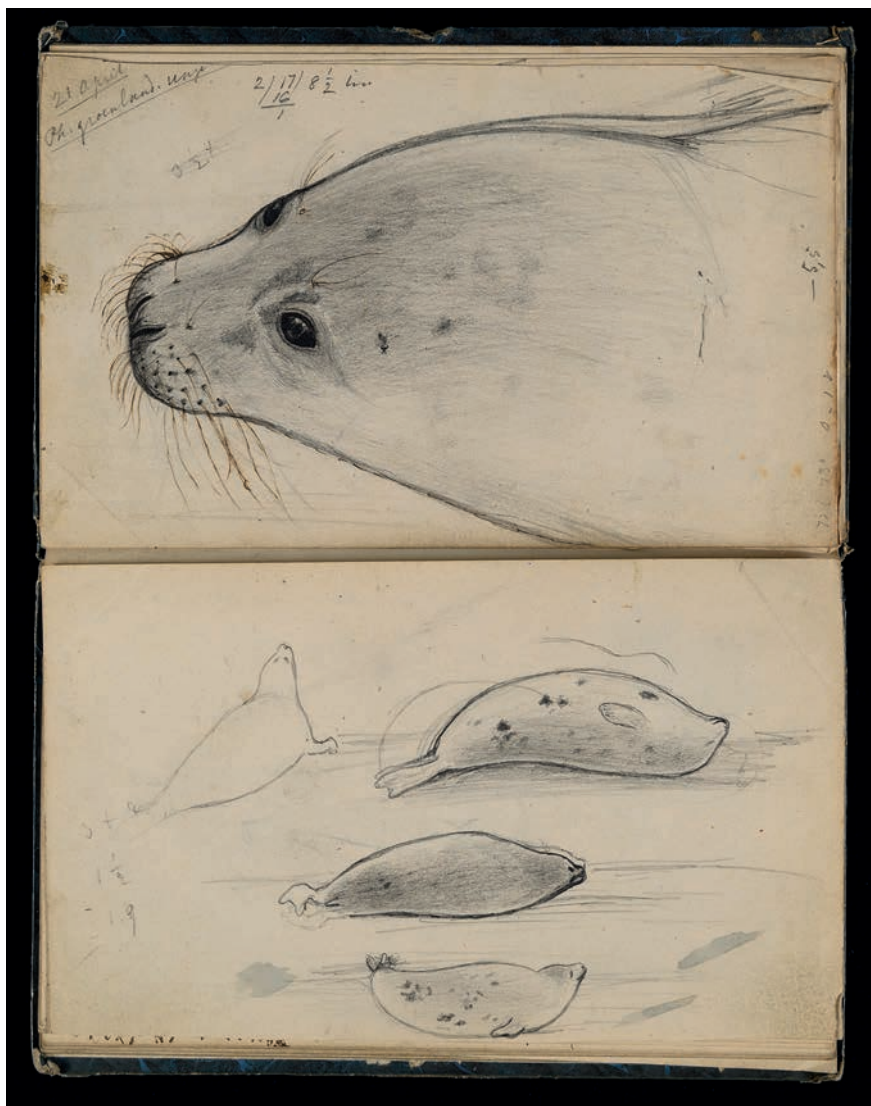
Quennerstedts färdigheter som frihandstecknare skulle komma att bereda honom stor glädje då denna talang snart uppmärksammades av geologen och marinbiologen Otto Torell, vilken råkade vara i behov av en zoologiskt bevandrad illustratör för sin förestående expedition till Spetsbergen. Den unge Quennerstedt tackade ivrigt ja till Torells förfrågan och skulle därmed, 1858, gå till historien som en av deltagarna i den stilbildande expedition, som utöver Torell och Quennerstedt även inkluderade draggmästaren Anders Jacobson samt geologen – och sedermera en av nationens mest ryktbara upptäcktsresande – Adolf Erik Nordenskiöld i besättningen. Quennerstedt förblev en vän och stor beundrare av Nordenskiöld, med vilken han under resan delade vänskapliga dispyter och dåliga aftoncigarrer om kvällarna.¹²

Att den poetiskt lagde Quennerstedt även tog djupa intryck av den ark-tiska naturen går heller inte att ta miste på. I *Lunds student-kalender* från 1863 berättar han om sina upplevelser bland de väldiga ismassor, vid vil-

kas åsyn ”[d]en djerfvaste och mest utsväfvande fantasi skall finna sig vida öfvergången.”¹³ Spetsbergens säregna tundra framstod för Quennerstedt som både mäktig och sorglig i sin ödslighet. ”Förkrossande och tillintetgörande hade det varit, om icke Guds anda äfven här hade sväfvat öfver vattnen, lif-gifvande och uppehållande.”¹⁴ Särskilt drabbad skulle Quennerstedt bli av de stora bergen, som vilda och mörka tornade upp sig och såg ut att sluka det omgivande landskapet. Märkbart skakad vittnar Quennerstedt om ”Sönder-rifna mörka skyar, sönderrifna svarta fjell, is snö och dimmor. Man förnim-mer en känsla, som om man vore levande begrafven”.¹⁵ Men efter att en kväll ha skådat hur något av den uteblivna blomsterprakten i Spetsbergens karga sommarlandskap i stället kunde förnimmas i den ljusa aftenhimlens rika färgskiftningar som återspeglades i havet, måste Quennerstedt konstatera: ”Sommaren är skön äfven här!”¹⁶

Spetsbergensresans fältstudier skulle förse August Quennerstedt med upplevelser, intressen och kunskaper som skulle ligga till grund för en fortsatt akademisk karriär, delvis med inriktning på ishavsområdenas unika djurliv. 1862 publicerade Quennerstedt sin något korta och hastigt framställda avhandling om Spetsbergens fauna. Avhandlingen fungerade som den officiella rapporteringen av expeditionens upptäckter och i denna kunde Quennerstedt delge sina observationer av 28 olika fågelarter och 15 sorters däggdjur.¹⁷

Polarexpeditionen hade också givit mersmak – mest av allt ville Quennerstedt nu besöka den arktiska ön Jan Mayen, belägen nordöst om Island. En oväntad möjlighet att förverkliga detta äventyr infann sig genom ett slumpartat möte med Otto Torell under hösten 1862. Efter att ha intagit kaffe och punsch på Akademiska Föreningen yttrade Quennerstedt sin önskan, varmed Torell till Quennerstedts stora förtjusning skulle ordna honom en plats ombord på ett sälfångstfartyg med destination Jan Mayen redan nästkommande år.¹⁸ När fartyget i mars slutligen befann sig i Jan Mayens farvatten gavs den förvåntansfulla Quennerstedt dessvärre ingen möjlighet att stiga i land på ön för att utforska och dokumentera dess växt- och djurliv, utan han fick nöja sig med att observera och avbilda de arktiska omgivningarna och deras habitanter kvar ombord på däck. Av Quennerstedts resebetraktelser att döma gav denna andra polarfärd upphov till blandade intryck och känslor. I en av många populärvetenskapligt hållna föreläsningar över sina upplevelser talade han i romantisk anda om den högnordiska naturens vilda och sublimes skönhet.¹⁹ Han konstaterar vördnadsfullt att polartraktens natur tycks vara en natur ”föraktande det herravälde öfver hvilket menniskan tror sig kunna vara så stolte”.²⁰ Men även

Teckningar av Jan Mayens sälar, unge av grönländssäl (Pagophilus groenlandica) den 21 april 1863. August Quennerstedts personarkiv i Lunds universitetsbibliotek.

om Quennerstedt alltjämt skulle begeistras av polartrakternas karga men nog så mäktiga vyer tog han också något illa vid sig av den bevittnade säljaktens stora omfattning och brutalitet. I artikeln ”Bilder från Ishafvet omkring Jan Mayen” (1864) konstaterar han: ”Från dessa skoningslösa förföljelser af djurarter, hvilka den hos dem nedlagda sällskaplighetsdriften gör till ett vinstgifvande byte, vänder sig en tänkande aktgifvare på naturen – så som från hvarje annat våldsamt ingripande i hennes hushållning – nästan med en smärtsam känsla bort”.²¹ Även den som tar del av Quennerstedts närstudier av Jan Mayens gråsälspopulation – där de sällskapliga sälarna avbildats både omsorgsfullt och en aning naivt med mjuka former och stora blanka ögon – kan genast se att de betraktats och återgivits med djurvännens sympatiska blick.

Quennerstedts fysikoteologi

Parallellt med avhandlingsarbetet och resan till Jan Mayen var Quennerstedt också i färd med att sammanställa sitt stora zoologiska huvudarbete i form av en omfattande studie av Sveriges infusoriefauna – infusorier eller ciliater är encelliga, mikroskopiska flimmerdjur med en relativt avancerad celluppbyggnad – ett arbete som när det publicerades 1867 skulle bli det första i sitt slag. Efter cirka tio år av ytterligare forskningsåtaganden erhöll Quennerstedt 1873 en fast lärartjänst som adjunkt för att 1880 slutligen föräras professuren i zoologi, vilken han skulle behålla fram till 1903, när tjänsten därpå kom att övertas av David Bergendahl.

Som ansvarig över undervisningen i zoologisk systematik stod Quennerstedt i ständig förbindelse med Carl von Linné och dennes klassifikations-system.²² Det går heller inte att ta miste på Quennerstedts stora beundran inför den store föregångaren. I ett odaterat föredrag med överskriften ”De främsta zoologiska systemen efter Linné” konstaterar Quennerstedt att endast att den som bemödat sig att ta del av de obsoleta skrifterna hos 1500- och 1600-talens zoologiska forskare i full utsträckning kan förstå ”hur det kunde rymmas en hel vetenskapens framtid i de få anmärkningsvärda bladen af den första upplagan af Linnés *Systema naturae*”.²³

I ett minnestal över naturhistorikern Sven Nilsson år 1884, gjorde Quennerstedt vidare gällande att det inte var universitetet i Uppsala utan Lunds universitet som utgjorde det svenska lärosäte vid vilket man i störst utsträck-

ning och på bästa sätt hade förvaltat och förnyat det linneanska arvet. Quennerstedt lyfte fram namn som Carl Adolph Agardh, Elias Fries och Sven Nilsson och menade att dessa lundensiska naturforskare hörde till de stora namn som hade gått i bräsch för den svenska naturforskningens färd mot nya landvinningar ”sedan den väldiga stammen vid systeruniversitetet upphört att driva några gröna skott”.²⁴

I Elof Tegnér’s sammanställning av personporträtt från 1890-talet i boken *Minnen och silhouetter* skriver författaren om vännen August Quennerstedt och dennes ständiga dragning mot den ”religiöst-filosofiska spekulationen”²⁵; en disposition som enligt Tegnér sannolikt satte käppar i hjulen för Quennerstedts akademiska framgångar. Han konstaterar att ”Hvarken såsom docent eller professor har Quennerstedt förvärfvat rykte som zoolog eller naturforskare”, och detta för att ”Quennerstedt är en för universalt anlagd natur, för att helt och hållet gå upp i detaljforskning såsom våra dagars naturvetenskap kräver”.²⁶ I detta stora intresse för de allomfattande perspektiven – i synnerhet de som innehöll en religiös dimension – verkar Quennerstedt ha ansett sig ha en frände i Linné. En form av helhetstänkande, som för den utomstående betraktaren i synnerhet förenar de båda naturforskarna, är den fysikoteologiska förundran över naturen, där studiet av denna också anses påvisa existensen av en god och allsmäktig skapare.²⁷ År 1887 bidrog August Quennerstedt med en redogörelse över Linnés liv och forskargärning publicerad i *Tidskrift för kristlig tro och bildning*. Den genomgripande andan i Linnés forskning beskrivs här som ”blott ett inslag i Davids 104 psalm, hvars gyllene ränningstrådar glimma fram i väfnaden.”²⁸ Med detta i åtanke konstaterar Quennerstedt att det sätt på vilket den religiösa känslan verkade som motivation och vägvisare för Linné i dennes banbrytande upptäckter kunde fungera som ett kraftfullt motexempel gentemot samtidens föreställning om att naturvetenskapens landvinningar också måste innebära ett reducerat utrymme för tron. ”Man glömmer, eller vill icke se”, skriver Quennerstedt, ”att det ena blott är det utåtvända, det andra det inåtvända af en och samma grunddrift hos menniskoanden.”²⁹ I de avslutande raderna beklagar Quennerstedt att det tidigare så starka bandet mellan naturforskningen och den kristna förundran inför skapelsen tycks vara på väg att lösas upp. Mycket fanns att vinna på att återuppväcka denna gamla hållning: ”De gamle mästarne, med sin på religiös grundval hvilande djupa kärlek, ja vördnad för sin forsknings föremål, hafva i verkligheten ännu mycket mer att lära bort åt dem som nu sitta på deras stolar, litet för säkra i sin föreställning att böcker af gammalt årtal blott och bart ega ett ’historiskt’ intresse.”³⁰

Precis som Linné genomgående sade sig kunna skönja denna nära samhörighet mellan det gudomliga och naturen, ska vi snart se hur denna fysiko-teologiska tanketradition även framträder hos August Quennerstedt i dennes kritik av darwinismen och reflektioner över förhållandet mellan människa och natur. Quennerstedts idealistiska förhållningssätt till naturen och den naturhistoriska vetenskapen skulle också ofrånkomligen resultera i en växande misstro mot de nya tendenserna inom forskningsfältet. Under dennes verksamma tid vid den zoologiska institutionen var darwinismen på stark frammarsch i Sverige, där den utövade en djupgående inverkan på såväl den naturhistoriska forskningen som på samhällsdebatten i stort. Till skillnad från merparten av sina kollegor – i synnerhet de yngre förmågorna – lät sig Quennerstedt inte hänföras, utan han kämpade i stället ihärdigt emot den nya läran med återkommande hänvisningar till dess vetenskapligt ogrundade slutsatser och själsdödande materialism.³¹

Evolutionsteorins tilltagande inflytande betraktades således av Quennerstedt som en olycksbådande utveckling vilken inte bara skulle leda akademien på villovägar utan därtill, och än värre, utöva ett synnerligen destruktivt inflytande på samhällsmoralen i stort. Ett accepterande av selektionsteorin, som reducerade livets utvecklingsprocesser till konsekvensen av naturligt urval, skulle enligt Quennerstedt bana väg för den materialistiska världssyn som kunde utplåna vördnaden inför skapelsen och reducera människan till ett djur bland alla andra. Quennerstedt konstaterar att ”Människan blir sålunda icke ett *utveckladt* blott ett oändligt *förvandladt* urdjur, hennes intelligens och moraliska natur är själf en produkt af verkande orsaker”.³² I en skrift med titeln *En agnostiker* (1888) återkommer Quennerstedt flera gånger till det tomrum han tycker sig kunna skåda i Darwins själsliv, till exempel nämns hur han på äldre dagar skulle beklaga sig över att varken konst eller poesi förmådde beröra honom längre.³³ Quennerstedt indikerar i skriften att liksom den själsliga apati som syntes ha drabbat Darwin, riskerade evolutionsteorin att beröva oss alla på känslan av förundran inför livet och naturen. Quennerstedt vidhöll emellertid inte att Darwin skulle sakna kärlek till naturen och dess skönhet, en sådan hyste han uppenbarligen men denna ”växer vild, bredvid hans forskning och ej ur samma rot som denna”.³⁴ Återigen lyfter Quennerstedt fram Linnés andäktiga natursyn som en, möjligen stundtals naiv, men likväl angelägen och talande motbild: ”Påfogelns färgprakt skar aldrig Linné i ögat; den var honom det naturligaste af allt.”³⁵

Naturens mångfald

År 1902 skulle Quennerstedt komma att artikulera sin natursyn ytterligare, detta i en offentlig föreläsning om den komplexa relationen mellan människa och natur med överskriften "Naturen och människan". I denna föreläsning, senare publicerad i antologin *Strödda skrifter* (1919), uttrycker Quennerstedt sin oro över att samtidens genomgripande samhällsomvandlingar – såväl industrialiseringen som evolutionsteorins tilltagande inflytande över människans föreställningsvärld – riskerade att fördärva förhållandet till vår natur. Skriften kan samtidigt läsas som en plädering för naturskydd och utgör därmed ett värdefullt och sällan uppmärksammat bidrag till forskningen om naturskyddstänkande i sekelskiftets Sverige.

I sin avhandling knyter Désirée Haraldsson an naturskyddstänkarna i Quennerstedts anförande till kristna förvaltningstankar, till den socialkonserverativa kritiken av samtidens liberala nyttotänkande och den naturförstörelse som ofta syntes bli konsekvensen. I anslutning till detta konstateras även en tydlig koherens mellan idéerna hos Quennerstedt och tidens nationalromantiska föreställningar om den svenska befolkningens djupgående förbindelse med Sveriges natur och folkbildningens betydelse för att bevara denna relation.³⁶ Quennerstedts konservativa hållning kommer enligt Haraldsson till uttryck genom avsaknaden av krav på politiska interventioner för att stävja den problematiska utvecklingen.³⁷ Lars J. Lundgren konstaterar därtill att Quennerstedts ovilja att göra en åtskillnad mellan nyttig och onyttig natur (eller nyttiga djur och skadedjur) måste betraktas som ett för tiden ovanligt förhållningssätt i den pågående naturskyddsdebatten.³⁸ Nedan kommer dessa tidigare identifierade komponenter i Quennerstedts natursyn och naturskyddstänkande att belysas ytterligare och kompletteras av en genomgång av de fysikoteologiska och idealistiska elementen i Quennerstedts tankegångar.

Quennerstedt inleder sitt anförande i "Naturen och människan" genom att återge det inledande stycket i Johan Ludvig Runebergs dikt "Molnets broder" i *Fänrik Ståls sägner* (1848). I dikten beskriver Runeberg ett litet torp, ensamt och omgivet av den djupaste skog, men därmed också skyddat undan det våldsamma krig som samtidigt rasar i landet. Quennerstedt anmärker hur det vid första anblick så sorgset ödsliga torpet hos läsaren snart omvandlas till en "fridens ö", där det ligger omsluten av den trygga skogen, långt bort från krigets fasor.³⁹ För Quennerstedt får dikten ge uttryck för det dolda värde hos den vilda naturen som endast visar sig för den som lärt sig

att betrakta den på rätt sätt. För den som inte redan i unga år bekantat sig med skogen och dess mörka stigar kan den ofta te sig främmande och hotfull. ”Våra vanliga tankar förträngas, utan att veta hur, af bilder, främmande och förvandlade som i en lång aftonskugga. Så kan man bli vilse och tappa bort sig själf i skogsfruns salar”.⁴⁰ Desto lättare är det att genast tilltalas av Lundaslättens inbjudande öppna landskap, smyckat av ängsmarkens blommor och enstaka vita kyrkor. Dessa vyer blir emellertid alltmer sällsynta på grund av det maskindrivna jordbrukets och industriernas utbredning i det svenska naturlandskapet: ”Betfälten ha börjat taga lofven av de böljande sädesfälten, och i taflan dominera nu mångenstädes höga rykande skorstenar öfver de stora sockerbrukens fönsterrika fasader. Forntiden kände ej andra sockerbruk än bikuporna”.⁴¹ Quennerstedt beskriver hur naturforskaren kunnat studera landskapets historia hos ekar och torvmossar och härigenom konstaterat att naturen genomgått omfattande förändringar genom årtusendena. Dessa tidigare ”naturdynastiers” långsamma blomstring och sönderfall måste emellertid betraktas som någonting annat än den snabba och omfattande förändring som nu äger rum genom människans inverkan på miljön.

I dessa passager kan vi ta del av en påtaglig aversion mot 1800-talsliberalismens upphöjande av konkurrens och nyttotänkande, och den exploatering av naturlandskapet som dessa idéer motiverade. Denna industrialiseringskritiska hållning som i stället betonar den orörda eller måttligt kultiverade naturens andliga, moraliska och estetiska värden, var vanligt förekommande i sekelskiftets Sverige och konservativa industrialiseringskritiker appellerade ofta till den högstämnda nationalkänsla som genomsyrade det svenska 1800-talets sista årtionden.⁴² Omkring sekelskiftet uppblossade i Sverige även ett stort intresse för författaren och konstkritikern John Ruskins idéer och verk.⁴³ I många av de texter som kunde läsas i svensk översättning beskrev Ruskin ursinnigt hur fabriken förpestade vattnet och luften och hur sjukdomar spreds där det smutsiga industrisamhället växte fram. Ruskin skriver hur det nya samhället givit egoismen fritt spelrum och uppmuntrat till ett själviskt bejakande det materiella välstånd som också förde med sig förskjutningen av alla högre ideal.⁴⁴ I ”Naturen och människan” refererar även Quennerstedt till John Ruskins bistra kritik av industrialiseringens konsekvenser. Han vill inte helhjärtat instämma i Ruskins syn på maskinerna som ”foster av mörkrets tankar” men vidhåller att Ruskins ord ”äro uttryck af ett varmt och rikt hjärtas djupa smärta öfver det myckna onda, som följt i industrialismens spår och som minsann ej är i aftagande.”⁴⁵

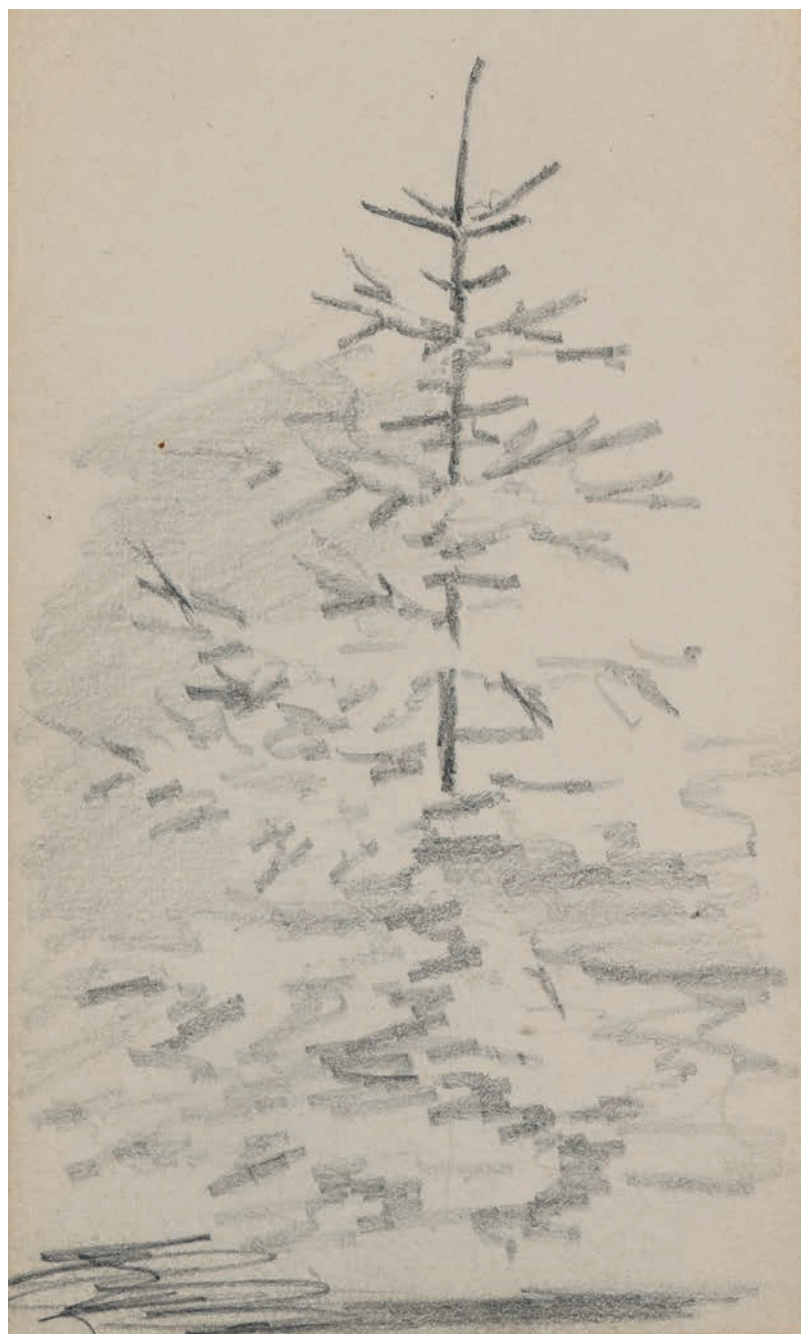
Liksom Ruskin talar även Quennerstedt om naturföroreningar och floder som förgiftas av fabrikernas avfall så att fiskarna dör.⁴⁶ Quennerstedt behandlar också det allt större antalet utrotningshotade växter och djur, där han mot bakgrund av sina zoologiska kunskaper konstaterar att ett mycket stort antal djurarter, i synnerhet bland de större djuren, har dött ut genom tiderna och kommer även fortsättningsvis att successivt försvinna. Quennerstedt vill emellertid markera en betydande skillnad mellan den långsamma förändring av artbestånden som alltid har pågått och den alarmerande situation som nu blivit verklighet i skuggan av industrialiseringens framfart.⁴⁷ Drivna av nytotänkandet har människorna kultiverat jorden och successivt trängt undan den växtlighet som saknat användbarhet, på samma vis har man behandlat de vilda djuren. Quennerstedt påpekar också att det inte enbart har rört sig om en fördrivning av konstaterat skadliga djur, utan alla livsformer som inte anses vara nyttiga röjer man gärna ur vägen till förmån för det som kan inbringa ett monetärt värde: "Det behöver ej vara direkt skadligt, såsom rofdjuren i förhållande till hjordarna eller fjäderfäet; det är nog, att det står där och tar plats för annat, som räntar något."⁴⁸ Hos Quennerstedt träder ett annat perspektiv fram, som i stället framhåller värdet av den naturliga mångfalden av liv:

Naturen älskar mångfald. Det är en kärlek, som är varm, ja, brinnande i söderns länder och svalnar mot polerna. [...] Människans intressen åter gå i en helt annan riktning. Vål måste gestalternas växlingar i former och färger fröjda hennes sinnen, om naturkänslan inte blivit alldeles förkväfd; men här blir dock i första hand fråga om något annat: nyttan, användbarheten.⁴⁹

Quennerstedt framhåller också att det är omöjligt att förutsäga de otaliga konsekvenser som utdikningar, torrläggningar och andra förändringar av landskapet medför:

[V]attnet, som rann sin kos, dit nivellören ville, drog med sig små varelser af alla slag i mängd, luftblandningen öfver platsen blev en annan, värmeförhållandena andra, de kemiska förbindelserna modifierade, och detta drog med sig följder, som åter ledsagades av andra. Sådan är naturen: i det enstaka fallet och överallt.⁵⁰

I dessa återgivna passager ger August Quennerstedt uttryck för karaktäristiska konservativa och industrialiseringskritiska ståndpunkter och resonemang. Det tilltalande naturlandskapet, som blomstrar i harmoni med den kristna reli-

Granar. Teckningarna av träd utgör återkommande inslag i Quennerstedts anteckningshäfte från 1857. August Quennerstedts personarkiv i Lunds universitetsbibliotek.

gionens symboler, hotas av industrierna och det maskinella – och därmed konstlade – jordbrukets utbredning som förändrar naturen på ett sätt som saknar motstycke i jordens historia. Quennerstedt uttrycker också tidstypiska farhågor om att samtidens liberala nyttotänkande riskerar att avskärma människorna från den naturliga och moraliskt fostrande samhörigheten med naturen. Han konstaterar att ”en död natur är dödande att umgås med.”⁵¹ Synen på naturen som en inte enbart materiell utan också estetisk och andlig tillgång framträder även tydligt i de poetiserade beskrivningarna av skogsfruns trolska salar och naturens varma kärlek till livet i sin mångfald.

Sveriges befolkning och landets natur

Quennerstedt konstaterar att de kommande generationerna måste bli klokare än sina föregångare; de måste framförallt vara mindre orienterade mot kortvarig njutning och i stället äga förmågan att uppskatta livets enkla och genuina källor till glädje och förnöjsamhet.⁵² Denna anmärkning introducerar en ytterligare dimension i August Quennerstedts natursyn och naturskyddstänkande, nämligen den folkbildningstanke som betonar vikten av att genom kunskapsspridning och naturupplevelser återupprätta det organiska förhållandet mellan Sveriges befolkning och landets natur. Ett tidigt exempel på idén om folkets nära relation till naturen i naturskyddsdebatten kan vi se redan 1880, i vännen Adolf Erik Nordenskiölds förslag gällande inrättandet av en från mänskliga ingrepp fredad ”Rikspark” i övre Norrland, med amerikanska Yellowstone som modell. En varm känsla för naturen och dess relation till det fosterländska förflutna ska ge sig tillkänna i denna framställning, där Nordenskiöld, trots sin i grunden optimistiska syn på industrialiseringens möjligheter, beklagar sig över hur människans nya herravälde över naturen är på väg att förändra de gamla landskapen till oigenkännlighet:

I en framtid, som sannolikt ej är långt aflägsen, skall det därför blifva svårt att få en fulltonig föreställning om den natur, med hvilken våra stamfäder hade att kämpa deras första strid, som närt nordbons aldrig kuvade fosterlandskärlek och fostrat dess djärfva krigarskaror, som utgjort det vidsträckta museum, där alla våra forskare och konstnärer börjat sina studier, som bildar grundtonen i våra skalders sånger, i våra fäders och vår egen lifsåskådning.⁵³

I "Naturen och människan" framgår att även Quennerstedt kan sällas till den skara som ansåg att den svenska naturen är nära sammanbunden med befolkningens historiska identitet och egenart:

Sveriges härliga natur, dem må möta oss i skog, äng, sjö, och strand eller i klippor ombrusade af bränningar, har i själva verket en djupare, en moralisk betydelse för oss, för vår tillvaro som ett folk, med vår särskilda uppgift bland folken, våra egendomliga gåfvor och anlag. Det är ett område där man skall känna för att förstå och älska för att kunna fatta.⁵⁴

Att även Quennerstedt var inspirerad av nationalromantikens upphöjande av det svenska naturlandskapet och dess historia framgår även ur det tal som denne höll 1896, i samband med minnesfesten för Gustav Vasa vid Lunds universitet. I talet lyfter Quennerstedt i omisskännligt nationalromantisk anda fram Dalarnas landskap som ett särskilt härligt "land för ett nordiskt öga". Men, säger Quennerstedt: "Det är icke midsommarängens fågring el-ler de i fjärran blånande åsarna, de susande skogar, älften eller den trolska sommarnatten, som gör att man 'längtar dit igen', eller åtminstone icke blott detta [...]. Men att detta landskapssceneri på ett alldeles särskilt sätt talar till sinnet, det är *minnets* skull."⁵⁵

Liksom många av sekelskiftets konservativa industrialiseringskritiker framhåller August Quennerstedt den svenska allmogens betydelse för "naturesympatiernas" fortlevnad. I "Naturen och människan" konstateras att det framförallt varit hos bondebefolkningen som den mest betydelsefulla kännedomen om naturen och dess olika rikedomar hittills har kunnat hållas vid liv.⁵⁶ Quennerstedt talar om den svenska allmogens uråldriga "naturesymbolik" som en ovärderlig källa till kunskap och naturkärlek. I samma text uttrycks samtidigt en oro över att det nya utbildningsväsendet i sin strävan att bekämpa landsbygdsbefolkningens vidskeplighet också ska beröva dessa människor känslan av samhörighet med naturen. Om allmogens gamla folktro skriver Quennerstedt: "Det låg i allt det där väl icke endast vidskepelse i ordets krassa mening, det var uttrycket för hur folkets själ en gång lefvat tillsammans med naturen."⁵⁷

För att bekämpa den från många fronter pågående avförtrollningen av naturen och i stället verka för att bevara den dyrbara känslan av andlig samhörighet mellan folk och natur, måste folkbildande insatser till. Naturen "måste nu på annat sätt bli lefvande igen, och – märk väl! – den göres aldrig lefvande

i torra begrepp och skolmässiga formler. Det är kärleken, naturförståelsen, natursympatien, som skall göra det”.⁵⁸ I anslutning till detta uttalande lyfter Quennerstedt fram zoologen och konservatorn Gustaf Kolthoff som en person vars framgångsrika strävan att skapa kännedom om och samhörighet med landets natur har varit särskilt betydelsefull. Kolthoff kan i många avseenden betraktas som en deltagare i den nationalromantiska idéströmning som såg kärleken till den inhemska naturen som starkt förbunden med kärleken till sitt fosterland. I inledningen till den naturhistoriska essäsamlingen *Ur djurens lif*, publicerad 1899, skriver Kolthoff om vikten av att få befolkningen att hysa varma känslor för naturen för att härmed också höja fosterlandskärleken – ”en af de ädlaste af alla känslor.”⁵⁹ I en annan skrift, *Minnen från mina vandringar i naturen* (1897), ger Kolthoff uttryck för ett helhetsperspektiv på naturen som också är värt att uppmärksammas i relation till naturskyddstankarna hos Quennerstedt. Här beskrivs hur alla levande varelser i naturen hänger samman med varandra i en kedja vars jämvikt måste bibehållas för att inte bringa obalans i helheten: ”Vår djurvärld är en sammanhängande kedja, hvori den ena länken gnager på den andra, och svåra rubbningar måste uppstå, när människan ingriper och ur denna kedja rycker bort en länk som hon sedan ej kan ersätta.”⁶⁰ Att Quennerstedt liksom Kolthoff betraktade naturen och det vilda djurlivet som en källa till moralisk fostran framgår i föredraget ”Flyttfåglarne” (1898) i vilket Quennerstedt utöver sin redogörelse för olika flyttfåglars rörelsemönster också problematiserar den omfattande jakt som bedrevs på många av dessa fågelarter under deras färd mellan nordliga och sydliga breddgrader:

Allvarliga röster ha höjt sig på naturforskarekongresser och i facktidsskrifter mot detta hänsynslösa förföljande, som hotar att icke blott minska vår naturglädje och därmed för oss tillstoppa en högst väsentlig bildningskälla – naturen intresserar icke blott vårt förstånd utan också vår moraliska känsla – utan äfven på ett betänkligt sätt ingriper i hela naturhushållningen och rubbar jämviktsläget.⁶¹

Utöver referensen till idén om naturens gynnsamma inverkan på människans moral talar Quennerstedt här liksom Kolthoff om värdet av att bevara den intrikata jämvikten i naturen. Även i ”Naturen och människan” framhåller Quennerstedt gång efter annan värdet av att upprätthålla denna balans, och han konstaterar att människan är synnerligen dumdristig som utrotar de rovdjur vars roll som skadedjursbekämpare vi trots våra resurser och vår uppfinnings-

rikedom aldrig kommer att kunna ersätta. Detta beteende får vi enligt Quennerstedt snart ångra eftersom varje obalans i detta sammanhängande system ger upphov till oförutsedda konsekvenser som även drabbar människan.⁶²

Naturens högre mening

August Quennerstedts idéer om det stora sammanhanget i naturen tycks sträcka sig bortom de rent organiska sambanden i naturens kretslopp för att också implicera en idealistisk syn på naturen som en manifestation av en allomfattande högre, andlig verklighet. För en fullständigare bild av dessa komponenter hos Quennerstedts natursyn och naturskyddstankar behöver vi återvända till den tidigare behandlade kritiken av evolutionsteorin. I ett föredrag med den suggestiva titeln "Lifvets vägar" (1906) redogör Quennerstedt för innebörden av embryologins upptäckter och dess implikationer för Darwins selektionsteori:

[E]mbryologien för ett helt annat språk än Darwin, ty den talar om utveckling ur bestämda, inneboende anlag mot ett bestämdt mål. [...] Skola vi alltså lära något af embryologien, så blir lärdomen den, att om lifvet började här på jorden i de tänkbarast enkla former, och om ur denna början, alla varelsernas mångfald utvecklat sig genom direkt härstamning, så låg allt detta förberedt och till riktningen bestämdt i begynnelserna. Det ville agnostikern Darwin ej tro. [...] Men vi tro, att alla jordens eller, i sin rätta utsträckning, alla tillvarons krafter ha samverkat och fört det just dit.⁶³

I detta resonemang framträder den religiösa idealism som utgör ett återkommande drag i Quennerstedts skrifter. Hänvisningen till Darwin som agnostiker vittnar omisskännligen om en religiöst präglad syn på naturen som en meningsfylld skapelse. Den uppmärksamma läsaren kan emellertid också skönja spår av den romantiska naturfilosofins idéer om den målmedvetna utvecklingen av livsformerna i en besjälad värld där allting hänger samman. Under det tidigare 1800-talet förfäktades dessa föreställningar i Lund av naturhistoriker som Carl Adolph Agardh och Elias Fries, båda beundrade av Quennerstedt och vilka i den romantiska naturfilosofin också kunde se en harmonisk syntes av idealism, religion och naturvetenskap.⁶⁴ I samma föredrag konstaterar Quennerstedt att i de ursprungliga livsformerna bor

”i dem alla någonting, stort eller litet, högt eller lågt, likagodt; i alla fall någonting af ett väsende, en själ, ett själf. Det är ingenting ’poetiserande’ i att tala så om dem; det är en nykter tanke, kylig logik.”⁶⁵ Något senare beskriver Quennerstedt relationen mellan naturföremålen i ordalag som väcker starka associationer till den romantiska helhetstanken.

Det till utseendet mest instängda och [sic!] isolerade naturföremål, ett foster i ett fågelägg eller en parasit, har i verkligheten en oändlighet af relationer. Ana dem kunna vi, men vid försöket att följa dem svindlar det för tanken. Vi söka hvila och jämvikt i en sammanslutande tanke: allting är en del af ett enda helt. Den låter vända sig om så: i hvarje del gömmer sig det hela.⁶⁶

Föreställningen om naturens förbindelse med en högre närvaro är också central i Quennerstedts kritik av idén om ”kampen för tillvaron” som den drivande principen bakom livets utveckling. Även om han var villig att medge att det sedan långt tillbaka varit känt att ”den starke lever på den svage, och att den starke blir byte för en ännu starkare”⁶⁷, påpekar Quennerstedt, i skriften *Kampen om tillvaron. En granskning* (1898–1899), att detta bistra sakförhållande knappast utgjorde hela bilden. Livet var också fyllt av hopp och glädje med ett oändligt antal välvilliga krafter, som måhända gick samtidigt konkurransfixerade betraktare förbi:

I naturen möts oss öfverallt de största motsättningar. Blodig grymhet och själf-uppoffrande kärlek; omsorgsfull beräkning och besinningslöst slöseri. Än väpnad till tänderna, än i ytterlig hjälplöshet; aflande i bränd och dödande i likgiltighet [...], strängt lagbunden som stjärnornas gång och full af tillfälligheter. Allting kan sägas om henne, och ingenting räcker till [...].⁶⁸

Draget av religiöst natursvärmeri är ännu starkare i andra passager av samma skrift, när Quennerstedt konstaterar att benägenheten att reducera det levandes utveckling till en enda kamp om tillvaron måste anses vara en oerhörd förenkling som bortser från den innerliga känsla av att ingå i ett större sammanhang som våra naturupplevelser ständigt förmedlar. Människan läser ofrånkomligen in en högre mening i tillvaron och samma hänförelse inför livet tycker sig Quennerstedt kunna se runtom i naturen:

Är då allt hvad vi känna i samklang med naturen, så som själen omedelbart förnimmer det i en lyssnande stund eller fantasien omdiktat det i ord och toner,

endast ett själfbedrägeri? Då är det fler än vi, som äro offer för det – det hörs på koltrastens rena toner, kledrans melodier. Det är någonting, som de ej mäktat stänga i sitt eget bröst, och därför fylla de med sång hela skogens sal.⁶⁹

I de avslutande sidorna av "Naturen och människan" – stycken som blir än mer begripliga i ljuset av den idealistiska kritiken av evolutionsteorin – framträder återigen idealismen hos Quennerstedt när han talar om naturens egenvärde.

Att skänka skydd och fred åt varelser, som icke alls ha någon betydelse för vår dagliga gärning eller eljest sortera under nyttans rubrik – låt sedan vara att på något dunkelt sätt i föreställningen vår egen trefnad förknippas med deras – det innebär ju erkännandet af ett själfständigt värde.⁷⁰

Skriftens sista stycke utgörs av ett yttrande i sann fysikoteologisk anda, där Quennerstedt återigen vänder sig emot den långt gångna exploateringen av naturens resurser i syfte att maximera nyttan. "[M]änniskan lefver ej endast af bröd utan af hvart ord, som går af Guds mun. Hvad äro naturtingen annat än sådana ord, talade från höjden af Den, om hvilken Wishetsboken säger: Du älskare af livet! Din odödlige Ande är i allting!"⁷¹

Avslutning

Närheten och den otvungna kärleken till naturen utgjorde en omisskännlig och betydande del av August Quennerstedts personlighet, som återkommande gav sig tillkänna i dennes liv och verk. Därtill kan konstateras att Quennerstedt i sina naturskyddstankar präglats av det sena 1800-talets konservativa, industrialiseringsskritiska strömningar och tidens utbredda föreställningar om det värdefulla bandet mellan folk och natur. Utöver dessa perspektiv har jag även försökt visa hur Quennerstedts naturskyddstänkande även influerats av en idealistisk och i synnerhet fysikoteologisk natursyn som väsentligen sammanfaller med Carl von Linnés föreställningar om en gudomligt skapad natur. Här såg Quennerstedt med all sannolikhet en själsfrände i Linné, vars förbehållslösa förundran inför skapelsen måste ha tett sig trösterik för Quennerstedt när denne genom sin envetna kritik av evolutionsläran kom att bli allt mer marginaliserad i sin samtid.⁷²

Tallar och stenar i den småländska parken bakom Quennerstedtska villan (ritad av arkitekt Helgo Zetterwall och uppförd 1875). Foto: Olof Larsson.

Till slut blev måhända den solitära kampen för påfrestande för August Quennerstedt, varmed han successivt drog sig undan universitetsvärlden för att i stället hänge sig åt intensiva studier av Sveriges historia. Genom giftermålet med hustrun Lilly Ekelund – dotter till den lika excentriske som förmögne fysikprofessorn Adam Ekelund⁷³ – skulle Quennerstedt erhålla ett stort område mark i kvarteret Kråkelyckan i Lund, på vilken paret byggde sin bostad. Till trädgården lät makarna frakta torv, stenar, växter och träd från Quennerstedts hemtrakter i Småland och anlade av dessa en mindre park.⁷⁴ 1911 skänktes marken till Ribbingska sjukhemmet för obotligt sjuka med kravet att parken skulle bevaras, och än i dag växer något av den trolska småländska skogen kvar mitt i Lund.

Noter

- ¹ Gunnar Eriksson, *Kartläggarna. Naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870–1914* (Umeå, 1978), 125.
- ² Ella Ödman, Eivor Bucht & Maria Nordström, *Vildmarken och välfärden. Om naturskyddslagstiftningens tillkomst* (Stockholm, 1982), 103–105.
- ³ Désirée Haraldsson, *Skydda vår natur! Svenska naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling* (Lund, 1987), 69–71; Lars J. Lundgren, *Staten och naturen. Naturskyddspolitik i Sverige 1869–1935. D. 1 1869–1919* (Brottby, 2009), 57–60. Den som i stället önskar veta mer om August Quennerstedts liv och akademiska verksamhet som sådan kan med fördel vända sig till *Svenskt biografiskt lexikon* eller Ola Perssons häfte med den talande titeln *August Quennerstedt. En förbisedd gestalt från ett förgånget Lund* (Lund, 1987).
- ⁴ Innehållet i denna artikel är i sin tur till stor del hämtat från min kandidatuppsats i idé- och lärdomshistoria: *August Quennerstedt och naturskyddet – om den förbisedd naturvän i sekelskiftets Sverige* (2019). Den kan läsas i sin helhet här: <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/8971414>.
- ⁵ August Quennerstedt, "Från Barnaåren", i Hilding Pleijel & Vilhelm Bexell (red.), *Från Smålands och Ölands gamla prästhem. Minnen* (Lund, 1925), 10.
- ⁶ Quennerstedts omfattande utgivning av karolinska krigares dagböcker har gjort honom till ett uppmärksammat namn även bland dagens historieforskare.
- ⁷ Quennerstedt 1925, 3.
- ⁸ August Quennerstedt, *Mina första Lundaminnen* (Lund, 1921), 4.
- ⁹ Ibid., 4.
- ¹⁰ Ibid., 4.
- ¹¹ Ibid., 25–26.
- ¹² Ibid., 16.
- ¹³ *Lunds student-kalender. Wittert album. Första årgången* (Lund, 1863), 127.
- ¹⁴ Ibid., 123.
- ¹⁵ Ibid., 137.
- ¹⁶ Ibid., 132.
- ¹⁷ August Quennerstedt, *Några anteckningar om Spetsbergens däggdjur och foglar* [Akad. avh.] (Lund, 1862).
- ¹⁸ August Quennerstedt, "Från ett student-rums horisont", i *Under Lundagårds kronor. Minnen upptecknade av gamla studenter. [Samling 1], En minneskrans vid tvåhundra-femtioårsfesten af gamla studenter* (Lund, 1918), 152–153.
- ¹⁹ August Quennerstedt, "Den högnordiska naturen", föreläsningsmanuskript daterat den 6 april 1867, August Quennerstedts personarkiv, Lunds universitetsbibliotek.
- ²⁰ Ibid.
- ²¹ August Quennerstedt, "Bilder från Ishavet omkring Jan Mayen", i *Nordisk universitetstidskrift* (Köbenhavn, 1864), 100.
- ²² *Zoologiska institutionen i Lund. En rapsodisk beskrivning av livet på Helgonavägen 3: 1917–2010* (Lund, 2010), 8.
- ²³ August Quennerstedt, "De främsta zoologiska systemen efter Linné", odaterat föreläsningsmanuskript, August Quennerstedts personarkiv, Lunds universitetsbibliotek. I denna framställning lyfter Quennerstedt fram den idealistiska morfologin hos Georges Cuvier som 1800-talets främsta zoologiska landvinning.
- ²⁴ August Quennerstedt, "In memoriam", i *Strödda skrifter I* (Lund, 1919), 69.
- ²⁵ Elof Tegnér, *Minnen och silhouetter. Anteckningar nedskrifna under sommarvistelser vid Arild på 1890-talet* (Lund, 1974), 90.
- ²⁶ Ibid., 90.
- ²⁷ Sverker Sörlin, "Natur och kultur. Om skogen och fosterlandet i det industriella Sveriges genombrott", *Lychnos* 1981–1982, 91, 93.
- ²⁸ August Quennerstedt, "Carl von Linné", *Tidskrift för kristlig tro och bildning* 1887, 157.
- ²⁹ Ibid., 157.

- ³⁰ Ibid., 157.
- ³¹ För en utförlig behandling av August Quennerstedts kritik av evolutionsläran, se Ulf Danielsson "Darwinismens inträngande i Sverige II", *Lychnos* 1965–1966, 261–334.
- ³² August Quennerstedt, *En agnostiker* (Stockholm, 1888), 14.
- ³³ Ibid., 11–12.
- ³⁴ Ibid., 41.
- ³⁵ Ibid., 41. Påfågeln lika vackra som otympliga fjäderdräkt framstod länge för Darwin som så oförenlig med evolutionsteorins grunder att blotta åsynen av en påfågel sades göra honom illamående.
- ³⁶ Haraldsson 1987, 69–71.
- ³⁷ Ibid., 70–71.
- ³⁸ Lundgren 2009, 59.
- ³⁹ August Quennerstedt, "Naturen och människan", i *Strödda skrifter* II (Lund, 1919), 113–114.
- ⁴⁰ Ibid., 114.
- ⁴¹ Ibid., 115.
- ⁴² Lars Paulsson, *Revolt mot industrisamhället. Civilisationskritik hos Per Jönsson-Rösiö samt några jämförelser med Pjotr Kropotkin och John Ruskin* (Stockholm, 1991), 7.
- ⁴³ Bosse Sundin, "Ljus och jord! Natur och kultur på Storgården", i Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna* (Stockholm, 1984), 346.
- ⁴⁴ Paulsson 1991, 21, 27.
- ⁴⁵ Quennerstedt, *Naturen och människan*, 116.
- ⁴⁶ Ibid., 125.
- ⁴⁷ Ibid., 119.
- ⁴⁸ Ibid., 121.
- ⁴⁹ Ibid., 120.
- ⁵⁰ Ibid., 123.
- ⁵¹ Ibid., 132.
- ⁵² Ibid., 133.
- ⁵³ Adolf Erik Nordenskiöld, "Förslag till inrättandet af riksparker i de nordiska länderna", i Ernst Rönnbäck (red.), *Per Brahes minne den 12 september, 1680–1880* (Stockholm, 1880), 10.
- ⁵⁴ Quennerstedt, *Naturen och människan*, 128.
- ⁵⁵ August Quennerstedt, *Tal vid minnesfesten öfver Gustaf Vasa den 12 maj 1896 i Lunds univ:ts aula* (Lund, 1896), 4–5.
- ⁵⁶ Quennerstedt, *Naturen och människan*, 130.
- ⁵⁷ Ibid., 132.
- ⁵⁸ Ibid., 132.
- ⁵⁹ Gustaf Kolthoff, *Ur djurens lif. Skildringar I* (Stockholm, 1899), 3. Länk till denna upplaga: <http://runeberg.org/urdjuslif/>
- ⁶⁰ Gustaf Kolthoff, *Minnen från mina vandringar i naturen* (Stockholm, 1913), 645.
- ⁶¹ August Quennerstedt, "Flyttfåglarne", i Seved Ribbing & August Quennerstedt (red.), *Från sommarkurserna i Lund 1898* (Lund, 1898), 30.
- ⁶² Quennerstedt, *Naturen och människan*, 126–127.
- ⁶³ August Quennerstedt, *Lifvets vägar. Föredrag vid sommarkursernas afslutning i Lund den 25 aug. 1906* (Lund, 1906), 13–14.
- ⁶⁴ För en grundlig genomgång av den romantiska naturfilosofin hos Fries och Agardh, se Gunnar Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien* (Uppsala, 1962).
- ⁶⁵ Quennerstedt 1906, 11.
- ⁶⁶ Ibid., 14.
- ⁶⁷ August Quennerstedt, *Kampen om tillvaron. En granskning I–III* ([Lund], 1898–1899), 1.
- ⁶⁸ Ibid., 84.
- ⁶⁹ Ibid., 55.
- ⁷⁰ Quennerstedt, *Naturen och människan*, 129.
- ⁷¹ Ibid., 134.
- ⁷² Sin värsta belackare hade Quennerstedt i den 31 år yngre vänsterintellektuelle botanisten och darwinisten Lidforss. Med karaktäristisk slagfärdighet författade Lidforss ett minst sagt dråpligt personporträtt av Quennerstedt, där han utmålades som en löjeväckande och improduktiv "akademisk undantagsgubbe" utan några självständiga idéer och hopplöst impregnerad i kristendomens förläggande irr-

läror. Se Bengt Lidforss, "Akademiska undantagsgubbar", i Alf Sagnér (red.), *Student i Lund. I, 1900–1909* (Malmö, 1957), 65–67.

⁷³Tegnér 1974, 17–18.

⁷⁴Persson 1987, 14–16.

Summary

Nature and Human Being

August Quennerstedt's Ideas on Environmental Protection

By Daniella Nilsson

This paper is an investigation into the thoughts of Swedish zoologist August Quennerstedt, with regard to his conception of nature and ideas on environmental protection. The paper demonstrates that Quennerstedt's deeply rooted affection for nature is recurrently manifested in several of his writings. The paper can also show that Quennerstedt's thoughts on the value of environmental protection ties him to historical convictions of his time fostering: (1) a conservative critique of industrialism; (2) the idea of a strong, organic bond between nature and nation; and (3) the physico-theological notion that the beauty and complexity of the world is evidence of nature's divine origin – an idea deeply aligned with the conception of nature held by Carl Linnaeus.

Författarens adress:

FK Daniella Nilsson, Institutionen för kulturvetenskaper, Box 192, 221 00 Lund. E-post: daniella.nilsson.613@student.lu.se.

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar

Förlinneanskt

FRANCKENIUSFEBER. Johannes Franckenius *Botanologia* utgiven med inledning, översättning och kommentarer av Inger Larsson, Urban Örneholm och Bengt Jonsell (Kungl. Gustav Adolfs Akademien CLIV, 2018). I samma serie gav Mats Rydén, engelskprofessor med växt- och namnkunskap ut Johannes Franckenius och den svenska floran får några år sedan (Se *SLÅ* 2015, 116 f.) Det råder alltså franckeniusfeber. Franckenius, den svenska botanikens fader enligt Linné, gav 1638 ut *Speculum botanicum* och höll 1640 de nu utgivna och översatta föreläsningarna. De har tidigare getts ut av Robert Fristedt (1877), men hur många äger den? Det är alltså ett utmärkt initiativ att göra en modern utgåva. Den är klart upplagd med Franckenius latinska text parallellställd till den svenska översättningen gjord, av stickprov att döma, på bästa sätt av Urban Örneholm. Franckenius indelning i *de plantis in genere*, *herbis* och *de arboribus* – de båda senare i bokstavsordning – gör uppställningen lätt att följa. Bengt Jonsells nyckel till aktuella namn gör utgåvan än mer användbar. Professor emerita i svenska språket Inger Larsson, som skrivit introduktioner och hållit sin hand över projektet är också värd högsta beröm för sin insats, den betyder helt enkelt att vi lätt kan försätta oss till inte bara 1600-talets botanik utan också den långa vägen dit, från Galenos och klassikerna inom medicinen och dess dåvarande underavdelning botaniken. Vi får hoppas att *SLÅ* med Linné som mittpunkt inte bara ser framåt i tiden utan även spejar bakåt.

Linneana

MÖTET, MINNET, MENINGEN. Kelvin Ekelands trilogi *Mötet*, *Minnet* och *Meningen*, sammanlagt drygt 900 sidor, är en sorts försök till biografi över Linné, utgiven 2018 på Hälsingeförlaget Salvia – det sista en hommage till

Linnés förläggare Lars Salvius. De tre volymerna är enkelt, men snyggt producerade, och illustrerade av Carl Larsson (man kan peta på bildkvaliteten och att Rehns bild omnämns som av Sergel och som karikatyr). *Mötet. Carl Linnaeus–Olof Broman–Anna Margareta Broman. Hudiksvall nådens år 1732* handlar om Lapplandsresan och hur han vistas en vecka hemma hos prosten i Hudiksvall Olof Broman och – inte minst – hans två döttrar. Här bryts sexvallen i den normalt ganska pryda Linnélitteraturen, författaren fabulerar fritt. Linné nämner knappt visiten i reseberättelsen, korrespondens mellan dem begränsas till ett brev från den ofantligt mångskrivande prosten. Av källmaterialet finns inget som ger detta besök sådan betydelse, snarare var Linné skeptisk till Broman. Men, som sagt, Ekeland förhåller sig fri till källorna och låter fantasin komplettera. Den innehållsrika del två, *Minnet. Carl von Linné. Uppsala nådens år 1772*, har årtalet då Linné gör bokslut. Minnet tillåts springa hit och dit innan delen avslutas med några citat ur *Deliciae naturae*. Texten löper i bukter och finter, mycket är bekant, somligt inte så nödvändigt för en levnadstecknare, som avsnitt som refererar till Rousseau och Voltaire vilka Linné inte läste, än mindre Sara Lisa. Prästen och författaren Carl Nyrén sägs ha frågat om Linné inte ville skriva om stora Skälmslandet. Det hade varit intressant men han nekar. Linné visar sig däremot vara intresserad av flygplan – och varför inte, läs den aeronautiska inledningen till *Cui Bono*. Del tre har titeln *Meningen. Carl von Linné 1707–1778. Tankar om tillvaron* och består av ett antal religiösa alternativ – rosenkreutzeri, fri vilja, bönerop, *Gilgamesh*, *Nemesis divina* och så vidare. Att varje ord är Linnés försäkras det flera gånger. Här går det över gränsen, Linné används för att framhålla den egna livsuppfattningen. Alla ska förstå att Ekelands trilogi är en ovanlig skapelse. Fingranskas den är det lätt att finna missar men också en imponerande inläsning. Språkligt är tonen ledig. Det är således inte säkert att den bifogade omfattande ordlistan behövs. Boken är lättläst men känns ändå väl lång. Man kan jämföra med Magnus Florins tunna, men tunga *Trädgården* (1995).

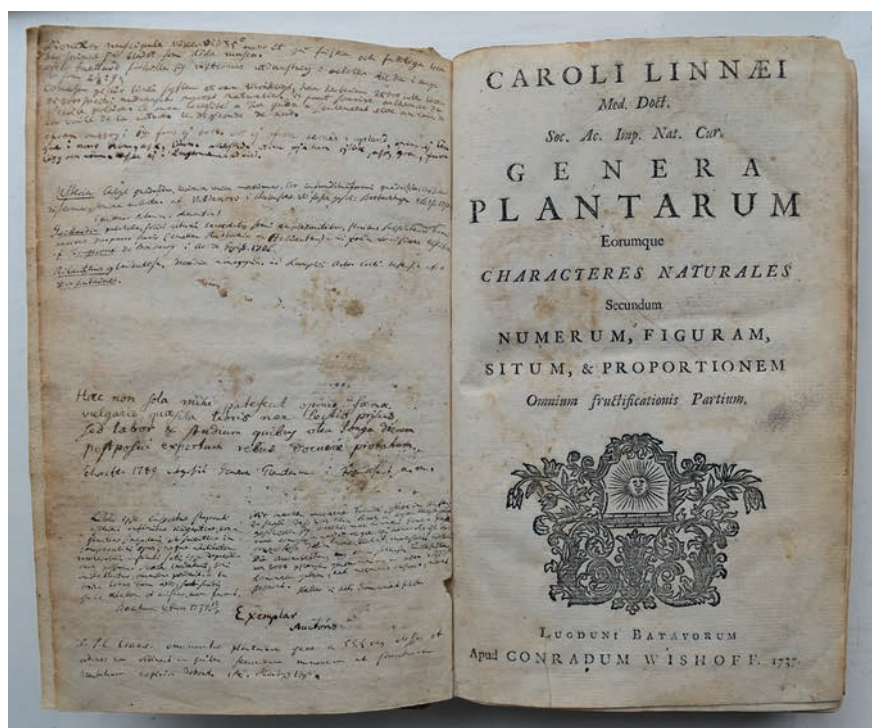
Gunnar Broberg

EXEMPLAR AUCTORIS. Den 2 juli 2018 kontaktade Ritwa Herjulfsson, kulturintendent vid Krapperrups slott, Linnékännaren Gunnar Broberg. Hon hade nyligen tillträtt sin tjänst som intendent och hade i en genomgång av slottets bestånd av böcker, manuskript och föremål upptäckt en bortglömd bok. Det

var ett exemplar av förstaupplagan av Linnés *Genera plantarum* tryckt i Leiden 1737. Den var fullklottrad med anteckningar, som tycktes kunna vara av Linnés hand. På försättsbladet står det nämligen "Exemplar Auctoris". Kan det verkligen vara författarens exemplar? Enligt den Gyllenstiernska familjetraditionen skulle det vara Linnés eget exemplar som han glömde på slottet när han besökte Krapperup under sin skånska resa sommaren 1749.

Linné och hans sällskap anlände till Krapperup vid middagstiden den 14 juli. Skörden påbörjades denna dag, då Larsmässorågen mejades vid Krapperup. Han kom med häst och vagn över vallgravsbron in på slottsgården. Vädret växlade från sydostlig vind och solsken på förmiddagen till västlig vind och mulet under eftermiddagen. Vid fyratiden började det småregna, sedan uppehåll och mulet fram till kvällen. Linné noterade i sin resedagbok att slottet var över två hundra år, med två höga murade torn och omgärdad av en djup vallgrav. De möttes av slottsherren kapten Petter Gotthard von Kochen. Kanske tog de en spatsertur tillsammans runt ägorna i det mulna vädret letandes rara örter och andra märkvärdigheter. I sin journal omnämner von Kochen besöket endast kort: "H: Archiater Linnaeus FM kommit hijt med Studenten Cederlöf. Efter MåhlTijden rijdit till Kulla och blifwit öfwer Natten." Antagligen syftar han på Olof Söderberg som medföljde Linné på den skånska resan. Linné beskriver trädgården som bestod av 300 fruktträd och med en stor mängd lavendel och vita liljor. Där odlades lök, som Linné förklarar, fiskarna använde till den färska fisken. Timjan odlades, ett helt skålpund timjansfrö hade såtts. Potatis trivdes bra i Kullabygden, men det beklagades att folket inte ville äta "rötterna". Linné gör noteringar om gödsling, en hälsokälla och om boskapsskötsel. Hans uppmärksamhet riktas även mot stora ollonborrar som äter upp bladen på ekarna och äppelträden, och en liten skalbagge "Scarabæus" som gör stor skada på äpple- och körsbärsträden. Kapten von Kochen, berättar Linné, "gaf befallning i aftons, at en fisk, af hwardera slaget som i natt fångades, skulle föras om morgonen till mig". Bland nattens fångst fann Linné så kullasill, kolja, fjärsing, vitling, slätvar, skrubba och ål. Den 15 juli begav han sig norrut, och von Kochen skriver att herr arkiater Linnaeus hade farit vidare på förmiddagen till Farhult och Ängelholm.

Kunde det stämma, var det verkligen Linnés eget exemplar? Hade han glömt den? Gunnar och jag blev genast nyfikna. Om det var Linnés eget exemplar med hans anteckningar skulle det vara lite av en sensation som kanske kunde kasta nytt ljus över Linnés arbete med boken, ja hela den linneanska systematiken. Den 13 juli satte vi oss i bilen och körde upp till Krapperups

Linnés "Exemplar Auctoris" av *Genera plantarum* (1737) i Krapperus slottsbibliotek. Foto: Per Stobaeus.

slott uppe vid Kullaberg, med utsikt över den varma högsommarens åkerfält och det bländande ljuset över Öresund och Kattegatt.

Vi bläddrade i boken, ja där stod verkligen "Exemplar Auctoris", och ovanför inskriptionen återfanns en dikt med Linnés handstil, sedan mängder av marginalanteckningar i mycket liten stil som trängdes mellan raderna och på de fria ytorna, vilka tycktes röra sig om referenser, tillägg och kompletteringar. Boken finns förtecknad i slottsbibliotekets katalog från 1862. Men hur hade den hamnat här? Kvarglömd? Hade den skänkts av Linné till von Kochen eller Gyllenstierna? Hade det köpts? Och vad står det i boken? Vad handlar alla dessa kryptiska anteckningar om? Vi vände tillbaka till Lund och kontaktade Per Stobaeus vid Lunds universitetsbibliotek, äldrehistoriker och handstilsexpert. Vi återvände sedan tillsammans för att undersöka boken närmare. Det var en del som inte stämde. Varför skulle Linné ha tagit med sig en äldre upplaga av sin

Genera plantarum på sin resa i Skåne? Anteckningarna verkade av handstilen att döma vara gjorda av flera olika händer. Vilka var Linnés och vilka hade skrivits av andra, och vilka i så fall var dessa botanikintresserade klottrare?

På ett tidigt stadium föreslog Ritwa att vi skulle skriva en bok om boken, och presentera vad vi kom fram till på ett symposium. Ritwa tog sig an materialet kring Linnés besök och von Kochens journal samt beståndet av Linnélitteratur i biblioteket, Gunnar den skånska resan, jag själv om själva bokens innehåll och Per det digra arbetet med att dechiffrera anteckningarna. Det kom att bli boken *Exemplar auctoris. Linnés Genera plantarum i Krapp-
perups slottsbibliotek* (Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen, 2019). Ritwa, som redaktör för boken, skriver om anteckningarna kring den dagen då Linné passerade Krapp-
perup, utifrån von Kochens journal och Linnés *Skånska resa*. Hon redogör också för beståndet av Linnélitteratur i biblioteket. Gunnar skriver om "Linnéskapet Skåne", om ett land som dryper av fett och rikedom, hur det gick till när den ofrivillige resenären Linné reste i häst och vagn genom Skåne sommaren 1749, samt om tillkomsten av den tryckta reseskildringen. Mitt kapitel handlar om själva boken *Genera plantarum*, dess innehåll och tankar, hur den kom till under de intensiva åren i Holland, dess betydelse i botanikens historia och hur den ingår i Linnés och tidens sökande efter naturens ordning. I *Genera plantarum* ordnar Linné växterna i 935 släkten uppställda enligt växtrikets 24 klasser utifrån antalet ståndare och deras placering i blomman. Det var i denna bok som Linné rent praktiskt introducerade tanken om naturens ordning, släktena som grundläggande för taxonomin.

Per Stobaeus visar i sitt kapitel att anteckningarna är gjorda av tre händer. Linné har skrivit "Exemplar Auctoris" och en dikt av benediktinermunken Walafrid Strabo. På slottets vind hade nyligen ett herbarium hittats och undersökts av Roland von Bothmer med flera botanister (se nedan, s. 157–159). Ett par kollektioner kommer från en provinsialläkare i Västerås, Birger Martin Hall, vilket gav Per en ledtråd. Hall hade nämligen varit lärjunge till Linné, och under honom försvarat en avhandling 1762 om honungshuset, nektarium. Jämförande studier av handstilarna talade för att det var Hall som stod för en stor del av anteckningarna. Men det tycktes också vara en tredje hand som krafsat i boken. Misstankarna föll tidigt på slottsherren själv, Nils Christoffer Gyllenstierna, som studerat i Uppsala, varit medlem i Linnéska institutet och var samlare av botanisk litteratur, därtill utgivare av en förteckning över Kullens flora, publicerad i *Botaniska notiser* 1851. Handstilsstudier bekräftade detta. Per lyckades också dechiffrera innehållet i många av bokens finstilt

anteckningar. Till stor del rörde det sig om referenser, tillägg, uppgifter om växtplatser och användningsområden. Boken presenterades vid ett symposium på Krapperup den 17 september 2019, ”Boken som Linné glömde?”, där förutom författarna presenterade sina resultat, även gjordes inlägg av Åsa Henningsson vid Uppsala universitetsbibliotek om Linné i bild, forskningsredaktör Eva Nyström om Linnés korrespondens under Hollandsåren, samt botanikern, professor emeritus Arne Strid om Linné och botaniken.

Ja, hur var det nu. Hade Linné glömt den? Nej. Den historia som nystades upp verkar vara denna: Linné reste sommaren 1749 förbi Krapperup, sannolikt med *Genera plantarum* i reskofferten, men inte detta exemplar. I stället var det troligen så att Linnélärjungen Birger Martin Hall fick den i gåva av Linné någon gång under 1760-talet, kanske som tack för utfört arbete som assistent eller för att ha bidragit med botaniska illustrationer – Hall var en skicklig tecknare. Under en lång rad av år kom sedan Hall göra egna anteckningar i boken. Efter hans död försålde den på bokauktion i Uppsala 1816. Boken återfinns mycket riktigt i den tryckta auktionskatalogen. Den som ropade in den var den unge botanikintresserade Nils Christoffer Gyllenstierna som efter studierna i Uppsala hade slagit sig ner som godsherre på Krapperup. Han fortsatte liksom de tidigare ägarna att göra anteckningar i boken. Sedan dess har boken blivit kvar på Krapperup. Botaniken är ett ständigt fortgående arbete. Linné lade grunden till växternas systematik, som sedan utökats med nya släkten och arter, fyllts på, kompletterats och preciserats av åtskilliga botaniker i hans efterföljd. Två av dem, Hall och Gyllenstierna, fortsatte detta oavslutade arbete när de gjorde anteckningarna i Linnés Exemplar Auctoris.

INSEKTERNAS MIRAKEL. Den 11 november 1752 presiderade Linné vid en disputation i Uppsala om mirakler hos insekterna. Den till innehållet entomologiska exercitiedissertationen *Miracula insectorum* försvarades av dalkarlen Gabriel Emanuel Avelin, son till en postmästare i Avesta. Avelin gjorde ingen karriär som naturalhistoriker, utan slutade som auditör (biträdande militärjurist) vid armén i Pommern. Avhandlingen kom i nya utgåvor 1756 och 1787, översattes till tyska 1757 och delvis till engelska 1781. Först nu har den kommit i svensk översättning, med inledning och kommentarer av Ingela Pehrson Berger, *Miracula insectorum* (Bibliotheca Neolatina Upsaliensis 10, 2018). Den ingår i den förträffliga serien av nylatinska texter under redaktion av Peter Sjökvist och Krister Östlund vid Uppsala universitetsbibliotek. Tidigare har i serien utgivits bland annat Nils Rosén von Rosensteins *Hur blir man läkare?*,

Thomas Bartholins *De nihilo medico* och Anders Celsius *Om existensen av flera världar*, sammanlagt tio volymer hittills. Genom översättningar av nylatinska texter tillgängliggörs nu ett tidigmodernt material som annars hade för många blivit förbisett.

Avhandlingen *Miracula insectorum* handlar som sagt om mirakler, till temat påminnande om Linnés berömda presidietal i Vetenskapsakademien 1739, "Tal om märkvärdigheter uti insekterna". Visserligen utmärks inte avhandlingen av samma lustfyllda retoriska elegans som presidietalet, men väl samma förundran och beundran inför insekternas fantastiska underverk. Här var det väl snarast Avelin som skulle visa upp sin muntliga retoriska skicklighet, inte Linné själv. "Insekter" ska vidare i detta sammanhang förstås i bredare bemärkelse. Enligt Linnés *Systema naturae* (1758) inbegriper insekterna alla djur som har fler än fyra ben och har ett hårt skal, det vill säga förutom de egentliga insekterna även kräftdjur, spindeldjur och tusenfotingar. Pehrson Berger delger i övrigt rikliga filologiska och vetenskapshistoriska kommentarer och entomologiska preciseringar. Bifogad finns en tabell över arter som nämns i avhandlingen med sina moderna motsvarigheter.

Miracula insectorum består av fem paragrafer eller kapitel. I de två första diskuterar Linné begreppet "miraculum" och vad det i själva verket står för. Linné definierar mirakler som "ting eller händelser som faktiskt har observerats men som tycks strida mot naturens ordning eftersom deras naturliga orsaker är okända." (23) Som exempel ger han bland annat magnetism och elektricitet. Men det som tycks för oss vara oförklarliga mirakel är i själva verket bara ett utslag av vår bristande kunskap, "ju mer insatta vi är i naturvetenskap och naturkunskap, desto mindre godtrogna och smittade av vidskeplighet blir vi." (25) Vidskepelse är alltså, i upplysningstidens anda, ett uttryck för okunskap om de verkliga orsakerna. Människors vidskepelse orsakas helt enkelt av avsaknaden av sann kunskap. Mirakler är för Linné inte skrämmande förebud om kommande olyckor, som i det föregående tidevarvets magiska, astrologiska tänkande. När Linné talar om mirakler handlar det i stället om uttryck för den gudomliga skapelsens skönhet och ändamålsenlighet. Vi förbiser ofta dessa mirakler i vår vardag, menar han. Det vi dagligen ser undgår vår förundran, medan ju sällsyntare tingen är, desto större blir vår förundran.

Linné ger sig sedan i kast med att framvisa dessa förunderliga mirakler i insekternas värld. Först förklarar han, i tredje kapitlet, hur olika vidskepliga antaganden om insekter i själva verket har sina naturliga orsaker. I fjärde kapitlet beskriver han "äktas insektsmirakler" (47), som gallbildningar på

insekternas värdväxter, det vill säga det förunderliga som sker när insekter orsakar förändringar hos växterna och skapar former som skiljer sig från de som i normala fall är bestämda av naturens lagar. I femte kapitlet avslutar han avhandlingen med att framvisa insekternas beundransvärda och förunderliga förmågor och levnadssätt, som i binas samhällsliv, getingarnas familj, myror-nas levnadssätt, de självlysande insekterna och silkesmaskens metamorfoser. Disputationsakten började nu lida mot sitt slut: ”Dagen skulle förr ta slut än exemplen, om jag efter att grundligt ha utforskat mängder av insekter skulle beskriva allt mirakulöst hos dem, något som varken min obetydliga begåvning eller dessa få sidor skulle förslå till.” (65) Den ödmjuka formuleringen om ”min obetydliga begåvning” syftar retoriskt säkerligen inte på författaren till avhandlingen, utan på respondenten.

EN LEVANDE BIOGRAFI. Om sin egen betydelse var Linné oförblommerat medveten. Han skriver om sig själv: ”*Ingen* naturkunnig har gjort flere observationer uti naturen... *Ingen* varit större Botanicus eller Zoologus... *Ingen* skrivit flere verk, nåttare, ordentligare, av egen experience. *Ingen* så totalt reformat en hel science och gjort en ny epok”, och så vidare i ytterligare ett tiotal satser. Det har nu gått över 100 år sedan Thore Magnus Fries skrev sin klassiska levnadsteckning över Linné, en god utgångspunkt och källa, men också ganska hopplöst föråldrad i vissa aspekter. Det har länge funnits ett behov av en ny, samlad bedömning av Linné som naturforskare, tänkare och människa. I september 2019 släpptes så Gunnar Brobergs biografi, *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné* (Natur & Kultur, 2019). Broberg besitter en unik kunskap som Linnékännare. Detta är resultatet av över 50 års Linnéforskning, varav nästan 40 år som redaktör för *Svenska Linnésällskapets årsskrift*. Inlevelsefullt och kunnigt som ingen före honom lyckas Broberg skildra människan Linné, en person full av ärelystnad och monumental självkänsla, men även av humor och sinnlighet. Brobergs Linnébiografi har också rättmätigt hyllats. Torgny Nordin skrev i *Svenska Dagbladet* den 2 oktober: ”Gunnar Brobergs djuplodande och välskrivna biografi över Carl von Linné, som bygger på en närmast unik kännedom om källmaterialet och Linnéforskningens allra senaste rön, är lärdomshistoria när den är som bäst.” (Se även *Göteborgs-Posten* den 3 oktober.) ”Vilket rikt, lärt och underhållande porträtt”, utropade Maria Schottenius i *Dagens Nyheter* den 13 oktober. ”Gunnar Broberg vandrar tätt in på Linné hela hans livsväg och det är en bragd att ha skapat detta rika porträtt, en bok så kunskapsfylld och på alla sätt underhållande.”

Brobergs biografi följer Linnés liv från det småländska prästhemmet i Stenbrohult, över studieåren i Växjö, Lund och Uppsala, till den sena ålderdomens mörker och krämpor. Här skildras den klassiska Lapplandsresan 1732, hans möte med samerna och fjällvärlden, de kreativa åren i Holland, hans verksamhet som läkare i Stockholm och medicinprofessor i Uppsala. Broberg redogör för och förklarar Linnés naturvetenskapliga tänkande; ordningsskapandet förstås, sökandet efter den ordning Gud har nedlagt i naturen, om växterna som könsvarer, om samlandet av växter och djur, herbationer, men också hans medicinska teorier, dietetiken – det vill säga hans tankar om hur man bör leva och vad man bör äta för att hålla sig vid god hälsa. Broberg placerar in Linné i det svenska 1700-talets förnuftstro och nyttomaximering. Linné är också skildraren av den svenska sommaren, med sina åkerfält och blomsterängar, genom landskapsresorna till Dalarna, Västergötland, Öland, Gotland och Skåne.

Det som särskilt utmärker Brobergs biografi är närmandet till personen, människan Linné, hans arbetslust och livsleda, hans vänner och fiender, hans familjeliv och hustrun Sara Lisa. Det är den tänkande, känslomme Linné som förundras över den gudomliga skaparguden. Det är också den åldrade Linné, som grubblade över den gudomliga hämnden, Nemesis divina, och ålderdomens medicinska symtom. Allt detta gör Broberg med lätthet, med lekfulla vändningar och festliga citat, där det sinnliga, hörsel- och luktminnen, gör Linné och det svenska 1700-talet levande och närvarande. *Ingen* har skrivit en mer levande biografi över Linné. *Ingen* har gjort det kunnigare och bättre.

Linneaner

LINNÉS FOTSPÅR. I en tid av livsmedelsbrist, prisstegringar och matransonering i ett isolerat Sverige under första världskriget skyttegravsstrider, kom också en linneansk vår. 210 år efter Linnés födelse, den 23 maj 1917, samlades tio herrar på Hammarby och beslutade att bilda Svenska Linné-Sällskapet. Initiativtagaren bakom sällskapet, tandläkaren Elof Förberg, skrev om den högtidliga, symbolmättade händelsen ”att på Hammarby, i Linnés arbetsrum, sittande i hans skrifstol, få vara med om att stifta det Svenska Linné-Sällskapet, i en krets af vetenskapsmän och forskare”. På kort tid fick det nya sällskapet många medlemmar. Året efter, 1918, trycktes första årgången av sällskapets årsskrift.

Historien om Linnésällskapets bildande och verksamhet under de gångna 100 åren skildras i Erik Hambergs innehållsrika och läsvärda jubileumsskrift, *I Carl von Linnés fotspår. Svenska Linnésällskapet 100 år* (Svenska Linnésällskapet, 2018). Hamberg, sällskapets sekreterare, tillika filosofie doktor i idé- och lärdomshistoria och bibliotekarie vid Carolina Rediviva, har utifrån sällskapets arkiv och många andra källor lyckats skapa en grundlig och mångfaceterad bild av sällskapets hundraåriga historia. Inte minst låter boken läsaren bekanta sig med många av alla de människor som i egentlig mening utgör ett sällskap, de medlemmar som skapar och gör det till en livaktig förening. En förening består av mänskligt liv, inte bara spår av mänskligt liv, som protokoll och räkenskaper.

Hur Svenska Linnésällskapet bildades, vilka som drev verksamheten och vilka planer och syften de hade är i centrum för framställningen. Men jubileumshistoriken ger inledningsvis även en skildring av sällskapets förhistoria, tidiga föregångare till det nu varande Linnésällskapet, samt även något om betydelsen av Linnéjubileerna 1807 och 1907. Ett viktigt syfte för det sällskap som bildades 1917 var att insamla Linnéminnen och skapa ett Linnémuseum i Linnés gamla bostad vid botaniska trädgården (vilket senare kom att invigas 1937). Sällskapet hade också som mål att restaurera Linnéträdgården i sin forna blomsterprakt efter Carl Hårlemans ursprungliga plan, så som det hade sett ut på Linnés tid. Även Linnés Hammarby behandlas i boken. Årsskriften och dess redaktörer från Markus Hulth till Gunnar Broberg presenteras, liksom sällskapets ordföranden från Tycho Tullberg till Helene Lundkvist, samt även andra betydelsefulla styrelsemedlemmar och flitiga skribenter i årsskriften får sina personteckningar. Jubileumsskriften berättar om de exkursioner, herbationer och jubileer som arrangerats under åren. Slutligen ges en fullständig förteckning av sällskapets alla funktionärer samt ett register till årsskriften, som förtecknar alla artiklar och notiser som införts i årsskriften sedan 1918, skrivna av inte mindre än omkring 275 personer. *I Carl von Linnés fotspår* är en fin gratulation på hundraårsdagen till det sällskap och de människor som följt i Linnés fotspår. Jubileumsskriften kan beställas via <http://www.linnaeus.se/bestallning/>.

David Dunér

Varia

SJÄLFULLT. *Aiolos* nr 62–63 (2018) är ett temanummer om växtsjälen. Inte bara Peter Wohlleben har utrustat träden med själ. Tanken går långt tillbaka. Naturligtvis beror det på vad man menar med det högtravande ordet ”själ”, latinets ”anima”. Hit hör Aristoteles anima vegetativa, som går igen i Linnés definitionen av ”växt”, *Systema naturae vegetabilia crescunt et vivunt*. Linné är för övrigt representerad i antologin med ett avsnitt ur *Somnus plantarum*. Ett trettiootal bidrag ingår, av de allmänt kända Charles och sonen Francis Darwin, Maurice Maeterlinck och August Strindberg. Inledningen är av gästredaktören Erik van Ooijen. Han frågar till exempel om etisk vegetarianism verkligen är så etisk. Utgångspunkten är posthumanistisk, det vill säga det är inte människan och hennes definitioner som är riktmärken. Bakom kan man ana Jakob von Uexkülls undersökningar av fästingens fenomenologi eller ”What is it like to be a bat” av filosofen Thomas Nagel. Det finns svenska bidrag, ett av Helena Broms om poison ivy och ekofeminism där Carolyn Merchant *Naturens död* figurerar – det var ett tag sedan. Man gläds åt ett drygt trettiootal helsides växtbilder av kanadensaren Rikki Ducornet som också ägnas en uppsats betitlad ”botanikens alkemist”, så här finns anknytningar till en vitalistisk världsbild, hans växter sägs pulsera av ”erotiska energier”. Det är en mångsidig antologi som skulle ha vunnit på en tydligare struktur liksom författarpresentationer, för att läsaren ska veta varifrån argumenten kommer och följa dem – för debatten kommer uppenbarligen att fortsätta. På köpet får läsaren ett block bilder av den drucknade diktaren Folke Dahlberg och dikter och tolkningar av grecisten och akademiledamoten Jesper Svenbro med anledning av Sappfos nyupptäckta fragment.

STUDIER UTOMLANDS. *Peregrinatio medica. Svenska medicinare studieresor i Europa 1600–1800* av Bo S. Lindberg (Uppsala universitet, 2019). Ämnet, den obligatoriska utlandsresan, har flera snuddat vid, men då har det gällt en enskild resenär eller en mer begränsad geografi. Vad gäller det senare finns alltid anledning att påminna om Sven Rydbergs sakrika *Svenskars studieresor till England* (1951). I *Peregrinatio medica* får vi ta del av resor till i tur och ordning: Italien, Frankrike, Schweiz, Tyskland, Danmark, Nederländerna, England och Skottland, med vart och ett medicinska lärosäten inte oväntat med dominans för Tyskland och Nederländerna. Är någon akademi eller student glömd? Ingen som letat sig söderut till Spanien eller mot öster och Ryssland? Det kan inte uteslutas, men författarens genomgång känns heltäckande utan

att för den skull ha pressat materialet. Under Harderwijk återfinns naturligtvis Linné, men det känns skönt att han inte alls behöver vara huvudperson. Han var en av många – se statistik. Men hur har Lindberg gjort? Han har förstås gått till befintliga studier, ytterst Sackléns tvåhundraåriga, flertusensidiga register (när skriver någon en hyllning till Sacklén?). Sammantagna har de svenska medicinarna betytt mycket för internationaliseringen av Sverige. Och det pågick redan inom här angivna tidsramar. Vad har inte det inneburit för kulturintresset i stort? Det är förstås en annan bok. Det finns många vinklar materialet kan ses ur. Vad som alltid behövs är en inledande överblick, och det har vi nu fått genom Bo S. Lindberg.

ENGELSMÄN PÅ BESÖK. Björn Dal, välkänd för SLÅ:s läsare, har satt en lång titel på sin senaste bok: *Naturforskare och naturaliehandlare. Anteckningar om "two excellent sportsmen and naturalists" i 1800-talets Sverige, Horace William Wheelwright "an Old Bushman" & "Älgherren" John Wolley*. Den är utgiven av Orbis Pictus, KJuge 2019, i serien Utsökte saker, andra flocken. Redan titelsidan vittnar alltså om en bok med gott om gamla goda dygder. Den handlar om två legendariska jägare "sportsmen", särskilt den förre som också skrivit en bok om sina skandinaviska äventyr. Ett tredje namn, kanske den mest berömda, Llewellyn Lloyd skymtar också, känd som björnjägare, kvinnotjusare och skribent. Alla har mycket att berätta om Sveriges exotiska lockelser. Och det har också blivit en lång bok, dryga fyrahundra sidor, bemängd med fina illustrationer och bibliographica. Här finns mycket bokhistorisk insikt, zoologisk kunskap och underhållande episoder. Wheelwright vistades i Sverige i två omgångar, sammanlagt ett dussintal år. Troligen inspirerad av Lloyd reste han till Sverige 1846. Sedan följde ett halvt decennium i Australien. Tillbaka i Sverige hamnade han i värmländska Gårdsjö där han mötte storjägaren Gustaf Schröder på en älgjakt. Egentligen var Wheelwright mindre intresserad av storvilt än fåglar. 1862 åkte han till Kvikkjokk och besökte Holmboms i Njunjes – dit även Dal letat sig. Därpå följer bland annat en minutiös genomgång av *The Field* som visar sig mycket givande och får en dryg hundrasidig presentation. Wheelwright dog genom en olycklig halkolycka i England. Hans samlingar, inklusive ägg och dodo-ben, såldes. Hans bidrag följs upp i andra organ, liksom nekrologer över honom. John Wolley har betecknats som den förste oologen i Lappland. Gunnar Brusewitz har skrivit om "äggherren" i *Vägval i minnesmark* (1992) som annars är tämligen okänd. Ofrånkomlig och intressant är diskussion om handeln med ägg och djur som här ges konkretion genom

priskuranter. Med tanke på hur avlägset Lappland låg för samlaren var det en lönsam business. Denna omfattande handel med döda djur och sällsynta ägg ter sig i dag minst sagt diskutabel. Björn Dal går bokvägen, och kan med rätta tala om de "underbara böckerna om fågelägg", som ges en kunnig genomgång. Hans bok består av tusen detaljer, ja långt fler, och alla verkar vara på plats.

Gunnar Broberg

SAMPANERNA FRÅN KANTON. Ostindiefararna som styrde in i Bocca Tigris, Tigerporten, vid Pärflodens mynning i Sydkinesiska sjön möttes av kinesiska sampaner och djonker. Kanton (Guangzhou) var målet för den drygt sex månader långa seglatsen från Göteborg. Med Ostindiska kompaniets skepp följde flera Linnélärjungar för att söka efter nya arter och möta främmande kulturer. En av dem, Olof Torén, beskriver från sitt besök i Kanton 1748 sampanerna, dessa flatbottnade båtar utan kölar, med åtskilliga indelningar och utbyggnader, om vars bekvämlighet han anger "at man för regn eller solsken sitter fri under Rörmattor" vilande på ett valv av bambustänger. "Sådane torde ej wara otjenlige på något ställe i Mälaren", rekommenderar Torén. Några år senare, 1751, anlände Pehr Osbeck till Kanton. Han berättar om "Chinesiske båtarna, utan köl, til utseende nästan lika et tråg", om passagerar-sampaner, fiskar-sampaner och "Anke-Sampaner" för uppfödning av ankor. "Ankorna föda sig med gräs och fisk uti floden om dagen; men om aftonen kallar husbonden dem alla hem til sig i båten. De lyda strax hans befallning och komma mangrant in, så snart han nedsläpt broen." Han nämner också last-sampaner, mandarin-sampaner och djonker. "Gödsel Sampaner hade jag så när glömt, om de icke lucktat så illa, när wi foro förbi". Men han delger även mer detaljerade beskrivningar av den kinesiska båttekniken, om den kinesiska åran *yuloh*, om järnskodda träankare, vattentäta skott och om kinesiskt tätningsmaterial som, till skillnad från den svenska tjäran, inte rinner bort i den heta kinesiska solen.

Skeppsbyggaren Fredrik Henrik af Chapman hade på sitt lantställe Skärva utanför Karlskrona ett kinesiskt kabinett. På väggarna hängde i täta rader 96 mindre gouacher av kinesiska båtar, därtill fanns i samma kabinett två större som visade ostindiefararnas ankarplats vid Wampoa, respektive de europeiska faktorierna i Kanton. Vem som målade dem är okänt, liksom hur de kom till Sverige. En hypotes är att de beställdes senast 1776 av Fredriks bror Charles, som var kapten vid Ostindiska kompaniet. Tyvärr hänger dessa bilder inte

Blomstersampan. Ur Sampanerna från Kanton. F. H. af Chapmans kinesiska gouacher (2018).

längre kvar på sin ursprungliga plats på Skärva. Vad som kan räknas till en av de större kulturarvsskandalerna de senaste årtiondena är slakten och förskingringen av Skärvas fasta och lösa egendom vid en auktion 2014. Staten avböjde att köpa helheten, herrgården med inventarier, trots dess stora riksintresse, och trots att den ingår i örlogsstaden Karlskronas världsarv. Därigenom förstördes en unik miljö, och en del av en svensk-kinesisk gemensam kulturhistoria. Gouacherna befarades lämna landet, men belades med exportförbud. Nordstjernen köpte in hela samlingen och förhindrade den från att splittras och försvinna ur landet.

Samtliga bilder har nu reproducerats i en praktfull utgåva, *Sampanerna från Kanton. F. H. af Chapmans kinesiska gouacher* (Stolpe, 2018), red. Kurt Almqvist, med ett tillhörande häfte med sex essäer om Kina: Kenneth Nyberg om svenska resenärers Kinabilder under 1700-talet, som pendlade mellan idealisering, satir, pessimism och kritik av korruption och despoti; och Svante Nordin om upplysningsfilosofernas Kina, om kinesiets utopiska funktion. Magnus Olausson berättar bland annat om den förste kände kinesen som besökte Sverige, Choi Afock 1786, som var tolk i det svenska handelsfaktoret i Kanton och talade

god svenska. Kerstin Barup beskriver Chapmans och Carl August Ehrensvärds Skärva och Karlskrona. Torbjörn Lodén resonerar kring skillnader och likheter mellan kinesiskt och västerländskt, och slutligen Jeremy Franks som försöker bringa ordningen bland bildernas nautiska motiv. Men det är inte texterna som är verkets största behållning – det är de kinesiska gouacherna. (Sällskapetets medlemmar erbjuds boken för 799 kr. plus frakt, ordinarie pris 999 kr. För att beställa, mejla till info@stolpepublishing.se och ange koden "Linne".)

Bilderna består av olika kinesiska båtmodeller som liksom svävar vid middagstid i klarblått på spegelblankt vatten under en stilla himmel, i något fall förekommer nattmotiv med lysande lanterner. Men stillheten bryts av ljuden från Pärfloden, försäljarnas utrop av varor, stoj och klang, kinesiska visor och gonggong, och Ostindiefararnas kanonsaluter som mullrade vid Wampoa. Man kan föreställa sig européernas förundrade reaktioner när de såg myllret av sampaner och djonker, förvirringen och oordningen vid Pärflodens mynning, och det kinesiska vardagslivet som utspelade sig framför dem. Chapmans 96 kinesiska gouacher ger en inblick i kantonesernas ekonomiska och sociala liv vid tiden för Ostindiska kompaniets handel. Till var bild finns text på kantondialekt och förklarande text på svenska. Förbi på floden kommer flytande handelsbodas som säljer alla sorters varor, sampaner med grönsaker, ris, gröna teer och kanel till försäljning. Passagerar-sampaner med resande mandariner, havsgående djonker för fjärrhandel, krigsdjonker, last-sampaner med virke, ved, träkol, tegel och metaller, sampaner med vardagsvaror, blommor, porslin, silke och nankin. Fiskare och ankuppfödare driver sin näring, latrintömmarna kommer med gödsel, till och med en "Tiggare Schampan" jagar på floden. Bilderna fångar det sociala livet, med nöjen och kinesiskt brännvin. Ett flytande teaterkompani glider förbi med komedin "Den store Wen Cheng", ett musicerande sällskap med kvinnor, en "Chinesisk Hor-Champan" och en "Spåmans Schampan", och en man som sitter lugnt i sin båt med opiumpipa och solfjäder i händerna. Dessa bilder kunde man betrakta i det kinesiska kabinettet på Skärva, som kunde leda in samtalen och tankarna på Kanton, Kina, det exotiska och främmande, långt bort i fjärran, bortom haven, allt detta på ett lantställe under kyliga, blåsig höstdagar utanför Karlskrona, med skeppsvarvet inom synhåll.

LIVETS TRÄD. Från de första encelliga djuren reser sig livets träd, förgrenar sig från stammen i allt smalare kvistar och skott till de nu levande livsformerna i trädskronans tak. Inom vetenskapen, särskilt i evolutionsbiologi och språkhis-

toria, förekommer inte sällan träd som metafor, diagram och beskrivning av de levande organismernas eller de mänskliga språkens utveckling. Trädet visar på tingens identitet, tillhörighet och ursprung. Det kanske mest ikoniska är Darwins träd som visar evolutionen av livsformer från livets uppkomst till nu-tid. För honom var trädmetaforen en ontologisk realitet, den beskrev arternas verkliga utveckling från urdjuren till människan. Darwins träd har emellertid djupa rötter i en äldre tradition av logiska, genealogiska och kosmologiska träd. Människor har använt träd som symboler och metaforer långt före den moderna evolutionsbiologin. Under medeltid och tidigmodern tid förekom genealogiska träd som visade släktförhållanden och inom den lärda världen användes träd för klassifikation och logik. Den bibliska traditionen talade om livets och kunskapens träd, och om Jesse rot och stam, med rötterna i hans buk som en bild av släkternas ursprung och förgreningar. Släktträdet var i det äldre samhället viktigt för utövandet av makt och för att försvara sina nedärvda privilegier. Men trädet användes inte bara för att beskriva släktförhållanden, utan också för att organisera tankarna, för klassificering, för att beskriva förhållandet mellan begrepp och för att minnas. Det finns ett samband mellan systematik och mnemoteknik, att minnas något är att ordna. Inom den skolastiska filosofin talade man om Porphyrios träd, ordnade förgreningar av begrepp inom klassifikation och logik. I den skolastiska filosofin sökte man skapa ordning genom ”divisio per genus et differentiam”, en hierarki av definitioner som förgrenar sig från det mer allmänna (*genus*) till det mer specifika (*species*), representerade i förgrenade diagram, nycklar (*claves*) eller metoder (*methodes*). Ett känt exempel på detta ordningstänkande är Linnés ”clavis systematis sexualis”, hans nyckel till den botaniska klassifikationen.

Metaforen, som trädmetaforen, skapar samband, överför mening mellan två eller flera ting. Den är något mer än ett retoriskt eller pedagogiskt grepp, den formar vår uppfattning av verkligheten. Med metaforer förstår vi världen och skapar nya idéer. I en nyligen försvarad avhandling i idé- och lärdomshistoria, *Trees of knowledge. Science and the shape of genealogy* (Uppsala universitet, 2019), visar författaren, idéhistorikern Petter Hellström, hur den genealogiska trädmetaforen kom i användning före och oberoende av evolutionsteorin, hur den utnyttjades för högst olika syften i skapandet av kunskap. I vetenskapshistorien har träd använts som metafor och visuell representation, men det är själva övergången från systematiska trädogram till genealogiska träd, det vill säga träd som också försöker säga något om ursprung och framväxt, som är Hellströms ämne.

Avhandlingens fokus ligger på Frankrike vid tiden omkring år 1800, en turbulent tid i efterdyningarna av franska revolutionen. Hellströms första exempel, det med störst linneansk relevans, handlar om Augustin Augier, en fransk skollärare och katolsk präst, som 1801 i *Essai d'une nouvelle classification des végétaux* menade sig ha funnit naturens inneboende ordning. Det naturliga systemet, det som länge eftersökts, hade formen av ett träd. Augiers släktträd för växterna har tidigare ofta ansetts som en föregångare till de trädogram man finner under senare delen av århundradet. Men som Hellström visar handlade det inte om ett "proto-evolutionärt" släktträd, snarare visade det de hierarkier eller den ordning som Gud nedlagt i skapelsen. Bakgrunden är slitningarna mellan det naturliga och artificiella systemet, den fråga som i mycket upptog Linné. Tidens systematiker sökte efter en naturlig metod för klassificeringen av växterna, ett system som speglade naturens inneboende ordning. Man eftersträvade emellertid inte endast att praktiskt kunna ordna naturtingen utan också upptäcka själva Skaparens plan. Artificiella metoder var visserligen lätta att använda, men med dem kunde man dock bara identifiera kända växter i förhållande till andra redan kända växter. Den naturliga metoden, däremot, angav släktet själva definitionen, inte tvärtom. Med begrepp från den aristoteliska, skolastiska logiken (*genus, species, varietas*) och begrepp från den vardagliga erfarenheten av social organisation (*regnum, tribus, classis, familia*) gav sig Linné och andra i kast med att finna naturens hierarkiska ordning.

Linné använde sig som bekant av en mängd metaforer för att beskriva och visualisera naturens ordning: äktenskapet mellan ståndare och pistiller, sociala hierarkier, militära ordningar eller som i *Philosophia botanica* (1751) växtriket som territorier på en geografisk karta (se SLÅ 2008, 31–70). I Paul Dietrich Gisekes linneanska föreläsningar, *Praelectiones in ordines naturales plantarum* (1792), kan man formligen se dessa linneanska runda öar av växtsläkten simma i naturens väldiga ocean. För Augier var det botaniska trädet likt en karta för utforskning, för att finna de oupptäckta formerna, vilande på tron på en naturlig ordningen utan språng, som fullkomligt ordnad.

De första genealogiska diagrammen i naturalhistorien var avelsscheman för domesticerade djur. Buffon gjorde ett schema över hundarnas inbördes relationer för att hitta ursprungsrasen, och Antoine Nicolas Duchesne fick smak för jordgubbarnas genealogi. Linnés systematik med sina konkreta metaforer inspirerade till att se mänskliga mönster av familjerelationer och sociala hierarkier bland växterna, vilket ledde till att man framåt 1800 började skönja naturens genealogi. Metaforerna var något att tänka med. Genom metaforer

baserade på sexuella relationer fann man likheter mellan växterna och djurens sexualitet, med sociala metaforer såg man sociala hierarkier i naturen och omvänt naturlig ordning i samhället, kartografiska metaforer lyfte fram spatiala förhållande om närhet och avstånd, och genealogiska metaforer lät en se individen som ingående i en större helhet och med sin särskilda plats. Som Hellström poängterar, representationerna av naturens ordning var snarare arbetsredskap än beskrivningar av idéer, en sorts informationsteknologi, att genom skrivande och ritande förvara och hämta information. Liksom annat "pappersarbete", som alfabetiska register, innehållsförteckningar, korsreferenser och tabeller, var trädprogrammen ett sätt att hantera mängden av information, det handlade om lärande och att minnas.

Trädmetaforer togs även i bruk inom många andra kunskapsområden. Hellström fördjupar sig i ytterligare två exempel från 1800-talets början. 1807 publicerade en fransk posttjänsteman, Félix Gallet, ett släktträd för världens döda och levande språk, *Arbre généalogique des langues mortes et vivantes*. Vid foten av stammen finns ett ursprungligt språk, som den äldsta gemensamma förfadern, varifrån trädets grenar av 63 döda och levande språk breder ut sig. Trädmetaforer och genealogiska diagram som beskriver språkens inbördes relationer hade dock utnyttjats långt tidigare, men Gallet tillför språkträdet en tydligare tidlig och genealogisk dimension. Bakgrunden till trädets utformning låg delvis i Gallets stora intresse för språkundervisning. Trädet var för honom, i likhet med Hellströms två andra exempel, ett didaktiskt, pedagogiskt redskap, för att uppnå effektiv kommunikation och förståelse. Insiktsfullt uppmärksammar Hellström trädmetaforens pedagogiska funktion, även om här finns potential för att fördjupa sig ytterligare i metaforens funktion som kognitivt redskap för mening och förståelse. Slutligen ger Hellström ett tredje exempel på användningen av trädmetaforen, och det av ett kanske oväntat slag, nämligen inom musikteorin. Kompositören och musikprofessorn Henri Montan Berton i Paris konstruerade 1807 ett släktträd för ackord som alla kom ur harmoniernas rot, *Arbre généalogique des accords*. Även Berton var en aktiv lärare, som med didaktiska syften tog trädprogrammet till hjälp för att lära ut harmonier baserade på naturliga principer, regler och lagar. Släktträdet uppstår således i behovet av informationshantering, för visualisering och kommunikation.

I ett avslutande kapitel knyter Hellström uppkomsten av dessa trädmetaforer till den omvälvande tiden efter franska revolutionen. Intresset för trädmetaforer, menar han, handlade inte om en framväxande evolution, utan om revolution. Träd användes för symboliska-politiska syften i den unga re-

publiken. Franska revolutionen var en revolution mot ärftliga privilegier, ett samhälle där genealogiska släktträd föreskrev de sociala hierarkiernas naturliga ordning. I städer och byar planterades så kallade frihetsträd som symboliserade den nya ordningen. Filosoferna bakom den franska upplysningens centrala verk, *Encyclopédie*, Diderot och d'Alembert talade om den mänskliga kunskapens träd, det encyklopediska trädet. Trädet lät encyklopedisterna förstå kunskapen som en organisk helhet. Det är mot den bakgrunden Hellström vill se Augiers, Gallets och Bertons knotiga träd med fårad bark, förgrenade kvistar och lummiga kronor. Hellström har med säker och grundlig empiri presterat en sällsynt stark avhandling som fångar trädmetaforens historiska förändring decennierna före Darwins träd satte skott. Även om han inte följer metaforens underliggande konceptuella och kognitiva rötter djupt ner i myllan, så visar han på trädmetaforens performativa kraft, med vars hjälp man kunde dela upp världen, organisera dess delar och begreppsliggöra relationerna mellan delarna och helheten.

HERBARIET PÅ VINDEN. I en gammal kista och en resväska på vinden på Krapperups slott i nordvästra Skåne hittades ett gammalt herbarium. En del hade förstörts av ohyra, men mycket var ännu i gott skick, väl monterat och etiketterat, delvis monterat på makulatur och med utförliga anteckningar. Totalt rörde det sig om 1 500 kollekt, med anknytning till familjen Gyllenstierna. Tidigare hade en större donation gjorts till Lunds universitets botaniska museum, men av någon anledning hade denna samling blivit kvar på vinden. Under 2017 och 2018 undersöktes samlingen av botanisterna Roland von Bothmer, Lennart Engstrand, Bengt Bentzer och Arne Strid. Resultatet av genomgången och ordnandet av herbariet presenteras i *Det gamla herbariet på slottets vind* (Krapperups museum 24, 2019), redaktör Ritwa Herjulfsson.

De äldsta kollekterna är från början av 1800-talet. På herbarieark, härrörande från provinsialläkaren Birger Martin Hall, finns året 1803 angivet. Många har tillkommit särskilt under 1830- och 1840-talen, men en hel del har infogats i samlingen genom växtbyten. Växterna har insamlats vid Krappesrup och trakterna däromkring, Kullaberg och Mölle, men även i Uppsala, Lappland och angränsande områden i Norge och Finland, även Öland och Gotland, och från familjens sommarresor i Schweiz och Tyskland. Till och med alger från hamnen i Sydney i Australien förekommer. De har samlats under olika perioder med olika syften, för vetenskapen, i utbildningssyfte och till nytta. En del kulturväxter finns med anteckningar om egenskaper och användning.

klassiska skolherbarier. Herbariet på vinden vittnar om den linneanska traditionen, om amatörbotanisters intresse för sin lokala flora, deras kontakter med vetenskapliga botanister i Lund och Uppsala. De torkade växterna är reminiscenser av ett förändrat landskap och en förgången flora.

David Dunér

VETENSKAPS-SOCIETETEN I UPPSALA. Det har länge saknats en mer ingående historik över Vetenskaps-Societeten i Uppsala, Sveriges äldsta vetenskapliga sammanslutning. I samband med societetens tvåhundraårsjubileum 1910 författades en historik av astronomiprofessorn Nils Dunér, vilken, trots att den behandlade hela tvåhundraårsperioden, dock endast omfattade ett femtiotal sidor. Betydligt senare har Sten Lindroth behandlat societetens historia i två av delarna av sin *Svensk lärdomshistoria*, men detta gjordes relativt kortfattat. Nu har Hans Ellegren publicerat *Hvad nytt och nyttigt. Tillkomsten av landets första lärda sällskap: Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala* (Acta universitatis Upsaliensis. Nova Acta Regiæ Societatis Scientiarum Upsaliensis, Ser. V: Vol. 3, Uppsala 2019). Hans Ellegren är professor i evolutionsbiologi och sedan 2013 Vetenskaps-Societetens sekreterare. Med denna historik försöker han fylla en betydande lucka i svensk lärdoms- och vetenskapshistoria. En mer ingående skildring av detta lärda sällskap och dess verksamhet har inte funnits tillgänglig och Ellegrens bok är därför med sina 306 sidor välkommen.

Ellegren går till verket med en betydande grundlighet och avhandlar i denna volym enbart tiden 1710–1744, det vill säga tiden fram till Anders Celsius död. Här skildras inledningsvis uppkomsten av Collegium curiosorum 1710–1711, dess efterföljare "Bokwettsgillet" 1719 och tillkomsten av Vetenskaps-Societeten med kunglig stadfästelse 1728. Brevväxlingen mellan bland annat Erik Benzelius den yngre, Christopher Polhem och Emanuel Swedenborg har fingranskats och societetens protokoll refereras ofta, vilket lett till en mycket riklig skörd av citat. Även om de många citaten ger must och färg åt skildringen, så är de överlag väl många och hindrar "flytet" i läsningen. Fler referat med författarens egna ord hade varit att föredra. Den första vetenskapliga tidskriften, *Dædalus hyperboreus* och utgivningen av efterföljaren *Acta Literaria et Scientiarum Sveciæ* ges också rättmätig plats. Publiceringen av dessa vållade oavbrutna problem, såväl när det gällde att få in artiklar som själva finansieringen. Detta ledde till ständiga förseningar i utgivningen. En

inkomstkälla för societeten kom att bli försäljningen av de järnrör som använts för att pumpa upp vatten från Fyrisån till slottet, i samband med att en fontän iordningställdes inför drottning Kristinas kröning 1650.

Under societetens första tid var Erik Benzelius den yngre den drivande kraften, men kort efter att han blev biskop i Göteborg och därför lämnade Uppsala mot slutet av 1720-talet, blev Anders Celsius den som såg till att verksamheten drevs vidare. Celsius kom genast att bli en driftig sekreterare. När han under några år på 1730-talet vistades utomlands, ledde detta därför till en stagnation inom societeten. Under Celsius tid som sekreterare satsade societeten 1732 alla sina tillgångar på Linnés Lapplandsresa. Ett par år senare genomfördes den franska gradmätningsexpeditionen med Celsius som svensk deltagare. En annan betydelsefull medlem, invald 1729, var den oskolade Mårten Triewald. Han ville att societetens handlingar skulle ges ut på svenska och kom även att bli betydelsefull när Vetenskapsakademien grundades i Stockholm 1739, delvis som en reaktion på societetens Uppsalacentrering och gammaldags syn på att dess skriftserie skulle ges ut på latin. Avsnitten om Celsius och Triewald är särskilt intressanta.

Det finns dock ett antal invändningar mot denna volym. Den främsta är att Ellegrens historik saknar ett personregister; likaså en bildförteckning och ett fullständigt redovisande av varifrån bilderna hämtats saknas tyvärr. En mer grundlig korrekturläsning hade också varit önskvärd; sålunda har till exempel kemisten Bergman fått fel förnamn och Kilian Stobæus efternamn felstavats, andra säregna eller ålderdomliga stavningar att förtiga. En egendomlighet är annars att det förekommer såväl referenser i texten (utan sidangivelse) samtidigt som en notapparat används. Ett antal illustrationer av boksidor har även blivit flammiga – är dessa kanske skannade och inte fotograferade, frågar man sig. Eljest är boken snyggt producerad, formgiven av den erfarne Martin Högvall. Ellegrens bok är tyvärr lite amatörmässigt ihopkommen och lever inte riktigt upp till de förväntningar man har när man öppnar den. Invändningarna till trots, så ser vi med förväntan fram emot en fortsättning om societetens vidare öden, dock skriven med ett något större mått av stringens.

Erik Hamberg

FÄRÖISKA LAVAR. Jens Christian Svabo (1746–1824) beskrev Färöarna i en omfattande fysisk-ekonomisk beskrivning, vari han lade stor vikt vid djur- och

växtliv. Där fanns också mycket av etnografiskt intresse. Svabo belyste därtill ekonomiska aspekter på ögruppens naturresurser. Särskild tyngd lade han vid färingarnas användning av lavar som färgväxter, ett intresse som låg i tiden. Svabos manuskript från 1780-talet har varit en viktig källa och därtill inspirerat senare tids uppmärksamhet på lavar som källa till textilfärgämnen. I boken *Skónir í Føroyum* (Tjóðsavnið, 2018) om ögruppens alla lavar skriver botanisten Anna Maria Fosaa (som för övrigt disputerade i Lund 2003) kortfattat också om lavarnas användningsområden, inte bara för att framställa färgsubstanser utan också om möjligheten att nyttja dem till mat och i folkmedicin. I övrigt är boken en gedigen genomgång i ord och bild av de lavar som finns på Färöarna, en därmed behändig handbok.

VÄGGLÖSSENS KULTURHISTORIA. Huruvida vägglusen, *Cimex lectularius*, är en relativt sent till Europa inkommen invasiv art, med ursprung Indien, som Linné menade, är nog en felaktig slutsats. Historiska källor visar att vägglusen funnits i Medelhavsområdet redan under antiken. Det finns tidiga arkeozoologiska spår från det forntida Egypten för omkring 3 600 år sedan. Även Plinius den äldre nämner vägglöss. Forskare har hittat vägglöss i gamla kistor som öppnats och vid utgrävningar. De finns även avbildade i renässanslitteraturen. Vägglusen var allmänt förekommande i Sverige på Linnés tid, såväl i enkla torparens kojor som i finare palatsgemak, uppgav han i sina föreläsningar på 1740-talet. I *Skånska Resa* (1751) beskrivs de av honom som ”ett gement pack”. Linné nämner åtskilliga repellenter för att bli av med dem, och han förespråkade gärna flugsvamp som användes i Uppsala som insektsmedel på hans tid. Pehr Kalm konstaterade också att vägglöss var vanliga på den amerikanska östkusten. Under 1800-talet var de spridda i arbetarhem och bondstugor över hela Sverige och var ett stort sanitärt problem. Ingen gillar väl vägglöss, men man kan inte undgå att fascineras av dem och inte minst de biokulturella domäner de ger upphov till. En forskare som entusiastiskt studerar vägglössen är den tyske entomologen Klaus Reinhardt vid universitetet i Dresden. Han har ägnat vägglössen mycken forskning och även intresserat sig för deras förhållande till människor och den kultur de därmed gett upphov till. Han har tidigare bland annat skrivit om vägglöss i litteraturen. Det ligger förstås nära till hands, när man forskar om humanparasiter, att också intressera sig för hur de uppfattas av människor som utgör deras värdar.

Reinhardt är således rätt person att skriva volymen *Bedbug* (Reaktion Books, 2018) i förlagets underbara serie av illustrerade, kulturhistoriskt orien-

terade djurböcker. Någon kanske finner det motsägelsefullt att uppfatta vägglöss som "kultur". Men det finns material i överflöd som påtagligt visar detta. Det gäller att sova. Att vägglössen uppehåller sig i sängen ger dem till och med erotiska konnotationer, åtminstone i populärkulturen, läs det underhållande kapitlet "Bug Sex". De har också satt spår i skönlitteraturen. Franz Kafkas kortroman *Die Verwandlung* (1915) lär ha haft vägglusen som förebild. På ett mer sinistert vis påverkade vägglusen också litteraturen i Sverige, där Dan Andersson avled för att hotellpersonalen inte vädrat efter att ha rökt hans rum med vätecyanid. Som brukligt i förlagets serie djurböcker är illustrationsmaterialet väl valt. De kliande vägglössen har inspirerat den populära bildkonsten. Det finns också närgångna fotografier av dessa irriterande djurs utseende återgivna i boken. Man skulle tro att vägglössen, med Anticimex och moderna metoders hjälp, skulle vara utrotade i vår del av Europa, men så är inte fallet. Vi hemför dem oavsiktligt från resor och många har fått sanera sina resväskor och kläder vid hemkomsten. I Lunds studentbostäder lär man ha testat vägglusfällor för några år sedan. Vi fortsätter att relatera till dem, och på så sätt kommer de även fortsättningsvis att sätta spår i vår kulturhistoria.

SÄLLSKAPSDJUR FRÅN URTID TILL SAMTID. Anekdoten om Linnés hund som följde honom från Hammarby till Danmarks kyrka går inte att verifiera i källorna. Däremot är det väl belagt att Linné höll sig med hund till ömsesidig tillgivenhet och värme. Men Linné hade också en rad andra djurarter i hemmet som i första hand tjänade som familjens sällskapsdjur, exempelvis apor, papegojor, marsvin, guldiskar med mera. Av brevväxlingen till Abraham Bäck att döma var han också förtjust i sina skyddslingar. Människans förhållande till sällskapsdjuren är, trots att det rör sig om en uråldrig sedvänja, ändå ett mindre beforskat område. Gunnar Broberg skrev om katten, under senare år har det kommit några böcker om hundar. Mera övergripande studier saknas. John Bradshaw, verksam vid University of Bristol, är en flitig författare till böcker om förhållande mellan katter och människor, och även relationen hund-människa har han avhandlat i flera studier. I sin senaste bok, *The Animals Among Us. The New Science of Anthrozoology* (Penguin, 2018), diskuteras den övergripande och viktiga frågan om varför människor håller sällskapsdjur. Med otaliga exempel från historia och nutid och utifrån olika synvinklar tar han sig an ämnet. Ger han ett svar på frågan? Tja, kanske inte, men i varje fall är boken en grundlig studie av människans relationer till sina närmsta vänner bland andra arter. Som lärobok fungerar den utmärkt.

HUNDAR I NORR. Att hundar var viktiga för samerna i norr, noterade redan Linné under sin lappländska resa 1732. Bland annat beskriver han samisk björnjakt med kopplad hund och munkavel. Under de senaste åren kan skönjas ett ökat intresse för att forska om relationen mellan hund och människa, kanske framför allt tack vare John Bradshaw, makarna Raymond och Lorna Coppinger, James A. Serpell och andra antrozoologiskt inspirerade forskare som fokuserar på djurens närvaro i det mänskliga samhället och visar hur arterna påverkar varandra i den täta kontakt man lever i. År 2002 utkom Bryan Cummins bok *First Nations, First Dogs* om hundar bland de kanadensiska urinvånarna (First Nations), som underströk hur etnografisk forskning dittills i stort sett ignorerat hundens betydelse, trots att den är en kulturprodukt med uråldriga anor. Under senare år har emellertid forskarna på allvar fått upp ögonen för hundens betydelse. I boken *Dogs in the North*, red. Robert J. Losey, Robert P. Wishart och Jan Peter Laurens Looovers (Routledge, 2018), samlas ett stort antal forskare från många länder och från olika discipliner för att belysa hundens skiftande betydelser för de cirkumpolära och nordliga folken.

Flera av uppsatserna diskuterar nordiska förhållanden. Antropologen Nuccio Massullo avhandlar till exempel hundens betydelse bland samerna, och i synnerhet berättelser om hundar i muntlig tradition. Hunden har varit av stor betydelse i alla samiska ekonomiska aktiviteter och är en omistlig del av deras historia. Massullo ger åtskilliga exempel på hur täta dessa band varit och hur det tar sig uttryck även i språket. Med utgångspunkt i de gängse etnografiska skildringarna av Knud Leem, Johan Turi och T. I. Itkonen beskrivs hunden som hjälpreda för den samiska renskötaren. Därefter följer en analys av hunden i en skoltsamisk legend, en berättelse utan referenser till renskötsel. Intressant är att diskussionen också återger hur skoltsamiska informanter själva reflekterar över legenden över tid. Den som tidigare främst skildrat hundens betydelse bland samerna är den amerikanska antropologen och etnobiologen Myrdene Anderson. Här återkommer hon till ämnet och reflekterar över sitt eget långvariga förhållande till studiet av relationen hund-människa bland samer, men spekulerar också om ömsesidig domesticering, det vill säga att både hund och människa påverkas av samvaron. Nu när hunden inte längre behövs i det samiska samhället uppstår nya band, inte minst som sällskapsdjur.

Nämnas kan också den danska etnografen Kirsten Hastrups uppsats om hundarna hos inughuit (tidigare benämnda polareskimåer, som är språkligt åtskilda från övriga grönländare) i nordvästra Grönland. Hundarna har alltid haft en självklar roll i deras samhälle. Här finns vidare en rad uppsatser om hundens

betydelse i historia och nutid i Sibirien. Ett diakront förändringsperspektiv ger exempelvis den tysk-amerikanska antropologen Lisa Strecker i sin studie av hundens funktioner på Kamchatka. Slädhundar behöver lax för att kunna leva och jobba, men det har också varit stapelföda för de infödda på Kamchatka, en kombination som inte alltid varit lätt att förena. Numera har hundarnas funktion i stor utsträckning ändrats från slädhundar för transport till moderna slädhundstävlingar. Intressant är att författaren i sin historiska översikt haft nytta av Sten Bergmans reseskildringar, eftersom han vistades på Kamchatka i början av 1920-talet och var avhängig slädhundar för att kunna göra sina fältforskningar och har därmed förmedlat många insikter också om deras betydelse för lokalbefolkningen. En bok av det här slaget med så många uppsatser blir ju givetvis disparat till innehållet, men redaktörerna har genom inledningskapitel och ett konkluderade slutkapitel försökt knyta samman texterna.

BOSKAPSPEST OCH MJÄLTBRAND. Linné var engagerad i bekämpandet av husdjurens sjukdomar, och diskuterade olika medikamenter i de avhandlingar om får och svin som han skrev och presiderade över. Han ivrade för veterinärväsendets utveckling och lärjungen västgöten Peter Hernquist (1726–1808) blev pionjär med att utbilda veterinärer i Skara. Utbrott av boskapspest och mjältbrand var vanliga under 1700-talet. Boskapspest orsakas av ett virus som veterinärerna brukar kalla RPV (Rinderpest virus) och är nära besläktad med mässling och valpsjuka. Mjältbrand orsakas av bakterier och kan drabba även människor. På 1700-talet spreds boskapspesten från Asien till Europa via de ryska stäpperna. Redan under förra hälften av 1700-talet konstaterades boskapspesten i Sverige. I en mäktig volym av historikern Johanna Widenberg, *Den stora kreatursdöden. Kampen mot boskapspest och mjältbrand i 1700-talets Sverige* (Carlsson, 2017), skildras i detalj sjukdomarnas framfart mot bakgrund av nötkreaturens stora ekonomiska och sociala betydelse för landsbygdsbefolkning under 1700-talet. Boken handlar också om sjukdomarnas betydelse för framväxten av en statlig epizootilagstiftning och det veterinärväsende som institutionaliseras i Sverige under samma tid.

De bönder och godsägare som ekonomiskt var beroende av boskapen drabbades givetvis när tusentals djur dog i de återkommande sjukdomsutbrotten. De bekämpningsmetoder som myndigheterna tillämpade i form av handelsrestriktioner, reseförbud och avspärrningar bör också ha fått följdverkningar för befolkningen. Hela boskapsstammar försvann. Den uteblivna produktionen av oxar som dragdjur, vilken var av stor betydelse, drabbade dessutom de

som brukade jorden. ”Mycken jord [bliver] obrukad”, skriver landshövdingen för Malmöhus län som en följd av boskapspestens härjningar och att dragoxar dött. I stället ökade hästinnehavet. Städernas befolkningar led, eftersom bönderna inte längre kunde leverera kött, smör, ost och hudar. Widenberg skildrar i detalj hur man lokalt och centralt bekämpande sjukdomarna och hur veterinärväsendet på allvar etablerades. Boken berättar om utslaktning och kadaverhantering, men också om lokala folkliga botare. Under sina västgötska och skånska resor noterade Linné ivrigt uppgifter om lokal sjukdomsbot som bönderna delgav honom. Det var en del av jakten på den verksamma sjukdomsboten. Boken är sparsamt, men fint illustrerad med samtida bilder. Källgenomgången är omfattande. Författaren gör en imponerande genomgång av tidens litteratur, inklusive artiklar i *Inrikes Tidningar*, med relevans för ämnet. För kunskapen om husdjurens betydelse för människan i äldre tid, för agrar- och medicinhistoria, men också för kultur- och miljöhistorisk forskning i största allmänhet är boken ett viktigt bidrag.

INSJÖFISKENS SOCIAL- OCH KULTURHISTORIA. Med det nymornade vetenskapliga intresset för insjöfiskets betydelse för folkförsörjningen i äldre tid har även svenska forskare börjat upptäcka 1700-talets naturforskares skrifter. Källor är det ingen brist på. Lars Roberg responderade på en avhandling 1727, som delvis baserades på fältobservationer av fisk och fiske i Uppland, innehåller en hel del viktiga uppgifter. Petrus Artedi förmedlar en rad lokala fisknamn av intresse för dialektforskare. Topografiska arbeten berättar om fiskeri i olika landsändar. Naturligtvis har Linné också en mängd uppgifter av intresse, bland annat snappade han upp lokala fisknamn bland handlarna på det som kom att kallas Fisktorget (nuvarande Fyris torg) som han latiniserade och använde vid den vetenskapliga namngivningen av olika arter, eftersom han inte fann några förebilder i den utländska litteraturen. Asp, björkna, id och vimma bär latiniserade uppländska lokalnamn som vetenskapliga epitet (se *Saga och sed* 2016, 171–195). Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet insamlades dessutom ett stort etnografiskt material rörande fångstmetoder i Sverige. Märkligt nog har, trots denna datamängd, ingen kulturhistoria skrivits rörande det svenska insjöfisket.

Den brittiska arkeologen Alison Locker har däremot skrivit om det engelska insjöfisket i *Freshwater Fish in England. A Social and Cultural History of Coarse Fish from Prehistory to the Present Day* (Oxbook, 2018). Locker ägnar sig främst åt arkeozoologiska undersökningar, specialiserad på att identifiera fiskben från

utgrävningar i kloster, slott och städer på de brittiska öarna. Hon ger i boken också prov på stor beläsenhet i biologisk och historisk litteratur. Boken ger en mycket läsvärd historik över relationen mellan fiskar och människor genom tiderna, som kopplas till socialhistoriska förhållanden. Benmaterialet ger information om äldre tiders fiskkonsumtion. Hon tar sin utgångspunkt i fynd från äldre stenåldern och söker sig genom tidsåldrarna. Säsongsmissiga vandringar av nors och stamsill i älvarna låter sig exempelvis avläsas i benfynden. Dammar och kanaler blir viktiga under medeltiden, och kontrolleras i växande utsträckning av den religiösa eliten. Sportfiskets framväxt får visst utrymme, vilket dessutom har sitt ursprung i England. Karpens kulturhistoria som introducerad dammfisk till eftertraktad sportfisk avhandlas också. Även ornamentala trädgårdsdammar med guldfisk beaktas i boken. Guldfiskens införselhistoria förblir oklar (ett belägg finns från 1611). Den kan ha kommit via Portugal. Pepys dagboksanteckning från 1665 förblir en viktig källa. Boken ger mycket intressanta uppgifter om fiskets betydelse i hushållet i äldre dagar och hur synen på olika arter som matfisk förändrats över tid. Cypriniderna spelade ut sin roll redan på 1800-talet, i Sverige åts de på 1950-talet och i Finland är de fortfarande efterfrågade. Illustrationsmaterialet är sparsmakat, men intressant. Kort sagt, boken bjuder på mycket läsning om fisk och fiske. När kommer en svensk motsvarighet?

Ingvar Svanberg

Notiser och meddelanden

RESEREKLAM. En fjällträdgård låter som ett oting. Men åk till Jokkmokk och undersök saken! Man tar tåget till Murjek, väntar i vänthallen tillika speceriaf-fär, post och samlingsplats för ortens 44 personer. Efter ett par timmars trevlig väntan anländer buss med destination kommuncentrum, 3 000 innevånare bosatta vid polcirkeln där det mesta ska finnas – och finns. Samemuseet Åjtte, samebiblioteket, Linnésamfundet Polcirkeln (just det), den gamla träkyrkan, den nya kyrkan, kulturcentrum, bibliotek, finfint hotell, samt vandrarhem. Det var i Jokkmokk Linné diskuterade med två kyrkans män om de djur som falla från skyn. Obetald reklam allt detta – och så fjällträdgården på sidorna av en ravin. Till Jokkmokk kom den unge Linné 1732. Han skrev: ”vatnet i siön Viirisiaur var hvitgrönt älles aldeles likt vatn, som står uti en skåhl”.

Han hittar kantljung. ”Då jag vid midnatt, om jag skall kalla det natt, då den ej nedgående solen belyste jorden”... Och du? Här kan också du vandra i naturen, i historien och i eftertankar.

Gunnar Broberg

LINNÉS VÄNNER, som är en vänförening till Uppsala linneanska trädgårdar, har haft en livaktig verksamhet även under 2019. Föreningen har vuxit under innevarande år och medlemsantalet närmar sig nu 600. Den 28 februari höll föreningen sitt årsmöte. Trädgårdsintendent Per Erixon berättade om hur 2019 års ekonomiska stöd om 25 000 kronor från Linnés Vänner använts. I år finansierar pengarna en utställning om lök- och knölväxter med illustrationer ur Olof Rudbeck den äldres *Blomboken*. Utställningen bär titeln ”Bulbi Rudbeckii”, och växterna har odlats i trädgården av Rudbeck på 1600-talet. Utställningen visades i Linnéträdgårdens orangeri under sommaren. Lärdomshistorikern Eva Nyström talade sedan över ämnet: ”Det är mig en synnerlig fågnad så ofta jag får språka med Kiäre Bror, genom bref, fast jag icke det får coram.’ Om Linnés korrespondens med vännen Abraham Bäck.” Medlemmarna fick som present var sitt exemplar av *Björnen*, en dissertation under Lars Roberg, översatt och kommenterad av Johnny Strand och Ingvar Svanberg (Bibliotheca Neolatina Upsaliensis 11).

Den 14 mars talade museiintendent Erica Mejlon om digitaliseringen av den linnésamling som nu finns vid Evolutionsmuseet i Uppsala. Titeln på föredraget var: ”Om Linnés insektssamling som nu blivit tillgänglig digitalt”. Under några dagar i mars hjälpte linnévännerna till vid öppethållandet av lökutställningen, ”Vårvinter i Orangeriet i Botaniska trädgården”, som ägde rum den 23–31 mars. Den 9 april talade Christina Winter: ”Om Bin, humlor och andra pollinerare”. Den 25 april hade Linnés Vänner sedvanligt arbetspass i Linnéträdgården och hjälpte till med att göra vårfint inför öppnandet. Den 9 maj gjorde vi en extra insats i Botan med att rensa ogräs. Den 18 maj ägde ”Linnés Trädgårdsfest” rum. Linnévännerna hade ställt i ordning ett stånd, som blev mycket välbesökt, och nya medlemmar värvades hela dagen under glatt samtal om Linné och hans vetenskaper. Vårens program avslutades med ”Vårkväll i Botan” den 12 juni. Trettiofem linnévänner samlades i Botaniska trädgården. Mats Block guidade runt och visade bland annat de nya lökbäddarna som Linnés Vänner bidragit till att finansiera. Den 17 augusti företog ett sextiotial

av föreningens medlemmar en exkursion till Svindersvik. Under resan föreläste Eva Nyström om släkten Grill och dess verksamhet i Holland. Flera linnévänner bemannade också vårt stånd på Botans dag den 1 september. Höstens program inleddes med att trädgårdsmästare Roger Holt från Botaniska trädgården berättade om torktåliga växter lämpliga för trädgården. Föreläsningen skedde i samarbete med Folkuniversitetet. Den som så önskar kan läsa om föreningens vidare verksamhet i höst på: <http://www.linnesvanner.se>.

Ann-Mari Jönsson

SVINDERSVIK. Föreningen Linnés vänners obligatoriska sensommarutflykt gick detta år till Svindersvik, vars förste ägare var finansmannen och bruksägaren Claes Grill (1705–1767), därtill en av Linnés många viktiga kontakter. Utflykten ägde rum den 17 augusti med buss från S:t Eriks torg i Uppsala, flera passagerare anslöt sedan i Stockholm, allt som allt deltog närmare sextio medlemmar. Under resan berättade Eva Nyström om släkten Grill, dess tyska rötter och senare verksamhet i Holland. Från 1600-talets mitt etablerade sig släkten i Sverige genom silversmeden Anthoni Grill (d. 1675), vars söner Abraham och Carlos Grill, grundade ett handelshus, där driften så småningom kom att övertagas av Claes Grill, den senares brorson. Tillsammans med sina båda bröder, Johan Abraham Grill och Abraham Grill den yngre utvecklade han handelshuset till ett av de största och mest ansedda i Stockholm, något som förstärktes av att de samtliga blev direktörer i Ostindiska kompaniet under dess andra oktroj. Släktens kapital var placerat i manufakturer av olika slag, men också inom bergshantering (under Claes Grills ledning förvärvades både Söderfors och Österby bruk), skeppsfart och varvsindustri samt stod i förbindelse med andra handelshus runt om i Europa. I Stockholm tillhörde handelshuset gräddan inom den så kallade Skeppsbroadeln, som hade sin glansperiod just under frihetstiden. Claes Grill förekommer också i Linnés korrespondens, dem emellan finns bara ett fåtal brev bevarade, men ”Grillarna”, som Linné kallade de olika företrädarna för släkten, nämns i ett stort antal andra brev, ofta behjälpliga i konkreta ärenden när det gällde transporter av föremål inom naturalhistorien från andra länder till Sverige och Uppsala.

Efter att ha stannat för en kort kaffepaus vid Koppartälten i Hagaparken, fortsatte bussfärden genom Stockholm och ut till Svindersvik, som sedan 1949 tillhör Nordiska museet, och där Linnés vänner fick en förnämlig visning av en

av dess guider, Charlotte Mattsson. Svindersvik har beskrivits som ”ett av våra äldsta bevarade sommarnöjen, en exklusiv föregångare till grosshandlarvillorna och våra dagars sommarstugor, men för litet för att kallas slott eller herrgård”. Själva huset byggdes för Claes Grill och hans hustru Anna Johanna i början av 1740-talet, som båda tillbringade somrarna där. 1780 såldes egendomen och efter flera ägarbyten köptes den 1863 av sidenfabrikören Knut A. Almgren, och var familjen Almgrens sommarnöje ända fram till dess att Nordiska museet övertog verksamheten. Själva huvudbyggnaden ritades av Carl Hårleman i franskinspirerad rokokostil, och även invändigt har den en symmetrisk plan som följer tidens franska mode. Det gäller även inredningen med möbler, tapeter och kakelugnar, där det mesta är bevarat från 1700-talet. Förutom själva huvudbyggnaden visade guiden också angränsande hus, en köksflygel samt den så kallade Paviljongen, uppförd på 1750-talet och tillbyggd några decennier senare, med en magnifik festsal jämte ett antal gästrum, även här med möbler och inredning från 1700- och 1800-talen. Mellan visningarna, som ägde rum i två grupper, intogs lunch i den så kallade Bryggstugan, och gavs möjlighet att flanera i den vackra parken och omgivningarna, innan det var dags för hemfärden till Uppsala.

Eva Nyström

VÅREXKURSION I SPARRISENS TECKEN. Skånska Linnésällskapets vårexkursion den 2 juni inleddes på Krageholms slott utanför Ystad, där greve Fritz Piper med hustru välkomnade och visade runt. Slottet har anor från 1200-talet. Inte helt oväntat, så avlade Linné besök här under sin skånska resa år 1749. Den abonnerade bussen med ett 50-tal deltagare fortsatte till Sparrisgården i Skillinge, som tills nyligen innehåfts av Karin von Schenck med make Robert. Gården har nu överlåtits till en ny ägare, Friedrich Pape. Exkursionsdeltagarna fick berättat för sig om sparrisen och hur den bäst odlas. Den sparris som vi äter heter *Asparagus officinalis* L. på latin och hör till den stora växtfamiljen liljeväxter. Den ursprungliga vildväxande sparrisen var grön och så odlade man den ända fram till slutet av 1700-talet. Då kom man på metoden att kupa upp jord över plantorna för att bleka skotten. Det är uppkupningen av jord som gör skillnaden mellan grön och vit sparris. Linné träffade på sparris under sin skånska resa. Men inte i den omfattning som han tänkt sig. Först mot slutet av 1800-talet tog intresset för sparrisodling fart i Sverige. Sparrisodlingarna kring Ystad och på Österlen upphörde efterhand. Sparrisodlingar

startas nu på flera håll i landet. Men ökningen sker från en låg nivå. Allt om sparris kan man läsa i den vackra boken *Sparris – sanningar & myter, odling & recept* (2009) med Karin von Schenck som författare.

Ett besök gjordes på de vackra sandbackarna nära havet söder om Vitemöl-
la. Där finns en av våra finaste lokaler för sandstappsvegetation. Botanikerna
och tillika medlemmarna i SkåL, Torbjörn Lindell och Mikael Wigforss, gui-
dade kunnigt grupperna i denna speciella flora. Nästan överallt växte den
väldoftande sandnejlikan *Dianthus arenarius* tillsammans med bland annat
vackert rödblommig backtimjan *Thymus serpyllum*. Lite högre upp i slänten
blommade stor sandlilja *Anthericum liliago*, som Linné upptäckte som ny
för Sverige en bit norrut. Områdets värdefullaste växt är nog sandvedeln
Astragalus arenarius, som här torde ha landets rikaste förekomst. Den ganska
oansenliga, men underbart väldoftande växten, stod i bästa blom längs stigen.
Linné upptäckte den som ny för Sverige söder om Egeside, sydväst om Åhus.
Sandstappens typiska gräs, tofsäxing *Koeleria glauca* och sandsvingel *Festuca
polesica* demonstrerades innan deltagarna nådde platån ovanför branterna.
Här sågs stora fält av den nu utblommade fältsippans *Pulsatilla pratensis* ka-
rakteristiska fröställningar. Resan fortsatte till den lunch med varmrökt lax
och sparris, som serverades på Kiviks Hotell, där ägaren och medlemmen Ove
Linde hälsade gästerna välkomna.

Årsmötet den 19 augusti inleddes med en introduktion av anläggningarna
som 2018 firade 100-årsjubileum. Fredriksdals förste ägare, som gav namn åt
egendomen, var dykeridirektören Fredrik Wilhelm Cöster (1726–1797). Den
sista ägarfamiljen Trapp donerade 1918 Fredriksdal till staden Helsingborg.
Deras önskan var att Fredriksdal skulle bli ett friluftsmuseum, en plats där
förr odlade och sällsynta växter skulle odlas och att en botanisk trädgård
skulle skapas. I dag finns huvudbyggnaden med sina ekonomibyggnader
kvar liksom den franska parkens lövgångar av avenbok och den engelska
parken, anlagd på 1850-talet. I den historiska köksträdgården odlas fortfa-
rande grönsaker och frukter. Allt odlas ekologiskt och gödseln består gårdens
lantrasdjur med. Fredriksdal utgör som anläggning en helhet där allt har
ett sammanhang. Årsmötet inleddes med Linnéföreläsningar. Björn-Anders
Larsson berättade om Linnésamfundet Polcirkeln i Jokkmokk och Linnés
resa till Lappland 1732. Björn-Anders Larsson förde också fram några tankar
kring Linnérolens uppgifter i perspektivet av dagens miljödebatt och en
diskussion följde under ledning av präses Gunnar Broberg. Widar Narvelo
gav en presentation av Mårten Sjöbeck som ofta kallats Skånes egen Linné.

Han utvecklade en egen metod att med stöd av floran och gamla arkivalier beskriva markanvändningen och dess historia. Hans maskinskrivna handlingar, kartor och fotografier (cirka 10 000 totalt) kan vi ta del av genom olika arkiv. Lunchen intogs på intilliggande Trädgårdscaféet. Landskapsarkitekt Maria Nyman-Nilsson, även hon medlem i sällskapet, ledde sedan en rundvisning på Fredriksdal. Programmet avslutades med förfriskningar och mingel i rosen-trädgården. *Anm.* Skånska Linnésällskapet (SkåL) instiftades den 19 augusti 2008 på årsdagen för Carl Linnaeus inskrivning vid Lunds universitet år 1727. Antalet invalda medlemmar var vid verksamhetsårets slut 53 stycken.

Christer Hjort

Svenska Linnésällskapet

egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapetets verksamhetsberättelse 2018

Året som gick: Sällskapet har under 2018 bedrivit en både uppskattad och livaktig verksamhet. Vår- och höstsammankomsterna har bjudit på välbesökta program och Kulturnatten den 8 september lockade många besökare till såväl Linnémuseet som Linnéträdgården. Den 13 juli visade Marika Hedin och Erik Hamberg museet och trädgården för ett dussintal medlemmar från La Société Linnéenne de Lyon. Sällskapet har även haft kontakt med 200-årsjubilerande Société Linnéenne de Bordeaux, grundat den 26 juni 1818. Under våren och sommaren 2018 var ett par av Linnémuseets föremål utlånade till en utställning i Tokyo, "The Art of Natural Science in Sweden – Treasures from Uppsala University". Planering har inletts för studiebesök på Gustavianum och Carolina Rediviva samt en utfärd till vallonbruk i Uppland under 2019. I styrelsearbetet har Helena Backman utsetts till webmaster för sällskapets hemsida och ansvarig för facebook. Erik Hamberg har på ideell basis arbetat med ordnandet av sällskapets arkiv, vilket är deponerat på Carolina Rediviva. Vidare har sällskapets tidigare ordförande, Birgitta Johansson-Hedberg, blivit utsedd till hedersledamot. Sällskapet har under 2018, liksom tidigare år, varit en aktiv deltagare i samverkansprojektet "Linnés Uppsala" tillsammans med Uppsala kommun, Uppsala universitet, Uppsala linneanska trädgårdar, Sveriges Lantbruksuniversitet och Destination Uppsala. Samarbetet har fungerat väl och varit fruktbart för sällskapet, med styrelseledamoten Claes Östberg som representant. Uppförandet av den nya entrébyggnaden i Linnéträdgården har skjutits framåt några år. Sällskapet har genom styrelseledamoten Lars Beskow varit engagerat i arbetsprocessen. Årsskriften för 2018 utsändes till medlemmarna i november-december 2018.

Sammankomster: Årsmöte och vårsammankomst hölls i Linnéträdgårdens orangeri den 19 maj, med 48 deltagare. Efter årsmöte och lunch höll antikexperten Knut Knutson ett kåseri över ämnet "Föremål i Linnés hem". De närvarande kunde även hämta ut ett exemplar av jubileumsboken *I Carl von Linnés fotspår*, författad av sekreteraren, filosofie doktor Erik Hamberg. Höstsammankomsten anordnades den 27 november i Linnésalen å Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm med 36 deltagare, varvid professor David Dunér höll ett mycket uppskattat föredrag med titeln "Olof Torén 300 år: resor i Kina och Indien". Efter föredraget följde sedvanlig buffé i Klubbvillan.

Styrelsens sammansättning: Vid årsmötet omvaldes Helene Lundkvist som ordförande för ett år. Till vice ordförande för ett år nyvaldes Carl Frängsmyr. Till ledamöter i styrelsen för tre år (till och med 2021) omvaldes Marika Hedin, Lars Beskow och Karl Grandin. Till styrelseledamot för två år (nyval och fyllnadsval efter Carl Frängsmyr) utsågs Helena

Backman. Styrelsen har i sin helhet därmed utgjorts av ordförande Helene Lundkvist, vice ordförande Carl Frängsmyr, skattmästare Claes Östberg (vald till och med 2019), sekreterare Erik Hamberg (vald till och med 2020), redaktör Gunnar Broberg (vald till och med 2019), samt museiprefekt Marika Hedin och ledamöterna Lars Beskow, Karl Grandin och Helena Backman. Därtill kommer Jon Ågren, som är utsedd av Uppsala universitet.

Styrelsens sammankomster: Styrelsens sammanträden hölls den 1 februari, 19 mars, 19 maj (konstituerande möte), 11 september, 23 oktober och 18 december.

Valberedning: Vid årsmötet utsågs Anna Rask-Andersen till sammankallande i valberedningen, med Lars Holmer och Maria Gardfjell som ledamöter. Samtliga omvaldes; mandatens löper på ett år.

Revisorer: Såsom ekonomisk revisor under året har PwC fungerat. Vid årsmötet omvaldes Birgitta Johansson-Hedberg som föreningsrevisor. Till revisorssuppleanter utsågs Mattias Iwarsson och Anja Rautenberg (bägge omval). Samtliga mandat löper på ett år.

Linnémuseet: Under 2018 har Gustavianum på uppdrag av Svenska Linnésällskapet hanterat Linnémuseets antikvariska och administrativa arbete, samt haft museivakter på plats och erbjudit visningar utanför de ordinarie sommaröppettiderna. Under juni, juli och augusti hölls museet öppet alla dagar i veckan, medan maj och september hade måndagsstängt. Gustavianums studentguider har deltagit i såväl Gustavianums som Botaniska trädgårdens utbildningar. Gustavianum har också skött museets korrespondens. När frågor av skilda slag inkommit till museet har Gustavianum svarat på dessa och hänvisat frågeställarna vidare till styrelsen i förekommande fall. Museets larmsystem har bytts ut och kontrakt har tecknats med en ny leverantör, då det tidigare avtalet bedömts vara ofördelaktigt för Linnésällskapet. Styrelsemedlemmen Helena Backman har tillsammans med Gustavianum arbetat med att uppdatera museets hemsida i det nya formatet. Inventeringen av museets bildbank har nu visat att Sällskapet inte äger rätten till bilderna annat än för egna syften. Vi kan därför inte publicera bilder online i UUB:s portal ALVIN, och vi äger heller inte rätten att låta tredje part publicera dem. Undantaget gäller (förmodligen) de bilder som tagits i syfte att dokumentera samlingen – som dock inte håller samma höga kvalitet som det övriga bildmaterialet. 2018 års sommarutställning uppmärksammade museets samling och hur denna tillkommit genom donationer och köp från Linnés ättlingar. 25 424 besökare kom till Linnéträdgården och museet, varav 2 746 barn under 18 år. Av dessa besökare har 10 191 besökare betalat entréavgiften. (ULT har också använt manuell besöksräkning för att få en ungefärlig siffra för hur många besökare som går in i museet, och den landar på 12 389 totalt varav drygt 1 000 barn, men denna siffra är osäker.)

Medlemsutveckling: Den 1 januari 2018 hade Svenska Linnésällskapet 456 medlemmar. Den 31 december samma år uppgick medlemsantalet till 432. Medlemsantalet fördelade sig på följande kategorier per den 1/1 respektive den 31/12 2017: A Hedersmedlemmar 9 (8); B Ständiga medlemmar 30 (30); C Betalande svenska medlemmar 335 (403); betalande utländska medlemmar 10 (15); familjemedlemmar 44 (49); ungdom 1.

Svenska Linnésällskapets styrelse 2019

Ordförande

Helene Lundkvist
Nya Valsätravägen 6 B, 756 46 Uppsala
070-832 14 79
helene.lundkvist@slu.se

Vice ordförande

Carl Frängsmyr
Säves väg 18, 752 63 Uppsala
070-756 69 51
carl.frangsmyr@uadm.uu.se

Sekreterare

Erik Hamberg
Walleriusvägen 9, 752 36 Uppsala
070-530 62 25
erik.n.a.hamberg@gmail.com

Skattmästare

Claes Östberg
Börjegatan 1 A, 753 13 Uppsala
070-541 57 79
claes.ostberg@telia.com

Redaktör

David Dunér
Inst. för kulturvetenskaper, LUX, Box
192, 221 00 Lund
046-222 09 61 (tj.)
David.Duner@kultur.lu.se

Prefekt för Linnémuseet

Mikael Ahlund
Gustavianum, Uppsala universitet, Aka-
demigatan 3, 753 10 Uppsala
070-167 90 17
mikael.ahlund@gustavianum.uu.se

Universitetsrepresentant

Jon Ågren
Skolgatan 7, 753 12 Uppsala
018-12 12 10 (bost.), 018-471 28 60 (tj.)
jon.agren@ebc.uu.se
Utsedd av Uppsala universitet.

Övriga ledamöter

Helena Backman
Karlfeldtsgatan 10, 754 21 Uppsala
070-092 78 94, 018-471 39 89 (tj.)
helena.backman@ub.uu.se

Lars Beskow
Larsbergsvägen 55, 181 38 Lidingö
08-767 53 35, 070-559 56 22
lars.beskow@beskowark.se

Karl Grandin
Torngatan 34, 754 23 Uppsala
070-261 41 00 (tj.)
karl.grandin@kva.se

Revisor av den ekonomiska förvaltningen

Pwc, Box 179, 751 04 Uppsala
010-212 60 35

Revisor av föreningsformalia

Birgitta Johansson-Hedberg
Roburvägen 23 A, 181 33 Lidingö
0702-18 02 83
birgittajh@telia.com

Revisorssuppleanter

Mattias Iwarsson
Malma Bergsväg 26, 756 45 Uppsala
018-30 99 73 (bost.) 018-67 22 96 (tj.)
Mattias.Iwarsson@slu.se

Anja Rautenberg
Kungsgatan 30 A, 753 21 Uppsala
018-50 21 64 (bost.), 018-19 53 39 (tj.).
070-660 11 46
anja.rautenberg@gmail.com

Valberedning
Anna Rask-Andersen
Kyrkogårdsgatan 11, 753 10 Uppsala
018-69 40 91 (bost.), 018-611 36 50 (tj.).
070-425 06 54 (mob.), 018-51 99 78 (fax)
anna.rask-andersen@medsci.uu.se

Maria Gardfjell
Väderkvarnsgatan 40, 753 29 Uppsala
018-40 03 45

Vakant

Svenska Linnésällskapets Årsskrift
Redaktör David Dunér (se ovan)

Linnémuseet
Besöksadress: Svartbäcksgatan 27, Uppsala
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
018-13 65 40, 018-12 65 47 (fax)

Bokningar: 018-471 28 38, bokning@botan.uu.se
Webbadress: www.linnaeus.se
E-postadress: linnemuseet@linnaeus.uu.se

Öppettider 2020: kl. 11.00–17.00 tisdag–söndag från 1 maj till 30 september. Boka-
de gruppvisningar året runt. Entré: vuxen
80 kr., gruppentré 40 kr., barn under 18
år gratis inträde tillsammans med vuxen.
För mer information kontakta bokning@
botan.uu.se, 018-471 28 38.

Svenska Linnésällskapets adress
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
Webbadress: www.linnaeus.se
Bankgiro: 625-1169
Organisationsnummer: 81 76 00-4409

Medlemsavgift 2020 är 250 kr. för medlem
boende i Sverige. 100 kr. för extra familje-
medlem. 350 kr. för medlem boende ut-
anför Sverige. Ständigt medlemskap kan
erhållas av fysisk person mot erläggande
av 20 x årsavgiften.

Valda avhandlingar av Carl von Linné

Sällskapet har sedan 1920-talet ett pågående projekt att översätta Linnés avhandlingar till svenska. Avhandlingarna beställer man enklast via Svenska Linnésällskapets hemsida: www.linnaeus.se. Klicka på Skrifter i menyraden, och sök vidare där. Priser inklusive moms är 50 kronor. Frakt och emballage tillkommer. Med bokförsändelsen kommer en faktura med 30 dagars betalningstid. Det går också bra att beställa skriftligen till Svenska Linnésällskapet, Box 15093, 750 15 Uppsala.

1. Botaniska exkursioner i trakten av Uppsala (Herbationes Upsalienses). 1921. *Nytryck* 1998, 2008.
2. Växternas förvandling (Metamorphosis plantarum). 1921.
3. Växternas sömn (Somnus plantarum). 1921.

4. Amman som styvmoder (Nutrix noverca). 1947.
5. Hinder för läkekonsten (Obstacula medicinae). 1948.
6. Observationer till materia medica (Observationes in materiam medicam). 1949. *Slutsåld.*
7. Sjukdomsgrupperna (Genera morborum). 1949.
8. Granskning av de enkla läkemedlen ur växtriket (Censura medicamentorum simplicium vegetabilium). 1950.
9. Två sörmlandsfloror (Flora Åkeröensis & Pandora et Flora Rybensis). 1950.
10. Officinella växter (Plantae officinales). 1950.
11. Adonis Stenbrohultensis (med en inledning om Linné och Stenbrohult). 1951.
12. Den lärda världens omdöme om Med. Dr Carl Linnaei skrifter (Orbis eruditi judicium). 1952.
13. Levnadsordning vid en surbrunn (Diaeta acidularis). 1953. *Slutsåld.*
14. Om vintersjukdomar (De morbis ex hyeme). 1954. *Slutsåld.*
15. Läkemedlens lukt (Odores medicamentorum). 1954.
16. Levnadsordning under människans olika åldrar (Diaeta per scalam aetatis humanae). 1954. *Slutsåld.*
17. Svenska vattunymfer (Najades Svecicae). 1954. *Slutsåld.*
18. Pharmacopaea Holmensis. Bihang: Utkast till Materia medica 1761. 1954.
19. Elektriskt-medicinska satser (Consectaria electrico-medica). Med en inledning om Linné och elektriciteten. 1955.
20. Hantverkarnas sjukdomar (Morbi artificum). 1955.
21. Menniskans cousins (Linnés originalmanuskript till Antropomorpha). 1955. *Slutsåld.*
22. Menniskans förvandling (Metamorphosis humana). 1956.
23. Caroli Nic. fil. Linnaei Bibliotheca medica. 1956.
24. Det förändrade köket (Culina mutata). 1956.
25. Grönsakstorget (Macellum olitorium). 1956. *Nytryck 2008.*
26. Spetälska (Lepra). 1957.
27. Ålderdomen enligt Salomo (Senium Salomoneum). 1957.
28. Grunderna till hälsan (Fundamenta valetudinis). 1958. *Slutsåld.*
29. Om salladsväxter (De acetariis). 1958. *Nytryck 2008.*
30. Linnés stambok (Libellus amicorum). 1958.
31. Läkemedlens smak (Sapor medicamentorum). 1958.
32. Uppsalafebern (Febris Upsaliensis). 1959.
33. Om lymfkärnen (De venis resorbentibus). 1959.
34. Om chokladdycken (De potu chocolatae). 1959. *Nytryck 2006.*
35. Inledning till dieten. Fyra föreläsningskoncept. 1960.
36. Om dragsjukan (De raphania). 1960.
37. Om smultron (Fraga vesca). 1961. *Nytryck 2006.*
38. Promotionsprogram. 1961.
39. Tvåkönad alstring (Generatio ambigena). 1962.

40. Berusningsmedel (Inebriantia). 1963. *Nytryck 2006 i samarbete med NBV. Slutsåld.*
41. Rektorsprogram. 1963.
42. Nyttan av rörelse (Motus polychrestus). 1963. *Nytryck 2006.*
43. Den beboeliga luften (Aer habitabilis). 1964. *Slutsåld.*
44. Om brödet som födoämne (De pane diaetetico). 1964. *Nytryck 2007.*
45. Nordbornas styvmoderliga Ceres (Ceres noverca arctoum). 1964.
46. Andningens dietetik (Respiratio diaetetica). 1965.
47. Om ormbett (De morsura serpentum). 1965. *Nytryck 2006.*
48. Ätliga frukter (Fructus esculenti). 1965. *Nytryck 2008.*
49. Kaffedrycken (Potus coffeae). 1966. *Nytryck 2007 i samarbete med Lindvalls kaffe.*
50. Om omväxling i födan (De varietate ciborum). 1966. *Nytryck 2008.*
51. Botanikens grundvalar (Fundamenta botanica). 1967. *Slutsåld.*
52. Medicinens dubbla nyckel (Clavis medicinae duplex). 1967.
53. Om följderna av dietetiska fel och deras behandling (De effectu et cura vitiorum diae-teticorum generali). 1967.
54. Starkt luktvande läkemedel (Medicamenta graveolentia). 1968.
55. Om bruket av varm och kall mat och dryck (Circa fervidorum et gelidorum usum). 1968. *Nytryck 2008.*
56. Om den kemiska metoden att undersöka läkemedlens krafter (De methodo investigandi vires medicamentorum chemica). 1969. *Slutsåld.*
57. Växternas krafter (Vires plantarum). 1970. *Nytryck 2008.*
58. Ambrosiska läkemedel (Ambrosiaca). 1970.
59. Om bruket av Mentha (De menthae usu). 1971. *Nytryck 2008. Slutsåld.*
60. Blomsteruret (Horologium plantarum). 1971. *Nytryck 2007.*
61. Sädesslagens förvandling (Transmutatio frumentorum). 1971.
62. Kvassiveden (Lignum qvassiae). 1971.
63. Botaniska författare (Auctores botanici). 1973.
64. Om marsvin (De mure Indico). 2007.
65. Om renen (Cervus rheno). 2007.
66. Om den akademiska trädgårdskonsten (De horticultura academica). 2007.
67. Om får (Oves). 2007.
68. Om svinet (Sus scrofa). 2007.
69. Om blodigeln (De hirudine). 2007.
70. Om växterna som nybyggare (De coloniis plantarum). 2008.
71. Mossornas användning (Usus muscorum). 2008.
72. Johannesörter (Hypericum). 2008.
73. Om binnikemasken (Taenia). 2008.
74. Hybridväxter (Plantae Hybridae). 2009.
75. Resa till Kina (Iter in Chinam). 2010. *Slutsåld.*
76. Purgande medel (Medicamenta purgantia). 2010.
77. Färgväxter (Plantæ Tinctoriæ). 2010.
78. Växten Alströmeria (Planta Alströmeria). 2010.

79. Rabarber (*Rhabarbarum*). 2011.
80. Armsalamander (*Siren lacertina*). 2011.
81. Medicinska droger ur djurriket (*Materia medica in regno animali*). 2011.
82. Skvattram (*Ledum palustre*). 2011.
83. Skörbjugg (*Scorbutus*). 2011.
84. Svenska träd (*Arboretum Svecicum*). 2012.

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigerings. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Textbidrag skickas till redaktören, professor David Dunér, Inst. för kulturvetenskaper, LUX, Box 192, 221 00 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se. Telefon: 046-222 09 61. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* måste vara redaktionen tillhanda senast den 1 juni 2020.

